

**ENDÜSTRİ MİRASINI BELİRLEME VE KORUMA-YAŞATMA
KRİTERLERİ: ANKARA MALTEPE ELEKTRİK VE HAVAGAZI
FABRİKASI ÖRNEĞİ**

Hünkar ASLAN

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ŞEHİR VE BÖLGE PLANLAMA ANA BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

EKİM 2019

Hünkar ASLAN tarafından hazırlanan “ENDÜSTRİ MİRASINI BELİRLEME VE KORUMA-YAŞATMA KRİTERLERİ: ANKARA MALTEPE ELEKTRİK VE HAVAGAZI FABRİKASI ÖRNEĞİ” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Gazi Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Doç. Dr. Nevin TURGUT GÜLTEKİN

Şehir ve Bölge Planlama Ana Bilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.

.....

Başkan: Prof. Dr. Özlem GÜZEY KOCATAŞ

Şehir ve Bölge Planlama Ana Bilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.

.....

Üye: Prof. Dr. Zühal ÖZCAN

Mimarlık Ana Bilim Dalı, Çankaya Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.

.....

Tez Savunma Tarihi: 07/10/2019

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

.....

Prof. Dr. Sena YAŞYERLİ

Fen Bilimleri Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Hünkar ASLAN

07/10/2019

ENDÜSTRİ MİRASINI BELİRLEME VE KORUMA-YAŞATMA KRİTERLERİ:
ANKARA MALTEPE ELEKTRİK VE HAVAGAZI FABRİKASI ÖRNEĞİ
(Yüksek Lisans Tezi)

Hünkar ASLAN

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
Ekim 2019

ÖZET

Endüstri kültürünün tarihsel, teknolojik, mimari, sosyal, bilimsel değerlerinin göstergeleri ya da izleri olan endüstri yapıları ve tesisleri, üretim, yapı ve yerleşke sistemleriyle kültür ve endüstri mirası kapsamındadır. Bu anlayışla, 28 Kasım 2011 tarihli Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyinin (ICOMOS) 17. Genel Kurulunda, Uluslararası Endüstri Mirasını Koruma Komitesi (TICCIH) ile birlikte Endüstriyel Miras Alanları, Yapıları ve Peyzajını Koruma İlkeleri (kısaca Dublin İlkeleri) belirlenmiş ve endüstri mirası yeniden tanımlanmıştır. Türkiye, uluslararası koruma sözleşmelerine taraf olmasına karşın, koruma mevzuatında endüstri mirası tanımı ve koruma ilkeleri yer almadığı için bu değerler çoğunlukla yadsınmaktadır. Uygulamada ise ender olarak kültür mirası olarak değerlendirilmektedir. Bu olgu 1980’li yıllarla neoliberalleşmenin öngördüğü ekonomik yeniden yapılanmanın eşliğindeki yeni yerleşme-yapılaşma siyasalarıyla, kentsel mekânın sermaye piyasasına terk edilmesiyle süregelmektedir. Bu süreçte, üretim sistemlerindeki yeniliklerle endüstri tesis ve yerleşkelerinin atıl kaldığı gerekçesiyle, endüstri miras alanları, kentsel konumuna dayalı yüksek arsa ederinin ve yeni birçok işleve uygun alan büyüklüğünün avantajlarıyla imar rantına açılarak hızla kaybedilmektedir. Bu tezin amacı, Cumhuriyet’in Başkenti Ankara’nın örnek, öncü ve öğretici kent misyonunu ve Cumhuriyet ideolojisi ile ekonomik kalkınmayı bütünleştiren sosyal fabrika oluşumunu bugüne aktaran Ankara Maltepe Elektrik ve Havagazı Fabrikası’nın miras değerlerinin belgelenmesi ve koruma-yaşatma yöntemlerinin geliştirilmesidir. Bu kapsamda kültür ve endüstri mirasının çağdaş kentsel yaşama dâhil edilmesine ilişkin yönlendirici ilkeler belirlenmektedir. Böylece 2000’li yıllarla uluslararası kentsel korumanın yeni(lenen) açılım ve yaklaşımlarıyla değerlendirilen bu miras alanı üzerinden, kentsel koruma ve planlamanın kuramsal çerçevesine, uygulama alanına ve doktrinine katkı sağlanacağı ve farkındalık yaratılacağı düşünülmektedir.

Bilim Kodu : 80205
Anahtar Kelimeler : Endüstri Mirası, Kültür Mirası, Ankara, Maltepe Havagazı Fabrikası
Sayfa Adedi : 149
Danışman : Doç. Dr. Nevin TURGUT GÜLTEKİN

DETERMINATION OF INDUSTRIAL HERITAGE AND PROTECTION-SUSTENANCE
METHODS: SAMPLE OF ANKARA MALTEPE ELECTRICITY AND GAS FACTORY
(M. Sc. Thesis)

Hünkar ASLAN

GAZİ UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF NATURAL AND APPLIED SCIENCES
October 2019

ABSTRACT

Industrial structures and facilities, which are indicators or traces of historical, technological, architectural, social and scientific values of industrial culture, are within the scope of cultural and industrial heritage with production, structure and systems. Principles for the Conservation of Industrial Heritage Sites, Structures, Areas and Landscapes had determined in the 17th General Assembly of International Council on Monuments and Sites organized at 28 November 2011 by participation of the International Committee for the Conservation of Industrial Heritage-TICCIH and the industrial heritage was redefined. Although Turkey is a party to international protection conventions, these values are mostly disregarded because the definition and protection principles of industrial heritage are not involved in the legislation. This phenomenon continues with the new settlement-structuring policies accompanied by the economic restructuring envisaged by the neo-liberalization in the 1980's and the abandonment of urban areas to the capital market. In this process, on the grounds that industrial facilities and settlements are left idle with the innovations in production systems, industrial heritage sites are rapidly being lost to the zoning rent with the advantages of high land prices based on urban location and the size of the area suitable for many new functions. The aim of this thesis is the documentation of the heritage values of Maltepe Gas Factory, which transfers the exemplary, pioneering and instructive city mission of the capital of the Republic -Ankara- and the formation of a social factory that integrates the Republican ideology and economic development, in addition to develop strategies for the protection of it. In this context, guiding principles regarding the inclusion of cultural and industrial heritage in contemporary urban life are determined. It is considered that a contribution to the theoretical framework of urban conservation and planning, application areas and doctrine will be made through this heritage area, which is evaluated with the (re)new(ed) policies and approaches of urban conservation in the international area in 2000's.

Science Code : 80205
Key Words : Industrial Heritage, Cultural Heritage, Ankara, Maltepe Gas Factory
Page Number : 149
Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Nevin TURGUT GÜLTEKİN

TEŞEKKÜR

Tez çalışmam boyunca kıymetli bilgi, birikim ve tecrübeleri ile bana yol gösterici ve destek olan değerli danışman hocam sayın Doç. Dr. Nevin TURGUT GÜLTEKİN'e, Ankara Maltepe Elektrik ve Havagazı Fabrikası ile ilgili arşiv çalışmalarına, ilgili fotoğraf ve haritaların bu tezde kullanılmasına izin veren Kültür ve Turizm Bakanlığı Ankara I Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğüne, manevi destekleriyle beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan çok değerli aileme teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ÇİZELGELERİN LİSTESİ.....	x
RESİMLERİN LİSTESİ	xi
HARİTALARIN LİSTESİ.....	xiii
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	xv
1. GİRİŞ.....	1
2. ENDÜSTRİ MİRASI VE KORUMA DEĞERLERİ.....	9
2.1. Endüstri ve Endüstrileşme Kavramları	9
2.2. Endüstri Mirası ve Endüstri Arkeolojisi	13
2.3. Endüstri Mirası Değerleri.....	14
3. ULUSLARARASI ENDÜSTRİ MİRASINI KORUMA POLİTİKALARI VE UYGULAMALARI	17
3.1. Uluslararası Endüstri Mirasını Korumada Gelişme Süreci	17
3.2. Endüstri Mirası ile İlgili Uluslararası Örgütler	18
3.3. Endüstri Mirası Koruma Politikaları ve Uluslararası Uygulamaları.....	21
3.3.1. Ironbridge Boğazı (Ironbridge Gorge), İngiltere	26
3.3.2. Völklingen Demir Fabrikası (Ironworks) ve Alfeld Ayakkabı Fabrikası (Fagus Factory), Almanya	28
3.3.3. Meiji Endüstri Devrimi alanları: Demir çelik, gemi inşa ve kömür madenciliği (Sites of Japan's Meiji industrial revolution: Iron and steel, shipbuilding and coal mining), Japonya	31
3.3.4. King's Cross Gazometreleri, Londra.....	33
3.3.5. Viyana Gazometreleri, Avusturya	34

	Sayfa
3.3.6. Oberhausen Gazometresi, Almanya Ruhr Bölgesi	35
3.4. Değerlendirme	37
4. TÜRKİYE’DE ENDÜSTRİ MİRASI KORUMA POLİTİKALARI VE UYGULAMALARI.....	55
4.1. Endüstri Mirası Koruma Politikaları	55
4.2. Uygulama Örnekleri.....	56
4.2.1. Dolmabahçe Gazhanesi, İstanbul.....	58
4.2.3. Yedikule Gazhanesi, İstanbul	62
4.2.4. Kadıköy-Hasanpaşa Gazhanesi, İstanbul.....	64
4.2.5. Silahtarağa Elektrik Santrali, İstanbul	67
4.2.6. İzmir Havagazı Fabrikası.....	69
4.3. Değerlendirme	71
5. ANKARA MALTEPE ELEKTRİK VE HAVAGAZI FABRİKASININ ENDÜSTRİ MİRASI DEĞERLERİ	81
5.1. Endüstrileşme Sürecinde Türkiye’nin Ekonomik Politikaları ve Ankara Kentine Yansımaları.....	81
5.1.1. Cumhuriyet öncesi dönem (1920 ve öncesi) Ankara kentinde sanayinin gelişimi	81
5.1.2. Erken Cumhuriyet döneminde (1920-1950) Ankara kentinde sanayinin gelişimi	83
5.1.3. Liberal dönemde (1950-1980) Ankara kentinde sanayinin gelişimi.....	90
5.1.4. 1980’lerde başlayan dışa dönük sanayileşme, neoliberalleşmeye dayalı ekonomi politikaları	92
5.2. Ankara Maltepe Elektrik ve Havagazı Fabrikasının Kuruluş Öyküsü ve Yapılaşma Süreci	92
5.2.1. Yer seçimi ve kuruluş öyküsü.....	92
5.2.2. Fabrikaya özgü nitelikler, değişme, gelişme süreci	94
5.3. Değerlendirme	109

Sayfa

6. ANKARA MALTEPE ELEKTRİK VE HAVAGAZI FABRİKASININ KORU(NAMA)MA SÜRECİ.....	113
6.1. Fabrikanın Taşınmaz Kültür Mirası Olarak Tescil Süreci	113
6.2. Fabrika Alanının İmar Planlama Süreci	117
6.2.1. Fabrika alanının kentsel dönüşüm ve gelişim proje alanı ilanı ve 2010 tarihli ilk imar planı	118
6.2.2. Fabrika alanının kentsel dönüşüm ve gelişim proje alanına ilişkin 2012 tarihli ikinci imar planı	121
6.2.3. Fabrika alanının kentsel dönüşüm ve gelişim proje alanına ilişkin 2013 tarihli üçüncü imar planı	121
6.2.4. Fabrika alanının kentsel dönüşüm ve gelişim proje alanına ilişkin 2016 tarihli dördüncü imar planı.....	122
6.3. Fabrikanın Taşınmaz Kültür Mirası Olarak Tescil Sürecine İlişkin Hukuki Süreç.....	122
7. SONUÇ	125
KAYNAKLAR	135
EKLER.....	145
EK-1. AMEHF yerleşkesinde günümüzde yer alan yapılar.....	146
ÖZGEÇMİŞ	149

ÇİZELGELERİN LİSTESİ

Çizelge	Sayfa
Çizelge 1.1. Tez çalışmasının izlencesi	7
Çizelge 3.1. EM İçeriği	25
Çizelge 3.2. WHL’de yer alan EM örneklerinden bazıları ve özgün değerleri	38
Çizelge 3.3. Uluslararası EM belirleme-tanımlama kriterleri.....	47
Çizelge 3.4. Uluslararası EM koruma-yaşatma yöntemleri	53
Çizelge 4.1. Uluslararası ve Türkiye’de EM belirleme kriterleri	71
Çizelge 4.2. Uluslararası koruma-yaşatma yöntemleri ve Türkiye’deki koruma yöntemleri	78
Çizelge 4.3. Uluslararası ve Türkiye’de EM belirleme kriterleri karşılaştırma.....	79
Çizelge 5.1. AMEHF’nin EM değerlerini belirleme-tanımlama	111
Çizelge 6.1. AMEHF’ye ilişkin hukuki süreç.....	123

RESİMLERİN LİSTESİ

Resim	Sayfa
Resim 3.1. Ironbridge Gorge genel görünümü (a), Demir Köprü (Iron Bridge) (b).....	27
Resim 3.2. Völklingen Demir Fabrikası demiryolu bağlantısı (a), Demir Üretim Tesisleri (b)	29
Resim 3.3. Alfeld Ayakkabı Fabrikası genel görünümü (a-b).....	31
Resim 3.4. Mietsu Deniz Rıhtımı'nın genel görünümü (a), Hashima kömür madeninin genel görünümü (b), Miyanohara çukuru (c)	32
Resim 3.5. King's Cross Gazometrelerin konumu (a), Gazometre No 10,11,12 (b), Gazometre No.8 (c).....	34
Resim 3.6. Viyana Gazometreleri restorasyon sonrası (a), gazometre iç görünüşü (b)	35
Resim 3.7. Oberhausen Gazometresi restorasyon öncesi (a), restorasyon sonrası (b,c)	37
Resim 4.1. 1920'lerde Dolmabahçe Gazhanesi ve saray ahırlarının konumu (a), günümüzde Dolmabahçe Gazometresi (b).....	60
Resim 4.2. Kuzguncuk Gazhanesi restorasyon sonrası idari bina (a), ana bina (b).....	62
Resim 4.3. Yedikule Gazometresi ve Cer Atölyelerinin konumu (a), 1950'lerde Yedikule Havagazı Fabrikası (b)	64
Resim 4.4. Yedikule Gazometresi ve Cer Atölyelerinin günümüzdeki konumu (a), Yedikule Gazometresi (b)	64
Resim 4.5. Hasanpaşa Gazhanesi restorasyon öncesi görünümü (a), Didier Werke fırını (b)	66
Resim 4.6. Hasanpaşa Gazhanesi restorasyon aşamasında Didier Werke fırını ve raylı ulaşım sistemi (a), yeniden inşa edilen gazometreler (b)	67
Resim 4.7. Santral İstanbul hava fotoğrafı (a), Enerji Müzesi (b).....	69
Resim 4.8. İzmir Havagazı Fabrikası ve Gazometresi restorasyon öncesi	70
Resim 4.9. İzmir Havagazı Fabrikası ve yerleşkesi restorasyon sonrası	70
Resim 5.1. 1990'larda AMEHF yerleşkesi ilk gazometresi (a), soğutma kulesi (b)	96
Resim 5.2. 1990'larda AMEHF kükürt arıtma tesisleri (a-b)	96
Resim 5.3. 1990'larda AMEHF tamir atölyesi (a), doğrama atölyesi (b).....	97

Resim	Sayfa
Resim 5.4. 1990’larda AMEHF elektrik üretim tesisleri (a), bacaların görünüşü (b)	97
Resim 5.5. 1990’larda AMEHF genel müdür lojmanı (a), günümüzde genel müdür lojmanı (b).....	98
Resim 5.6. 1990’larda EGO genel müdürlüğü doğu cephesi (a) 2010’da batı cephesi (b).....	99
Resim 5.7. 1990’larda EGO genel müdürlüğü (a), doğalgaz hizmet binası (b).....	99
Resim 5.8. 1990’larda havagazı fabrikası doğu görünüş (a), batı görünüş (b).....	102
Resim 5.9. 1990’larda AMEHF vinç yapıları.....	102
Resim 5.10. 1990’larda AMEHF kompresör binası (a), TEK atölyeleri (b)	103
Resim 5.11. 1990’larda EGO lojman binaları (a), TEK lojmanları (b)	103
Resim 5.12. 1990’larda Eski Bomonti Gazinosu (a) günümüzde yemekhane-atölye binası (b)	104
Resim 5.13. 1990’larda Bakım ve Onarım UPRS Daire Başkanlığı (a), elektrik santrali, ambar, yemekhane binası (b)	105
Resim 5.14. 1990’larda Maltepe Çok Katlı Otoparkı (a), TEİAŞ trafo merkezi (b)	107
Resim 5.15. 1990’larda AMEHF kent içindeki silüeti	108

HARİTALARIN LİSTESİ

Harita	Sayfa
Harita 3.1. Ironbridge Gorge dünya miras alanı ve tampon bölgesi.....	26
Harita 3.2. Völklingen Demir Fabrikası dünya miras alanı ve tampon bölgesi	28
Harita 3.3. Alfeld Ayakkabı Fabrikası dünya miras alanı ve tampon bölgesi	30
Harita 3.4. Meiji Endüstri Devrimi alanları dünya miras alanı ve tampon bölgesi	32
Harita 3.5. 1900’lerde King’s Cross Terminali ve gazometrelerin konumu (a), 2012’de gazometrelerin konumu (b).....	33
Harita 3.6. IBA Emscher Parkı projesinde Oberhausen bölgesinin yeri.....	36
Harita 4.1. Örnek olarak seçilen İstanbul’da kurulan ilk gazhaneler ve ilk elektrik santralinin konumu.....	57
Harita 4.2. Dolmabahçe Gazhanesi ve çevresinin planı, 1926 (a), Dolmabahçe Gazometresinin günümüzdeki konumu (b).....	58
Harita 4.3. Kuzguncuk Gazhanesinin günümüzdeki konumu (a), genel görünüm (b) ...	60
Harita 4.4. Yedikule Gazhanesi ve Cer Atölyelerinin 1960’lardaki konumu (Müller- Wiener haritası) (a), günümüzdeki konumu (b).....	63
Harita 4.5. 1990’larda Hasanpaşa Gazhanesinin konumu (a), günümüzdeki konumu (b)	65
Harita 4.6. Silahtarağa Elektrik Santrali yerleşkesinin konumu (a), restorasyon öncesi durumu (b)	67
Harita 4.7. İzmir Havagazı Fabrikasının günümüzdeki konumu.....	69
Harita 5.1. 1924-1925 tarihli Lörcher planında endüstri bölgesinin konumu (a), Lörcher planında AMEHF’nin konumu (b)	86
Harita 5.2. 1928 tarihli Jansen bölgeleme planında endüstri bölgesinin konumu (a), 1932 tarihli Jansen imar planı (b)	87
Harita 5.3. Ankara’da demiryolu hattı boyunca gelişen sanayi aksı ve AEMHF.....	89
Harita 5.4. 1932 tarihli Jansen Planında AMEHF’nin konumu (a), 1930’larda AMEHF görünüşü (b)	95
Harita 5.5. AMEHF yerleşkesinin erken kuruluş dönemi gelişimi (1928-1939).....	100
Harita 5.6. AMEHF yerleşkesinin ikinci dönem gelişimi (1939-1965).....	104

Harita	Sayfa
Harita 5.7. 1965 tarihli ve 1985 tarihli vaziyet planlarında AMEHF yerleşkesinin sınırları ve gelişimi.....	106
Harita 5.8. AMEHF yerleşkesinin üçüncü dönem gelişimi/duraklaması (1965-1985) ..	107
Harita 5.9. AMEHF yerleşkesinin dördüncü dönemi (1985-1991)	108
Harita 6.1. Ankara KVKBK 19.03.1991 gün ve 1679 sayılı tescil kararı eki harita	114
Harita 6.2. Ankara KVKBK 16.02.2007 gün ve 2110 sayılı kararı eki ifraz krokisi ve kiralanması talep edilen alan	118
Harita 6.3. AMEHF alanına ilişkin parselasyon planı	120

SİMGELER VE KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
ABB	Ankara Büyükşehir Belediyesi,
AIA	Association for Industrial Archaeology
AMEHF	Ankara Maltepe Elektrik ve Havagazı Fabrikası
CBA	Council for British Archaeology
DOCOMOMO	Documentation and Conservation of Modern Movement
EGO	Elektrik Gaz Otobüs Genel Müdürlüğü
EA	Endüstri Arkeolojisi
EM	Endüstri Mirası
ERIH	The European Route of Industrial Heritage
ICOMOS	International Council on Monuments and Sites
KDGPA	Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Projesi Alanı
KTB	Kültür ve Turizm Bakanlığı
KTVKK	Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu
KVKBK	Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu
İP	Nazım İmar Planı
OED	Olağanüstü Evrensel Değer
TICCIH	The International Committee for the Conservation of Industrial Heritage
UİP	Uygulama İmar Planı
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
WHC	World Heritage Committee
WHL	World Heritage List

1. GİRİŞ

18. yüzyıl sonlarında İngiltere’de başlayarak, 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarında tüm dünyada görülen ve çağdaş dünyada meydana gelen değişimleri tanımlayan Endüstri Devrimi; üretim alanındaki dönüşüm süreci ile birlikte sosyal, ekonomik, toplumsal, bilimsel ve kültürel boyutlarda birçok değişim sürecini de içermektedir. Endüstrileşme süreci insanlık tarihinin büyük bir aşamasını oluşturduğundan mirası da uluslararası boyutta değerli ve önemlidir. Dolayısıyla endüstri mirası tarihsel sonuçları köklü olan ve olmaya devam eden endüstrileşme sürecinin ve bu sürecin sosyal ve kültürel yaşama yansımalarının kanıtıdır. Endüstri mirasının, kültürel mirasın ayrılmaz bir parçası olduğu anlayışıyla, endüstri tarihinin önemi ve anlaşılması konusunda son 30 yılda uluslararası platformlarda farkındalık artmaktadır. 2003’te Uluslararası Endüstri Mirasını Koruma Komitesi (The International Committee for the Conservation of Industrial Heritage-TICCIH) tarafından endüstri mirasının korunması konusunda uluslararası standartları belirlemeyi hedefleyen ilk uluslararası başvuru kaynağı olan ‘Nizhny Tagil Tüzüğü (The Nizhny Tagil Charter for the Industrial Heritage)’ hazırlanmıştır. Endüstri mirası-EM (Industrial Heritage) ve Endüstri Arkeolojisinin-EA (Industrial Archaeology) tanımı, Endüstri Devriminin yarattığı değerler ve EM değerleri bu tüzükte detaylandırılmıştır. 28 Kasım 2011 tarihli ‘Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyinin (International Council on Monuments and Sites-ICOMOS)’ 17. Genel Kurulunda TICCIH ile birlikte ‘Endüstriyel Miras Alanları, Yapıları ve Peyzajını Koruma İlkeleri-Dublin İlkeleri (Principles for the Conservation of Industrial Heritage Sites, Structures, Areas and Landscapes-The Dublin Principles)’ belirlenmiş ve EM yeniden tanımlanmıştır. Bu kapsamda endüstri kültürünün tarihsel, teknolojik, mimari, sosyal ve bilimsel değerlerinin göstergeleri ya da izleri olan endüstri yerleşkeleri, yapıları, tesisleri ve üretim sistemleri “Kültür ve Endüstri Mirası” kapsamındadır. Ayrıca, EM alanları teknoloji ve üretim süreçlerine bağlı mühendislik, mimarlık ve kent planlama ile ilgili somut-nesnel miras yanında, çalışanlarının ve bağlı oldukları toplulukların anıları, hünelerleri ve sosyal yaşamlarıyla bütünleşen yer’in ruhu bağlamıyla somut olmayan mirası da içermektedir (Dublin Principles, 2011).

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumunun (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization-UNESCO) himayesindeki Dünya Miras Komitesi (World Heritage Committee-WHC) 2009’daki 33. toplantısında, Dünya Miras Listesine (World Heritage List-WHL) alınacak değerleri, ulusal sınırları aşacak derecede olağanüstü ve tüm insanlığın şimdiki ve gelecekteki nesilleri için geçmişe ait ortak öneme sahip kültürel ve/veya doğal değerleri olan

“Olağanüstü Evrensel Değer-OED (Outstanding Universal Value)” olarak tanımlamıştır. Bu nitelikteki endüstri yapıları, tesisleri, yerleşkeleri, araç ve makinelerinin korunması konusunda WHL’de, 1978’li yıllardan itibaren EM’nin dünya kültür mirası olarak kabul edilmesi bu değerlerin önemini açıklamaktadır.

Türkiye’de EM kavramı, yürürlükteki koruma mevzuatı kapsamında oluşan belirli tanımlamalara ve taşınmaz kültür varlığına ilişkin genel çerçeveye uymaktadır. Ancak EM’nin tanımı ve koruma ilkeleri yürürlükteki mevzuatta yeterli içerikle tanımlanmadığı için bu değerler çoğunlukla yadsınmaktadır. Özellikle, 1980’li yıllarla süregelen neoliberalleşmenin öngördüğü ekonomik yeniden yapılanmanın eşliğindeki yeni yerleşme-yapılaşma siyasalarıyla, kent mekânı ranta odaklı dönüşümle sermaye piyasasına terk edilmektedir. Bu ortamda kent merkezlerinde yer alan endüstriyel ve kültürel miras değerleri hızla kaybedilmektedir. Ankara Maltepe Elektrik ve Havagazı Fabrikası da bu kayıplardan biridir. Bu bağlam ve EM’yi kaybetme endişesi ile uluslararası ve ulusal ölçeklerde EM’nin tanımlanması ve koruma-yaşatma yöntemleri bu tezde ele alınmaktadır.

Bu tez çalışmasının temel amacı: Uluslararası koruma politikaları, uygulamaları, sözleşme, tüzük, yönetmelik ve rehberlerle belirlenen hüküm, ilke ve tanımlara göre; EM değerlerini belirlemeye ilişkin kriterleri oluşturmaktır. Böylece, Türkiye’de kültür ve EM’nin koruma-yaşatma sürecine katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Her kültürel miras değerinin öz niteliklerine uygun stratejilerin geliştirilmesi gerektiği ilkesiyle, bu çalışma örneklem alan üzerinden yapılmıştır. Bu yaklaşımla, Türkiye Cumhuriyeti’nin ulus devlet olarak kuruluşuna ve ekonomik kalkınma politikalarının uygulanma biçimine, endüstrileşme sürecine tanıklık etmiş, Cumhuriyet’in modernite projesine koşut çağdaş yaşamın öğrenildiği ve öğretildiği yer olarak anı bellek ve tarihi değerleri ile sosyal fabrika oluşumunu bugüne aktaran Ankara Maltepe Elektrik ve Havagazı Fabrikası (AMEHF) örneği üzerinden EM değerlerinin tanımlanması ve bu miras değerlerinin çağdaş kentsel yaşama yeniden kazandırılmasına ilişkin stratejilerin geliştirilmesi tezin hedeflerindendir. Böylece tez çalışmasının sonuçlarıyla, tek bir örnek üzerinden genelleme yapma ya da şablon oluşturma iddiası taşımadan, EM’nin korunmasında ve yaşatılmasında yönlendirici olacağı düşünülmektedir. EM’nin korunması ve yaşatılması konusunda şehir planlama alanı başta olmak üzere mekânla ilgili tüm disiplinlerde farkındalık yaratmak tezin önemini açıklamaktadır. Ayrıca ilgili mevzuatı dolayısıyla uygulamanın geliştirilmesine de katkı sağlayacağı umudu taşımaktadır.

Bu tez çalışmasında izlenen yöntem: Birbirine bilgi ve veri sağlayan, her aşamadan geri-besleme mekanizması ile yenilenen, denetlenen beş aşamadan (Bkz. Çizelge 1.1) oluşmaktadır. Bu aşamalar aşağıda tanımlanmaktadır.

Süreç tasarımı (1. aşama): Bu tez çalışmasında süreç, sosyal bilimlerde araştırma yöntem ve tekniklerinden nitel veri analizine göre tasarlanmıştır. Nitel veri analizi; “verilerin düzenlediği, analiz birimlerine ayrıldığı, ortaya çıkarıldığı, önemli değişkenlerin keşfedildiği ve hangi bilgilerin önemsenmesi ve belgelenmesi gerektiğine karar verildiği süreçtir” (Özdemir, 2011). Bu süreç “betimleme, sınıflandırma ve ilişkilendirme” aşamalarından oluşmaktadır (Dey, 1993). **Betimleme aşamasında:** çalışılan olgunun eksiksiz ve kapsamlı bir biçimde betimlemesi (uluslararası sözleşme, tüzük, rehber ve yönetmeliklerle belirlenen hüküm, ilke, tanımlara ve alan yazına göre; EM kavramı, kapsamı, türleri, koruma politikaları ve nedenleri, bu süreçte belirleyici olan araçlar, Endüstri Devrimi ile ilişkili değerler ve EA ilişkisi) yapılmıştır. Bu inceleme ve betimleme, veri toplama aşamasında gerçekleştirilmiştir. Böylece tez çalışmasının amacı, hipotezleri (soruları), kapsamı, yöntemi bu aşamada belirlenmiştir. Elde edilen veriler belirli temalar çerçevesinde (EM tipolojileri, EM değerlerini tanımlama-belirleme kriterleri ve koruma-yaşatma yöntemleri) sınıflandırılmıştır. Bu aşamada ulusal ve uluslararası platformlarda EM’yi korumayı yönlendiren etkenler (koruma kararları, rant baskısı, koruma bilinci yetersizliği vb.) farklı örnekler üzerinden belirlenmiş ve örnek çalışma alanı seçilmiştir. Böylece veriler arasında karşılaştırma yapabilme olanağı doğmuştur. Geliştirilen temalar birbirleri ile ilişkilendirerek değişkenler arasındaki ilişkiler ve farklılıklar (ulusal ve uluslararası farklı ölçek, nitelik, işlev ve tarihsel değerlere sahip EM örnekleri üzerinden) incelenmiştir. Bu değerlendirme sonuçlarıyla örneklem alan test edilerek, AMEHF’nin korunması ve yaşatılmasına ilişkin yöntemler belirlenmiştir.

Bilgi ve Belgelerin Toplanması-Betimleme (2. aşama): Bu aşamada aşağıda sorular (hipotezler) yönlendirici olmuş, betimleme için literatür taraması, arşiv araştırmaları ve saha çalışmalarında bu soruların yanıtları aranmıştır.

S1- Endüstri devrimi öncesinde ve sonrasına tarihlenen EM ve bu miras değerlerine kavram ve kapsam nasıl tanımlanmaktadır? (Bölüm 2).

- Endüstri ve endüstrileşme kavramları nasıl tanımlanabilir? (Bölüm 2.1).
- EM ve EA kavramı, kapsamı ve değerleri nasıl tanımlanabilir? (Bölüm 2.2).

S2- Uluslararası EM koruma politikaları, uygulamaları ve korunmasına ilişkin örgütler nelerdir? (Bölüm 3).

- EM değerlerinin korunması gerektiğine ilişkin süreç nasıl gelişmiştir? (Bölüm 3.1).
- EM'nin korunmasına ilişkin örgütler nelerdir? (Bölüm 3.2).
- Koruma yaklaşımı ve politikaları nasıldır? Uygulama örnekleri nelerdir? (Bölüm 3.3).
- EM tipolojileri, EM belirleme kriterleri ve koruma-yaşatma yöntemleri nelerdir? (Bölüm 3.4).

S3- Türkiye'de EM korunuyor mu? Nasıl? (Bölüm 4).

- Koruma yaklaşımı, politikaları ve mevzuattaki tanımı nasıldır? (Bölüm 4.1).
- Uygulama örnekleri nelerdir? (Bölüm 4.2).
- EM koruma süreci (tespit-tescil kriterleri, yöntem ve teknikleri) uluslararası koruma politikalarına ve ilkelerine uygun mudur? Uygulama örnekleri var mıdır? Bu örnekler üzerinden tez çalışmasında örneklem seçimi nasıl yapılabilir? (Bölüm 4.3).

S4- AMEHF'nin kültür ve endüstri miras değerleri nelerdir? (Bölüm 5).

- Bu fabrika yerleşkesi ülkenin ekonomik politikalarını, gelişim-değişim süreçlerini yansıtıyor mu? Nasıl? (Bölüm 5.1).
- Bu fabrika yerleşkesinin kuruluş ve gelişme öyküsü, yapılaşma süreci, fiziksel-mekânsal özellikleri, EM değerlerine sahip midir? (Bölüm 5.2).
- Bu fabrika yerleşkesinin Erken Cumhuriyet Döneminden bugüne ülke ve kent açısından koruma değerleri nasıl tanımlanabilir? (Bölüm 5.3).

S5- AMEHF'nin ulusal ve uluslararası koruma politika ve ilkelerine göre değerlendirilme olanak/kısıtları nelerdir? (Bölüm 6).

- Bu fabrika koruma mevzuatına göre taşınmaz kültür varlığı mıdır? (Bölüm 6.1).
- Bu fabrikanın tescil sonrası planlama süreci nasıl gelişmiştir? (Bölüm 6.2).
- Bu fabrikanın taşınmaz kültür mirası olarak tescil edilmesine ve korunmasına ilişkin tepkiler var mıdır? Neden? Hukuki süreç nasıl gelişmiştir? (Bölüm 6.3).

S6- AMEHF'nin korunması ve yaşatılması nasıl sağlanmalıdır? (Bölüm 7).

Bu aşamada literatür taraması kapsamında; EM ve EA kavramları ve kapsamaları, EM koruma değeri-nedenleri, politikaları ve bu süreçte belirleyici olan araçların tanımlanması, uluslararası gelişmelerin ve Türkiye'de yürürlükteki koruma mevzuatının incelenmesi, ulusal ve uluslararası politikaların ve koruma örneklerinin araştırılmasına odaklıdır. Literatür tarama esnasında UNESCO-WHC resmi web sayfası (uluslararası sözleşme, yönetmelik, ilke vb.) ve 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ve ilgili yönetmelikler temel kaynaklardır. Bu aşamada tezin örneklem alanı seçilmiştir.

Bu aşamada arşiv araştırmaları kapsamında; EM ve örneklem alana ilişkin, Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Ankara Büyükşehir Belediyesinin arşivi taranmıştır. Ankara I Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu kararları, Ankara Büyükşehir Belediyesi tarafından onaylanan imar planları ve planlara ilişkin meclis kararları, plan açıklama raporları, eski haritalar, çizimler ve fotoğraflar ile TMMOB Ankara Şubesinin resmi web sayfasından AMEHF'nin tescil sürecine ilişkin mahkeme kararları incelenmiştir. WHC dijital arşivi ve WHL resmi web sayfasından WHL'de yer alan EM örnekleri, EM tiplerini anlamak ve değerlendirmek, EM belirleme-tanımlama kriterlerini oluşturmak için incelenmiştir. Örneklem alanla aynı işleve sahip havagazı fabrikaları ve gazometreler (King's Cross Gazometreleri-İngiltere, Viyana Gazometreleri-Avusturya, Oberhausen Gazometresi-Almanya gibi) ise özgün değerlerine göre karşılaştırmalı değerlendirme yaparak koruma-yaşatma yöntemlerini belirlemek için seçilmiştir.

Tez çalışmasında örneklem alan olarak seçilen AMEHF yerleşkesindeki yapıların çoğunluğunun yıkılmış olması ve son yıkım aşamasında asbest gazı salınımı iddialarıyla yerleşkeye giriş engellendiğinden dolayı kısıtlı saha çalışması yapılabilmektedir. Yerleşkede günümüzdeki mevcut yapıların tespiti yapılabilmiş, yakın çevre ilişkileri incelenmiştir.

Verilerin analizi-Sınıflandırma (3. aşama): Elde edilen bilgi, belge, doküman ve incelemeler bu aşamada sınıflandırılarak analizleri yapılmıştır.

- Uluslararası sözleşme, tüzük yönetmeliklerle belirlenen hüküm, ilke, tanımlar ve uygulama rehberlerine göre EM kavramı, kapsamı, türleri ve değerleri belirlenmiştir.

- WHL’de yer alan EM örneklerinin özgün değerlerinin incelenerek sınıflandırılması ve bu değerler ile uluslararası sözleşme, tüzük yönetmeliklerle belirlenen hüküm, ilke, tanımların karşılaştırılması sonucunda EM’nin belirlenmesine ilişkin kriterler oluşturulmuştur.
- Uluslararası koruma uygulama örneklerinin karşılaştırılarak değerlendirilmesi sonucunda EM koruma-yaşatma yöntemleri belirlenmiştir.
- Türkiye’deki EM koruma politikaları ve tespit-tescil kriterleri ile uluslararası koruma politikaları ve kriterleri karşılaştırılmıştır.
- Türkiye’de EM koruma politikaları, mevzuat ve incelenen örneklerin değerlendirilmesi sonucunda, EM’yi kaybetme ya da yadsımanın gerekçeleri tespit edilmiştir.
- Erken Cumhuriyet döneminde Türkiye’nin ekonomik politikaları doğrultusunda Ankara’da endüstrileşme sürecinin analizi yapılmış, tespitler sonucu sanayi aksı üzerinde yer alan Cumhuriyet’in Başkenti Ankara’nın örnek, öncü ve öğretici kent misyonunu ve Cumhuriyet ideolojisi ile ekonomik kalkınmayı bütünleştiren sosyal fabrika oluşumunu bugüne aktaran AMEHF’nin özgün nitelikleri, kuruluş öyküleri, yer seçimi ve konumu, kentsel mekâna ve yaşama etkileri, koru(nama)ma politikaları başlıkları altında fabrikanın kültür ve endüstri miras değerleri tespit edilmiştir.

Değerlendirme-İlişkilendirme (4. aşama): EM’nin belirlenmesine ilişkin kriterler ile örneklem alan test edilerek AMEHF’nin EM değerleri tanımlanmıştır.

Sonuç (5. aşama): Uluslararası koruma-yaşatma yöntemleri doğrultusunda AMEHF’ye ilişkin koruma yöntemi ve önerileri geliştirilerek, koruma politikaları ve koruma-yaşatma ilişkilerinin kentsel ölçekte bütünleşik biçimde değerlendirilmesi yapılmıştır.

Araştırmacının Ankara kentinde yaşıyor olması, kentsel koruma ile doğrudan sorumlu ve yetkili bir kamu kurumunda şehir plancısı olarak görev yapıyor olması ve tezle ilgili bilgi ve belgelere erişme kolaylığı bu tez çalışmasının mevcut olanaklarıdır. Ancak AMEHF yerleşkesindeki yapıların çoğunluğunun yıkılmış olması ve asbest gazı salınımı iddialarıyla çalışma alanına girilememesi tez çalışmasının kısıtlılıklarıdır.

Çizelge 1.1. Tez çalışmasının izlencesi

SÜREÇ	ARAÇLAR	KAPSAM
SÜREÇ TASARIMI	Süreci Planlama	➤ Hipotez(ler) ve Tez Soruları ➤ Amaç ve Hedefler ➤ Bilgi Kaynaklarını Belirleme ➤ Örneklem Alan Seçimi
BİLGİ VE BELGELERİN TOPLANMASI (BETİMLEME)	Literatür Taraması ➤ WHC Dijital Arşivi ➤ WHL Resmi Web Sayfası ➤ Ankara I Nolu KVKBK, Ankara Büyükşehir Belediyesi ve TMMOB Mimarlar Odası Arşiv Araştırmaları ➤ AMEHF'ye ilişkin İmar Planları, Meclis Kararları, Mahkeme Kararları ➤ Haritalar, Çizimler ve Fotoğraflar	EM ve EA; Kavram ve Kapsamı, Türleri, Miras Değerleri vb. (S-1) ➤ EM Koruma Değerleri (S2) ➤ EM Tipolojileri (S2) ➤ EM Koruma-Yaşatma Yöntemleri (S2) AMEHF; ➤ Fiziksel, Mekânsal, Mimari Özellikleri (S4) ➤ Gelişme/Değişme Süreci (S4) ➤ Tespit-Tescil Süreci (S5) ➤ İmar Planlama Süreci (S5) ➤ Koru(nama)ma Süreci (S5)
VERİLERİN ANALİZİ (SINIFLANDIRMA)	Ulusal ve Uluslararası EM; ➤ Koruma Politikaları, Uygulamaları ➤ Sözleşme, Tüzük, Yönetmelik vb. Belirlenen İlke, Tanım ve Kriterler	Uluslararası; ➤ EM koruma değerlerini tanımlama-belirleme kriterleri (S2) ➤ EM Koruma-Yaşatma Yöntemleri(S2)
DEĞERLENDİRME (İLİŞKİLENDİRME)	Karşılaştırmalı Değerlendirme Ulusal ve Uluslararası EM; ➤ Koruma-Yaşatma Yöntemleri ➤ Tanımlama-Belirleme Kriterleri	Türkiye ve Uluslararası; ➤ EM Koruma Politikaları (S2-S3) ➤ EM Tespit ve Tescil Kriterleri (S2-S3) AMEHF'nin EM Değerleri (S4)
SONUÇ	İlişkilendirme	AMEHF'ye ilişkin Koruma Yöntemi ve Önerileri (S6)

2. ENDÜSTRİ MİRASI VE KORUMA DEĞERLERİ

Endüstri kültürünün tarihsel, teknolojik, mimari, sosyal, bilimsel vb. değerlerinin göstergeleri olan endüstri yerleşkeleri, yapıları, tesisleri, üretim sistemleri, kültür ve endüstri mirası kapsamındadır. Ayrıca, endüstri miras alanları teknoloji ve üretim süreçlerine bağlı mühendislik, mimarlık ve kent planlama ile ilgili somut-nesnel miras yanında, çalışanlarının ve bağlı oldukları toplulukların anıları, hünelerleri ve sosyal yaşamlarıyla bütünleşen yer'in ruhu bağlamıyla somut olmayan mirası da içermektedir (Dublin Principles, 2011).

EM kavramının, kapsamının ve değerlerinin anlaşılabilmesi için öncelikle insanlık tarihinde endüstrileşme süreci ve bu süreçte en belirgin kırılma noktası olan Endüstri Devrimiyle yaşanan kentsel mekânda özellikle endüstri yerleşkesi ve mimarisinde yaşanan değişimlerin incelenmesi gerekmektedir. Bu değişim sürecini aktaran EM kavramı, kapsamı ve koruma değerleri (somut-taşınmaz/taşınır kültürel değerler ve somut olmayan kültürel değerler) bu bölümde ele alınmaktadır.

2.1. Endüstri ve Endüstrileşme Kavramları

Endüstri devrimi kavramı: “Endüstrideki ekonomik ve sosyal sistemin teknolojik değişimini ifade etmektedir. 18.yüzyılın ortalarında sanayi açısından ilk hareket İngiltere”den başlayarak ABD”de devam etmiştir, sonrasında Almanya gibi Avrupa ülkeleri de tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş sürecine dâhil olmuşlardır. Sanayi devriminin avantajları kullanılarak küçük işletmeler büyük fabrikalara dönüştürülmüş, böylece makinelerle donatılmış büyük fabrikalar ilk endüstri dalgasını oluşturmuştur” (Dombrowski ve Wagner, 2014). Bu haliyle Endüstri Devrimi, üretim alanındaki dönüşüm süreci ile birlikte sosyal, ekonomik, toplumsal, bilimsel vb. anlamda birçok değişim sürecini de içermektedir.

Endüstri Devriminin, dünyada çok kapsamlı (ekonomik, teknolojik, kültürel, toplumsal, sanat ve mimarlık, vb.) bir değişim/dönüşüm gerçekleştirdiği görüşüne karşın, bazı tarihçiler ve ekonomistlerin Endüstri Devriminin bütün sanayi kollarına yayılmadığı, sadece tekstil, demir ve taşımacılıkla sınırlı olduğundan teknolojik ilerleme olarak değerlendirilebileceği, bu durumda ortada ‘devrim’ denecek radikal bir dönüşüm olmadığından ‘devrim’ teriminin yanlış olduğuna ilişkin tartışmaları süregelmektedir (Fındıkçıoğlu, 2010). Ancak, insanlık

tarihinin en önemli dönüm/dönüşüm noktalarından birinin tarım ve insan gücüne dayalı üretim şeklinden, makine gücünün ön planda olduğu üretim şekline geçiş olduğu söylenebilir. 1760'lardan itibaren, üretimi sağlayan insan, hayvan, su ve rüzgâr gücü gibi organik ve inorganik güç kaynakları değişmiştir. 1780'li yıllarda buhar gücü dolayısıyla buhar makineleri kullanılmaya başlanmış, ücretli işçilerin çalıştıkları fabrikaların inşası ile üretim ilişkileri sağlamlaşmıştır. Bu gelişmelerin İngiltere'de başlamasının en önemli faktörleri, gelişmiş bir imalat sektörü ve ticari ilişki sistemi bulunması, su yoluyla ulaşımın kolaylaşması, yaygın demiryolu ağının bulunması gibi ulaşım ve iletişim kolaylıklarının olmasıdır (Hobsbawm, 1998:7-36). Birçok değişim sürecini içeren, endüstriyel üretimin temelini oluşturan en önemli buluşların gerçekleştiği (üretim tekniğindeki niteliksel değişimler, buhar gücüyle çalışan makinenin buluşu, bu makinelerin üretimde kullanılması, yeni buluşların üretime olan etkisi vb.), demiryollarının inşası ve buhar makinesinin devreye girmesiyle mekanik üretime öncülük eden bu devrim “Birinci Endüstri Devrimi” olarak adlandırılmaktadır (Schwab, 2016:16). Bu gelişmeler, 19. yüzyılın başlarından itibaren Fransa, Almanya, Belçika gibi diğer Avrupa ülkeleri ile ABD'ye yayılmış ve yünlü dokuma, kömür üretimi, demir-çelik gibi sanayi kollarına yansımıştır. 20. yüzyılın başlarında da İtalya, Hollanda gibi Avrupa ülkeleri ile Japonya ve Rusya'da yaşanmaya başlamıştır (Kazas, 2008).

Endüstri Devriminin, üretim ve ekonomik açıdan bir dönüm noktası olmasının yanı sıra sosyal ve toplumsal etkisi de olmuş, üretim biçimlerindeki değişim yaşam biçimlerini de değiştirmeye başlamıştır. Bu süreçte; tarımda makineleşme sonrası kırsal alanlarda oluşan işgücü fazlalığı, endüstrinin yarattığı yeni istihdam koşulları ve gereksinim duyduğu ucuz işgücü, endüstriyel üretim alanlarının kentsel alanlarda ve çevrelerinde yer seçimi (hammaddeye ve pazara kolay erişebilme açısından) kentin çekici gücünün yanı sıra kentsel hizmet olanakları nedeniyle kırsal itici gücü gibi faktörler kırsaldan kente göçü hızlandırmıştır. Endüstri Devriminin ilk toplumsal sonucu olarak kentsel mekânlarda büyük nüfus artışı ile kentler hızlı bir büyüme ve dönüşüm sürecine girmiş mekân ve yapı gereksinimlerini arttırmıştır. Endüstri Devrimi ile kentler, endüstri öncesi ticarete dayalı kentlerden farklı olarak, ortaya çıkan endüstriyel üretime aynı zamanda sermaye biriktirmeye dayalı ekonomik merkezler olmuşlardır (Thorns, 2004: 15). Bununla birlikte, elektrikli tren, otomobil vb. ile kent içi ulaşım strüktürünün değişmesi ve buna bağlı kentsel genişleme (banliyö sistemi, yatak kent vb.) ortaya çıkmış, endüstri yerleşkeleri önemli çekim noktaları olmuş ve endüstriyel kent gelişmiştir. Bazı kentler bu yeni sistemin merkezi olarak öne

çıkışlardır. Bu dönemde gerçekleşen sosyo-ekonomik, teknolojik vb. gelişmeler ve yeniliklerle birlikte mimari alanında da yeni yapı malzemeleri ve yapım tekniklerinin kullanılmaya başlamasıyla yeni mekân ve biçim üretme anlayışı ortaya çıkmıştır. Örneğin, 1857’de buharlı asansörün, 1870’te hidrolik asansörün ve 1887’de elektrikli asansörün yapılarda kullanılması çok katlı yapıların üretim sürecini hızlandırmıştır. Özetle bu dönemde yaşam mekânlarının ve kentlerin değişmesini ve dönüşmesini modernleşme ile açıklamak mümkün olup Endüstri Devriminin, kentleşme tarihinin de en büyük dönüm/dönüşüm noktası olduğu söylenebilir. Mekân ve yapı gereksiniminin önemli olduğu bu döneme ait pek çok EM (Ironbridge Gorge-İngiltere, Potosi Endüstri Kenti-Bolivya, Humberstone and Santa Laura Saltpeter Works-Şili, Blaenavon Industrial Landscape-İngiltere vb.) günümüze ulaşmıştır (WHC, 1986; WHC, 1987; WHC, 2001; WHC, 2005).

Birinci Endüstri Devriminin ardından dünya ekonomisini etkileyen üç önemli dönem daha yaşanmıştır. 19. yüzyıl sonlarında, elektrik ve montaj hattının kullanımı sayesinde seri üretime geçilmesi ile başlayan (fordist üretim sistemi olarak adlandırılan), 20. yüzyıl başlarına değin süren, Almanya’nın öncülüğünde gerçekleşen süreç “İkinci Endüstri Devrimi” olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde elektriğin kullanılması ile kimya, petrol, plastik ve çelik sektörleri gelişmiştir (Tunzelmann, 2003). Bu devrim “üretimin makineleşerek seri üretime geçilmesi ve üretilen malların demiryolunun yanı sıra karayolu ağıyla da tüketim merkezlerine ulaştırılması” (Eğilmez, 2017) olarak da tanımlanmaktadır. Endüstri mekânlarının değişiminin önemli olduğu bu döneme ait pek çok EM (Van Nellefabriek Fabrika Kompleksi-Hollanda, Rjukan-Notodden Industrial Heritage Site-Norveç, Ivrea Industrial City-İtalya vb.) günümüze ulaşmıştır (WHC, 2014; WHC, 2015c; WHC, 2018).

Birinci ve İkinci Endüstri Devriminin, uzun bir sürece yayılarak gerçekleşmesinin paralelinde; çoğunlukla Birinci Endüstri Devrimine tarihlenen bu dönemlerde inşa edilen, dünya üzerinde değişik türde alanlar, yapılar, kentler, yerleşimler, peyzaj ve yollar endüstrileşme sürecine, teknoloji ve üretime, kentleşme tarihine vb. tanıklık ettiğinden EM kapsamındadır. İkinci Endüstri Devrimine tarihlenen üretim mekânlarının ise modern mimarlık kapsamında miras değeri bulunmaktadır. Ayrıca, bu devrimlerin teknolojik ve ekonomik etkilerinin yanı sıra sosyal, kültürel ve toplumsal etkileri de olduğu yaklaşımına paralel olarak, EM’nin de somut ve somut olmayan taşınır/taşınmaz kültürel miras değerleri ile birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bilimsel bilginin daha aktif kullanılmasıyla birlikte 1970’lerin başında ABD ve Doğu Asya’nın öncülüğünde bilgi, iletişim teknolojileri ve biyoteknoloji, nanoteknoloji, yarı iletken alanlarındaki gelişmeler Üçüncü Endüstri Devriminin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bu başlangıç başta silikon temelli bilişim ürünlerinde çeşitliliğe yol açmış ve bilgisayar ağları gelişmiştir (Dombrowsi ve Wagner, 2014; Tunzelmann, 2003). Üçüncü Endüstri Devrimi ile fordist üretimden post-fordist üretime geçilmiştir. Post-fordizm: “İşgücü ve makineleşmede esnek uzmanlaşmanın sağlandığı, bilgi ve iletişim teknolojilerinin üretimde yaygın olarak kullanıldığı bir üretim ve birikim rejimi” (Saklı, 2007:8) olarak tanımlanmaktadır. Bu gelişmeler ile birlikte dünya daha entegre hale gelmeye başlamış ve üretim küreselleşmiştir (Özkan, Al ve Yavuz, 2018). Söz konusu gelişimler, üretim süreçlerinde önemli değişimleri gündeme getirmiştir. Bu dönemde, yeni endüstri yapılarının yer seçiminde/kurulmasında, yeni üretim tekniklerini uygulama isteği etken olmaya başlamış, eski endüstri yapıları ise yeni üretim tekniklerine cevap verememeleri nedeniyle işlevlerini yitirmeye başlamıştır.

Günümüzde, “teknolojik gelişmeler sayesinde artan üretim verimliliği, doğu ve batı ülkelerinin rekabete dayalı ekonomik ilişkileri, esnek üretimin yaygınlaşması ve ürünün piyasaya daha hızlı girmesi” (Eğilmez, 2017) ile yaşanan dönem “Dördüncü Endüstri Devrimi-Endüstri 4.0” olarak adlandırılmaktadır. “Endüstri 4.0 ile sıkça birlikte anılan sayısal üretim, akıllı ve çevik üretim yapan akıllı fabrikaları ifade eder” (Möller, 2016). Başka bir deyişle bu devrim, akıllı sistemler kullanarak akıllı fabrikalar inşa edilmesi vizyonunu içermektedir. Bu devrim ile özellikle “1980’lerden sonra, yeni ekonomik merkezlerin kentlerin farklı noktalarına kayması ve yatırımların da bu alanlara aktarılması, eski kent merkezlerindeki çöküntüyü hızlandırmıştır. Buna paralel olarak nüfus artışı, yüksek arazi değerleri ve sosyal çevre etkisiyle, kent içinde konumlanan sanayinin desantralizasyonu ortaya çıkmıştır” (Kazas, 2008).

Günümüzde, neoliberalleşmenin öngördüğü ekonomik yeniden yapılanmanın eşliğindeki yeni yerleşme-yapılaşma siyasalarıyla kent mekânı dönüşüme odaklı sermaye piyasasına terk edilmektedir. Özellikle, üretim sistemlerindeki yeniliklerle kent merkezindeki sanayi tesis ve yerleşkelerinin atıl olduğu gerekçesiyle, EM’nin kentsel konumuna dayalı yüksek arsa ederi ve yeni birçok işlevi barındıracak alan büyüklüğünün imar rantına açılmasına ivme kazandırması, bu değerleri kaybetme endişesini artırmaktadır.

DOCOMOMO (Documentation and Conservation of [Buildings, Sites and Neighbourhoods of the] Modern Movement - Modern Hareketin [Binalarının, Sitlerinin ve Çevrelerinin] Belgelenmesi ve Korunması), aslında endüstri mirasının ana ilgi alanı olmadığı, fakat, odaklanılan dönem dolayısıyla, çalışma alanının endüstri mirası alanı ile kesişebildiği, uluslararası bir örgüttür (DOCOMOMO). Modern mimariye odaklı örgüt Üçüncü ve Dördüncü Endüstri Devriminin mimari özellikleri taşıyan endüstri yapılarını ve yerleşkelerini de miras değeri olarak kabul etmektedir. Bu kapsamda; 20. yüzyıl endüstri mimarisinin simgesi olan WHL’de yer alan Van Nellefabriek Fabrika Kompleksi-Hollanda, Alfeld Fagus Factory-Almanya gibi EM örnekleri yer almaktadır.

2.2. Endüstri Mirası ve Endüstri Arkeolojisi

Endüstri anıtları ve yapıtlarının korunması, EM’nin tarihi, bilimsel ve öğretici değerleri hakkında bir anlayış geliştirilmesi ve uluslararası düzeyde işbirliğinin sağlanması amacıyla kurulmuş ilk uluslararası örgüt, Uluslararası Endüstri Mirası Komitesi-TICCIH’dır. Bu örgüt, “EM’nin korunması, araştırılması, belgelenmesi, yorumlanması ve ilerletilmesinde uluslararası işbirliğini teşvik etmeye ve endüstri yerleşkeleri, yapılar, altyapı, makine ve teçhizat, konut, yerleşimler, manzaralar, ürünler, süreçler, bilgi ve beceriler, belgeler gibi endüstri ile ilişkili değerlerin sürdürülebilirliğine ve artırılmasına odaklıdır” (TICCIH, 2000). 2003’de TICCIH tarafından, EM’nin belirlenmesi konusunda uluslararası standartları oluşturmayı hedefleyen, koruma ve konservasyonu yönlendirecek ilk uluslararası başvuru kaynağı olan Nizhny Tagil Tüzüğü hazırlanmış, EM ve EA kavramları bu tüzükte tanımlanmıştır.

EM; endüstri kültürünün tarihsel, teknolojik, toplumsal, mimari ya da bilimsel değeri bulunan kalıtlarından oluşmaktadır. Bu kalıtlar, binaları ve makineleri, atölyeleri, imalathaneleri ve fabrikaları, madenleri ve işleme-arıtma alanlarını, ambarları ve depoları, enerjinin üretildiği, iletildiği ve kullanıldığı yerleri, taşımacılığı ve tüm altyapısını, ayrıca ikamet, ibadet ve eğitim gibi endüstri ile ilişkili toplumsal etkinlikler için kullanılan yerleri içermektedir (Nizhny Tagil Charter, 2003).

EA; endüstriyel işlemlerin sonucu somut ve somut olmayan değerlerin kanıtı niteliğindeki tüm belgeleri, insan yerleşimleri ve yapıtlarını, doğal ve kentsel peyzajları inceleyen disiplinler arası bir yöntem ve bilim alanıdır (Nizhny Tagil Charter, 2003). EA; ekonomi,

sosyoloji, teknoloji tarihi, mimarlık tarihi, tasarım, koruma, kent, bölge ve peyzaj planlama, makine, inşaat ve elektrik mühendisliği gibi disiplinlerle birlikte çalışmayı gerektirir. EM, barındırdığı bu tanıklıklar ve farklı disiplinlerde içerdiği bilgiler ile miras değeri kazanmaktadır. EA'nın konu aldığı dönem 18. yüzyılın ikinci yarısında endüstri devrimi ile başlayan ve günümüze kadar süren dönemlerle birlikte “endüstri öncesi dönemin üretim-imalat mimari ve teknik donanımlarını da içeren geniş bir alanı kapsamaktadır” (Kazas, 2008). Başka bir deyişle, EA yalnızca Birinci Endüstri Devrimine ait değerlerle sınırlı olmayıp, endüstri öncesi dönem ile İkinci Endüstri Dönemine ait tarihsel, teknolojik, toplumsal, mimari vb. değeri bulunan endüstri ile ilişkili tüm değerleri de kapsamına almaktadır.

Endüstriyel Peyzaj; var olan doğal çevre ve bu çevre içinde insan eli ile oluşturulmuş endüstriyel öğeleri içeren (madenler, barajlar, demiryolları, enerji santralleri vb), doğal ve yapısal öğeler bütünüdür (Harrison, 2008). Endüstriyel peyzajlar insanların doğayı endüstriyel amaçlı kullanma biçimleri olarak tanımlanabilir.

28 Kasım 2011'de Paris'te ICOMOS-TICCIH işbirliğiyle hazırlanan ve Dublin İlkelerinde EM yeniden tanımlanmıştır. Bu tanımlamaya göre EM; endüstri yapıları, yerleşkeleri ve endüstriyel peyzajların yanı sıra, onlarla ilgili makineler, eski veya devam eden sanayi süreçleri, hammaddelerin çıkarılması, ürüne dönüştürülmesi, ilgili enerji ve taşıma altyapıları hakkında veri sağlayan nesneler veya belgelerden oluşmaktadır. Eski veya yeni sanayi süreçleri hammadde sağlayan doğal kaynaklara, enerji ve taşıma ağlarına bağlı olduğundan EM'nin kültürel ve doğal çevre arasındaki derin bağı yansıttığı, teknik bilgiler, işin ve çalışanların organizasyonu ve toplulukların yaşamını biçimlendiren ve büyük düzen değişikliklerine yol açan sosyal ve kültürel değerleri de içerdiği vurgulanmaktadır (Dublin Principles, 2011).

2.3. Endüstri Mirası Değerleri

Endüstri Devrimi ile yaratılan değerler ve EM koruma değerleri, Nizhny Tagil Tüzüğü'nde detaylı bir şekilde tanımlanmaktadır. Buna göre: EM, tarihsel sonuçları köklü olan ve olmaya devam eden endüstriyel faaliyetlerin kanıtlarından oluşmaktadır. Bu kanıtları korumanın değeri ise yerellikten ziyade evrensel değerinden kaynaklanmaktadır. Belli süreçlerin, tipolojilerin veya peyzajların ender örneklerinden olmak ayrıca bir değer

getirmektedir. EM, insanların yaşamlarına dair kayıtların parçası olmasından kaynaklanan sosyal değere sahiptir. Bu kapsamda ilk veya öncü örnekler, özel değer taşımakta ve güçlü bir kimlik ve aidiyet duygusu vermektedir. Ayrıca EM, fiziksel-yapısal nitelikleri de mühendislik, teknolojik ve bilimsel önem taşıyor olduğundan mimarlığının, tasarımının ve kent planlanmasının kalitesi açısından estetik, simgesel ve kültürel değerlere sahiptir (Nizhny Tagil Charter, 2003). Dublin İlkelerinde “EM’nin bulunduğu bölgenin veya ülkenin endüstri ve sosyo-ekonomik tarihi, dünyanın diğer bölgeleriyle olan ilişkisi, eski endüstri üretim süreçlerinde kullanılan insani bilgi ve beceriler, teknolojik ve sosyo-ekonomik boyutlar, belirli endüstri kollarına veya teknolojilere yönelik tekil, tipolojik veya karşılaştırmalı bölgesel araştırmaların” (Dublin Principles, 2011) EM’nin kültür mirası değerlerinin anlaşılması konusunda önemli olduğuna vurgu yapılmaktadır.

Son yıllarda, kültürel mirasın somut olmayan yönlerinin araştırılması, belgelenmesi ve korunması konularına odaklanılmıştır. 2003 tarihli, ICOMOS Kimberly Deklarasyonunda (Kimberly Declaration), kültürel mirasın somut olmayan değerleri; bellek, inançlar, geleneksel bilgiler ve yere bağlanma şeklinde tanımlamıştır. 2005 tarihli ICOMOS Xi'an Deklarasyonunda (Xi'an Declaration), fiziksel, görsel ve doğal yönlerin yanı sıra sosyal ve manevi uygulamalar, gelenekler, geleneksel bilgiler ve diğer somut olmayan değerler olarak tanımlanan bağlamın korunmasına dikkat çekilmiştir. 2008 tarihli ICOMOS Québec Deklarasyonunda (Québec Declaration) ise; sürdürülebilir ve sosyal kalkınmada yenilikçi ve etkili bir yöntem olan yer’in ruhunu koruma ilkeleri belirlenmiştir. Bu bildirgeye göre yer’in ruhu (yani yere anlam, değer, duygu veren); somut (binalar, manzaralar, yollar vb.) ve somut olmayan (anılar, anlatılar, ritüeller, geleneksel bilgiler, renkler, kokular vb.) değerlerden oluşmaktadır. Somut olmayan değerler, kültürel mirasa eksiksiz bir anlam kazandırmaktadır (Québec Declaration, 2008: 1. madde).

Özetle; endüstri kültürünün tarihsel, teknolojik, toplumsal, mimari ya da bilimsel değeri bulunan taşınmazlar ya da kalıtları (binalar ve makineler, atölyeler, imalathaneler ve fabrikalar, madenler ve işleme-arıtma alanları, ambarlar ve depolar, enerjinin üretildiği, iletildiği ve kullanıldığı yerler, taşımacılık ve tüm altyapısını, ikamet, ibadet ve eğitim gibi endüstri ile ilişkili toplumsal etkinlik yerleri) somut öğelerdir. Endüstri kültürüne bağlı olarak, işçilerin veya bağlı oldukları toplulukların sosyal yaşam biçimi, aktiviteleri, anıları,

hünerleri ve yer'in ruhu (the spirit of place, genius-loci)¹ somut olmayan öğelerdir (Gültekin, 2016; Nizhny Tagil Tüzüğü, 2003). EM'nin esas değerini birlikte oluşturan bu öğeler, yer'in ruhu ve onu sürdürmeye referansla insanlar (people), işler (affairs), yer-arazi (land) ve insan eliyle yapılmış her şey (artifact) olmak üzere dört boyutta değerlendirilmektedir (Gültekin, 2016; Fu, 2012.32).

21. yüzyıl itibariyle insanlığın ortak olan kültürel miras değerlerini kaybetme endişesi ile UNESCO'nun belirlediği, EM'yi de kapsayan tematik alanlarla koruma politikaları, kapsamı, ilkeleri ve yöntemleri çeşitlendirilmiş ve genişletilmiştir (Gültekin ve Uysal, 2018). Bu tematik alanlara bir sonraki bölüm (Bkz. Bölüm 3.3.) kapsamında yer verilmektedir.

¹ “İnsan- evre arasındaki ilişkinin, mekânın fizikselliğinden öte yaklaşımlarla ele alınması gerekliliğiyle yer'e dair bazı kavramlar önem kazanmaktadır. Yer'in ruhu bu kavramlardan biridir. “Norberg-Schulz'un Roma kültüründeki “koruyucu ruh” mit'ine gönderme yaparak güncelleştirdiği bu kavram, mekânın yer'e dönüşmesi sürecinde bir yapı ya da yerin, ayırt edici atmosferini tariflemek için kullanılmaktadır. Mekânın barındırdığı fiziksel anlamın yerin anlamı, değerleri, bireysel ve sosyal ilişkiler bağlamının yani yer'in ruhunun somut olarak görülebileceği sahnelerden olan kent, Endüstri Devrimi'nden itibaren dünyayı anlamada üretim ilişkilerine odaklanan yaklaşımlar için somut bir veridir” (Gültekin, 2016; Akbalık, 2015).

3. ULUSLARARASI ENDÜSTRİ MİRASINI KORUMA POLİTİKALARI VE UYGULAMALARI

Uluslararası platformda EM ve EA kavramının gelişme süreci, EM'nin korunmasına ilişkin uluslararası örgütler, koruma politikaları ve uygulama örnekleri bu bölümde incelenmektedir. Uluslararası EM belirleme-tanımlama kriterlerinin tespit edilebilmesi amacıyla WHL'de yer alan uygulama örnekleri özgün değerleri kapsamında incelenerek sınıflandırılmıştır. WHL'de yer alan örneklerden; Ironbridge Gorge-İngiltere, Völklingen Ironworks ve Alfeld Fagus Factory-Almanya, Meiji Endüstri Devrimi alanları-Japonya EM koruma-yaşatma yöntemlerinin tespiti amacıyla bu bölüm kapsamında incelenmiştir. King's Cross Gazometreleri-İngiltere, Viyana Gazometreleri-Avusturya, Oberhausen Gazometresi-Almanya ise yerleşkede yer alan taşınmaz öğeler ve dönemin teknolojisi kapsamında örneklem alan AMEHF ile aynı işleve sahip olduğundan koruma-yaşatma yöntemlerinin tespit amacıyla incelenmiştir. Bu örneklerin seçiminde; tematik konulara uygunluk, netlik, özneteliklerde (işlev, mimari, teknolojik düzey, vb.) çeşitlilik farklı koruma yöntem (işlev değişikliği, işlev sürekliliği vb.) ve teknikleri (yenileme, yeniden inşa etme, vb.) olması önemsenmiştir. Değerlendirme bölümünde uluslararası yazında yer alan ilke ve tanımlar (Bkz. Bölüm 2.2.1, 2.2.2) ile özgün değerlerine göre incelenen koruma uygulama örneklerinin birlikte değerlendirilmesi ve sınıflandırılması ile EM içeriği, uluslararası EM tanımlama-belirleme kriterleri ve EM koruma-yaşatma yöntemleri tespit edilmiştir.

3.1. Uluslararası Endüstri Mirasını Korumada Gelişme Süreci

Endüstri yapılarına yönelik ilk koruma yaklaşımı, 20. yüzyılın ikinci yarısında endüstrileşme sürecindeki değişim ve üretim yapısındaki farklılaşma ile endüstri yapılarının yok olma tehdidi ile karşı karşıya kalması sonucunda, endüstrinin öncü ülkesi konumunda olan İngiltere'de ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, İngiltere'deki kanalların korunması, bakımı, demiryollarının korunması ve ziyarete gelenlere tanıtılması için girişimlerde bulunmuştur. 1960'larda kanal ve demiryollarının korunmasının kapsamı genişleyerek, değirmen, maden ocağı, taş ocağı, demir döküm atölyesi gibi eski endüstriyel tesislerin koruma altına alınması gündeme gelmiştir (Trinder, 1981: 10-12). Birinci Endüstri Devriminin bazı anıtlarının kentsel yeniden yapılanma sürecinde korunması, belgelenmesi ve endüstrileşmenin fiziksel kalıntılarının öğretilerine vurgu yapılarak EA kavramı bu dönemde kullanılmaya başlanmıştır (Neaverson ve Palmer, 2012: 2).

EA'nın kapsamının belirlenmesi ve korunması için ulusal bir politika oluşturulması amacıyla 1959'da dünyada ilk kez İngiliz Arkeoloji Konseyi (Council for British Archaeology-CBA) tarafından Endüstri Arkeolojisi Araştırma Komitesi (Industrial Archaeology Research Committee) kurulmuştur. 1964'de Endüstri Arkeolojisi Dergisi (Journal of Industrial Archaeology) yayınlanmaya başlamıştır. Bu gelişmeleri Bath Üniversitesi öncülüğünde düzenlenen konferanslar izlemiştir. 1973'de Endüstriyel Arkeoloji Derneği (Association for Industrial Archaeology-AIA) kurulmuştur (Neaverson, Palmer, 2012: 3). Günümüzde de çalışmalarını sürdüren bu derneğin amacı EA çalışmalarını, kayıt, araştırma, koruma ve yayın standartlarını teşvik etmek ve EA çıkarlarını ulusal düzeyde temsil etmektir (AIA). Bu kurumsallaşma süreci ile birlikte EA'nın gelişimine yönelik koruma uygulamaları da bu dönemde önemli rol oynamaktadır. Özellikle endüstrinin doğduğu yer olarak kabul edilen Büyük Britanya'nın Ironbridge Gorge bölgesi bu dönemde EA çalışmalarının odağında yer almıştır. Bu gelişmeler, endüstri anıtlarının korunması ve EA kapsamında belgelenmesi konusunda İngiltere'deki kurumsallaşmanın ve EA kavramının uluslararası boyut kazanmasının aşamalarını göstermektedir.

3.2. Endüstri Mirası ile İlgili Uluslararası Örgütler

EM koruma politikalarının değerlendirilebilmesi amacıyla EM ile ilgili uluslararası örgütlerden bazıları bu bölümde incelenmiştir.

Uluslararası Endüstri Mirası Komitesi (The International Committee for the Conservation of Industrial Heritage- TICCIH)

1971-1983 arasında Ironbridge Gorge Museum yöneticisi Neil Cossons'un önerisi üzerine, Endüstriyel anıtların korunmasına ilişkin uluslararası ilk kongre olan, Birinci Uluslararası Endüstri Anıtlarını Koruma Kongresi (First International Congress on the Conservation of Industrial Monuments-FICCIM) 1973'de Büyük Britanya'nın Ironbridge Bölgesinde gerçekleştirilmiştir (Trinder, 2000). FICCIM'in yarattığı farkındalık üzerine 1975'te Almanya'nın Bochum kentinde, İkinci Uluslararası Endüstri Anıtlarını Koruma Konferansı (Second International Conference on the Conservation of Industrial Monuments-SICCIM) yapılmıştır. Endüstrileşme sürecinin, insanlık tarihinin büyük bir aşamasını oluşturduğu ve bu nedenle endüstri anıtları ve sitlerinin ulusal olduğu kadar uluslararası miras olduğu anlayışıyla 1978'de İsveç'in Stockholm kentinde Üçüncü Uluslararası Endüstri Mirasını Koruma

Konferansı (The Third International Conference on the Conservation of Industrial Heritage) gerçekleştirilmiştir. Uluslararası Endüstri Mirası Komitesi-TICCIH bu konferansla oluşturulmuştur (TICCIH, 1978). 2000’de Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (International Council on Monuments and Sites-ICOMOS) ile TICCIH’in onayladığı Endüstri Mirasının Korunması İşbirliği Çerçevesinde (Framework for Collaboration on the Conservation of Industrial Heritage) TICCIH, EM’nin incelenmesi ve korunması konularında ICOMOS’un uzman komitesi olarak görevlendirilmiştir (TICCIH, 2000). Böylece TICCIH’in uluslararası örgütler ağına katılmasıyla EM kavramı uluslararası boyut kazanmış ve evrenselleştirilmiştir.

Birleşmiş Milletler (United Nations-UN) bu ağın merkezindeki ana örgüttür. UN; eğitim, bilim, kültür, bilgi ve iletişim alanlarındaki ihtisas örgütü UNESCO’dur. UNESCO’nun kültürel miras konusunda özelleşmiş ortağı ICOMOS, anıtların ve sitlerin korunması için diğer uluslararası örgütler ve sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği yapmaktadır. Bu örgütlenme ağının en dış halkasında uzman komiteleri yer almaktadır.

Avrupa Konseyi (Council of Europe)

EM kavramı, “Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği gibi uluslar üstü örgütlerin gündeminde de yer almış, bu örgütler konuya ilişkin tavsiye kararları alarak ve bazı yaptırımlar uygulayarak EM kavramının üye ülkelerde benimsenmesini sağlamayı ve eski endüstri yapı ve alanlarının korunmasını güvence altına almayı amaçlamışlardır” (Saner, 2012). Türkiye’nin de üyesi olduğu Avrupa Konseyi’nin halen EM ile ilgili temel metni, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’nin 13 Eylül 1990 tarih ve R (90) 20 no’lu ve “Avrupa’daki Endüstriyel, Teknik ve İnşai Mirasın Korunması Hakkında Tavsiye (Recommendation on the Protection and Conservation of the Industrial, Technical and Civil Engineering Heritage in Europe)” başlıklı kararıdır. Bu karar, EM’nin korunması konusunda üye ülkelere tavsiyeler içermektedir. Söz konusu tavsiye kararında:

- EM’nin tanımlanması, araştırılması, tespit edilmesi ve bilimsel analizinin yapılmasını sağlayacak önlemlerin alınması,
- EM’nin, kendine özgü niteliklerine göre, yasal düzenlemeler ve koruma önlemleriyle korunmasının sağlanması,
- Özellikle turizmin teşvik edilmesine önem veren kampanyalar aracılığıyla EM’ye dair kamuoyunun dikkatinin çekilmesi ve kamuoyunun bilgilendirilmesi,

- Bir bütün olarak Avrupa ortak mirasının parçası olan istisnai endüstri yerleşlerinin korunması ve sürdürülebilirliği konusundaki olanaklarının araştırılması (Council of Europe, 1990) konularına değinilmektedir.

Avrupa Endüstri Mirası Rotası (The European Route of Industrial Heritage-ERIH)

TICCIH'ten sonra EM konusunda en kapsamlı çalışmayı yürüten kurum, 1999'da kurulan "Avrupa'da, EM'ye örnek teşkil eden yapı ve kalıntıların bulunduğu çeşitli noktalar arasında bir ağ ve çeşitli gezi rotaları oluşturarak EM'yi sergilemeyi ve böylece kavramın yaygınlaşmasını amaçlayan" (Saner, 2012) ERIH adlı topluluktur. Bu amaç kapsamında 2001'de, EM turizminin başladığı İngiltere, Hollanda, Belçika, Almanya gibi Avrupa ülkeleri ve üye ülkeleri kapsayan bir "EM güzergâhı" ve çeşitli "durak noktaları" belirlenmiştir. Böylece, EM turizmi ile turist piyasası oluşturulması ve bu yapılara olan ilginin artırılmasına çalışılmaktadır.

Bir endüstri yapısının ERIH'in rotasına kabul edilebilmesi için; Avrupa'nın endüstri tarihinde önemli bir yeri olması, özgün tanıklık ve tarihi değeri olması, gelişim potansiyeli olması, ziyaretçileri bilgilendirmesi ve çevresinde turistik altyapının olması gibi koşullar gerekmektedir. Bu koşulların yanı sıra, güzergâhta yer alacak yapılar için bazı seçim kriterleri belirlenmiştir. Böylece değerlendirme aşaması sistematik bir hale getirilmiştir. ERIH'in rotasına kabul edilebilmeye ilişkin seçim kriterleri; çekicilik değeri, tarihi değeri, sembolik değeri, özgünlük değeri, turistik altyapı, alanın kalitesi, yeni perspektifler sunma olanağı, ulaşım ağı ve bağlantılarının varlığıdır (ERIH).

DOCOMOMO

TICCIH'le benzer bir biçimde kültürel mirasın belirli bir bölümü ile ilgilenen diğer bir kuruluş DOCOMOMO isimli uluslararası bir çalışma grubudur. 20. yüzyılda öne çıkan Modernizm'e dikkat çekmek ve "modern mimarlık, tasarım ve şehir plancılığı ürünlerini belgelemek ve korumak" amacıyla 1990'da oluşturulan DOCOMOMO söz konusu dönemde inşa edilen modern endüstri yapıları üzerine çalışmalarını sürdürmektedir. Odaklanılan dönem dolayısıyla EM alanı ile kesişmektedir (DOCOMOMO). DOCOMOMO ile TICCIH'in ilgi alanlarının kesişim noktasında 20. yüzyıl endüstri mimarisinin simgesi olan WHL'de yer alan Van Nellefabriek Fabrika Kompleksi-Hollanda, Alfeld Fagus Factory-Almanya gibi EM örnekleri yer almaktadır.

3.3. Endüstri Mirası Koruma Politikaları ve Uluslararası Uygulamaları

1972’de Paris’te kabul edilen, 1975’te yürürlüğe giren “Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Hakkındaki Sözleşmede (Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage)” kültürel miras değerleri somut öğeler üzerinden (insan veya doğa ve insanın ortak eserlerine odaklanarak) anıtlar, yapı toplulukları ve sit kavramına göre tanımlanmış ve korumaya ilişkin ortak ilkeler yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır (Gültekin ve Canpolat, 2019). Dünya Miras Sözleşmesine göre kurulan UNESCO himayesindeki WHC, WHL’ye alınacak değerleri, ulusal sınırları aşan, olağanüstü ve insanlık için bugün ve gelecekte ortak öneme ve kültürel ve/veya doğal değerlere sahip olan OED olarak tanımlanmış, bir miras alanının üstün evrensel değer taşıması için alanın en az bir veya daha fazla kriteri sağlaması, alanın bütünlüğü ve otantikliği ile ilgili koşulların sağlanması, alanın korunması ve yönetim için gerekli şartların oluşturulması gerektiği belirtilmiştir (UNESCO, 2005). Bu kapsamda, OED için belirlenen kriterlerin en az birine sahip olan kültürel, doğal ve karma değerler WHL’ne alınarak insanlığın ortak değeri olarak korunmaktadır.

WHC’nin, kültürel mirasa ilişkin WHL’ye seçim kriterleri: “(i) İnsanoğlunun yaratıcı dehasını gösteren bir başyapıt olması; (ii) Şehir planlaması veya peyzaj düzenlemesi, anıtsal sanatlar, mimari veya teknoloji alanlarındaki gelişmeler üzerinde, dünyanın belli bir kültür alanı veya zaman dilimi içerisinde, kayda değer bir insani değer etkileşimi sergilemesi; (iii) Eşsiz veya nadir görülen, yaşayan veya yok olmuş bir medeniyete ya da bir kültürel geleneğe ait özellikler taşıması; (iv) İnsanlık tarihinin belli bir dönemi veya dönemlerini gösteren, üstün bir bina çeşidi, mimari, teknoloji veya peyzaj örneği olması; (v) Geleneksel insan yerleşiminin, bir kültür veya kültürlerle has kara veya deniz kullanımına veya özellikle de geri döndürülemez değişimlerin etkisi altında savunmasız hale gelen doğayla insan etkileşimine üstün bir örnek olması; (vi) Üstün evrensel değere sahip yaşayan gelenekler veya etkinliklerle, fikirler veya inançlarla, sanatsal veya edebi çalışmalarla doğrudan veya somut bir şekilde bağlantılı olması (Komite bu kriterin tercihen başka bir kriterle birlikte kullanılmasını öngörmektedir)” olarak tanımlanmaktadır (WHC).

1978’den itibaren endüstri gelişimini ve kültürünü aktaran endüstri yapıları, tesisleri, yerleşkeleri ve bunlara ait araç ve makinelerin, OED olarak WHL’ye kabul edilmesi bu değerlerin evrensel önemini açıklamaktadır. 1978’de Wieliczka ve Bochnia Tuz Madenleri-Polonya (Wieliczka and Bochnia Royal Salt Mines) ilk kez EM olarak WHL’ye alınmıştır. Bu

EM'nin seçilme kriteri; insanlık tarihindeki önemli aşamaları tasvir eden yapı tipi ve mimari özellikleri olarak belirtilmiştir (WHC, 1978). Bu tescil kararı, maden ocaklarının WHL'ye seçilmesinde doğrudan EM tanımı yapılmamışsa da 1970'lerin sonlarından itibaren uluslararası platformda, endüstri yapılarının korunmasına yönelik kaygının başladığını göstermektedir. 1980'li yıllarla bu kaygı, yapı ölçeğindeki tekil koruma uygulamalarından, endüstriyel alanların korunmasına doğru genişletilerek yeni bir boyut-ölçek kazanmıştır. 1986'da Ironbridge Gorge, EM değerlerini de barındıran endüstriyel peyzaj olarak ilk kez WHL'ye alınmıştır (WHC, 1986).

1994'te WHC tarafından "Temsilci, Dengeli ve Güvenilir Bir Dünya Mirası Listesi İçin Küresel Strateji (Global Strategy for a Representative, Balanced and Credible World Heritage List)" kabul edilmiştir. Küresel Strateji ile kültürel miras değerlerinin çeşitliğini daha iyi yansıtmak, kapsamlı bir çerçeve ve yöntem sağlamak, OED'nin tanımını genişletmek konusunda farkındalık yaratılmak istenmiştir. Küresel Stratejinin ilerlemesini değerlendirmek amacıyla 2003'te WHC'nin 27. oturumunda ICOMOS, WHL'nin analizi için üç tamamlayıcı çerçeve tanımlamıştır. Bunlar; tipolojik, kronolojik-bölgesel ve tematik çerçevedir (ICOMOS, 2004). "Tipolojik çerçeve; dünya miras listesine dâhil edilmek üzere adayların geçmiş değerlendirmelerinde kültürel miras sınıflandırılması için kullanılan kategorilere dayanmaktadır. Kronolojik-bölgesel çerçeve; kültürel mirası zaman ve mekânla ilişkili olarak sınıflandırır. Tematik çerçeve; insanların kültürel çevrelerine verdiği tepkileri tanımlar. Tematik çerçeve evrensel konuları içeren ve tüm insanlık için ele alınması gereken değerleri kapsamaktadır" (Gültekin ve Canpolat, 2019; ICOMOS, 2005). Bu çerçeveler kapsamında 2005'te ICOMOS'un hazırladığı "Boşlukları Doldurma-Gelecek için Eylem Planında (Filling the Gaps - an Action Plan for the Future)" WHL'de eşit temsiliyet için EM değerlerinin de tespit, tescil ve sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla tematik alanlar belirlenmiştir. EM bu üç çerçeve (Tematik çerçeve, Kronolojik-Bölgesel çerçeve ve Tipolojik çerçeve) kapsamında da önemslenmiştir. Bu kapsamda:

Tipolojik çerçeve

- Anıt Tipolojisi; fabrikalar; köprüler, su yönetim sistemleri (barajlar, sulama vb.),
- Bina Toplulukları Tipolojisi; endüstriyel yerleşimler,
- Sit Tipolojisi; su yönetimi sistemleri (barajlar, sulama vb.); maden ocağı, maden peyzajı, kanallar, demiryolları vb. EM olarak tanımlanmıştır.

Kronolojik-Bölgesel çerçeve

- Tarih ve mekân temeline dayandığı için tüm kategorileri içerebilir.

Tematik çerçeve

- Yaratıcı Tepkiler ve Süreklilik teması;
 - a) Anıt oluşturma ve kullanma: Tarımsal mimari (silolar, ambarlar, depolar vb.); Endüstriyel mimari (fabrikalar, madenler, mağazalar, rafineriler; enerji santralleri; Su yönetimi vb.), Ulaştırma yapıları (yollar, limanlar, kanallar, köprüler vb.),
 - b) Bina gruplarının oluşturulması ve geliştirilmesi: Kırsal yerleşimler; Kentsel yerleşimler (sömürge kasabaları, 19. ve 20. yüzyıllarda kurulan kasabalar),
 - c) Peyzajlar: Endüstriyel peyzajlar EM olarak tanımlanmıştır.
- Doğal Kaynakları Kullanma teması;
 - a) Tarım ve gıda üretimi; (sulama sistemleri, mahsul yetiştiriciliği vb),
 - b) Madencilik ve taş ocakçılığı EM olarak tanımlanmıştır.
- Kişilerin Hareketi teması;
 - a) Ulaşım yolları ve taşıma sistemleri: Karayolu taşımacılığı (karayolu, köprüler); Su taşımacılığı (limanlar ve kanallar vb.); Demiryolları ve demiryolu istasyonları; (tüneller, viyadükler vb.); Havacılık ve havaalanları EM olarak tanımlanmıştır.
- Gelişen Teknolojiler teması;
 - a) Enerjiyi dönüştürme ve kullanma; Rüzgar enerjisi; yel değirmenleri; Güç kaynağı olarak su, su değirmenleri; baraj inşaatı, vb; Buhar ve hidrolik enerji; kömür, gaz, petrol; Elektrik gücü,
 - b) Kentsel toplulukta gelişen teknoloji; Altyapılar (su temini, sanitasyon, elektrik gücü, vb.) Kentsel ulaşım sistemleri EM olarak tanımlanmıştır (ICOMOS, 2005).

ICOMOS'un hazırladığı “Boşlukları Doldurma-Gelecek için Eylem Planında”, Kentsel yerleşimler temasında yalnızca 19.ve 20. yy. endüstri ile ilgili endüstriyel yerleşimler EM olarak tanımlanmaktadır. Ancak EM tıpkı kültürel miras gibi insanlığın varoluşundan bugüne kadarki gelişme sürecinin ürünleri olarak endüstri devrimi ve sonrası ile sınırlı olmayıp tarih öncesinden bugüne tarihlenmektedir. Örneklenecek olursa M.Ö. 3. yy. tarihlenen Bahreyn’de yer alan Antik Liman kültürel değişimin tanığı olması ve o dönemdeki endüstri gelişiminin göstergesi olmasıyla 2008 yılında WHL’ye alınmıştır. Bu kapsamda; EM’nin tüm uygarlık tarihini kapsadığını söylenebilir.

Bu listede yer almamakla birlikte, endüstri yapıları, yerleşkeleri ve endüstriyel peyzajların yanı sıra, onlarla ilgili makine ve teçhizat, endüstriyel ekipmanlar, altyapı, obje, ürün, teknik bilgi ve belgelerde EM kapsamındadır.

Ayrıca TICCİH’in EA alanındaki çalışmalarında EM üretim türlerine göre; tarım-gıda üretimi, hidro elektrik-elektrokimyasal sanayi, madencilik-kömür sanayi, kâğıt sanayi, tekstil sanayi, metalurji, su, kutup bölgesindeki üretimler ile köprüler, iletişim yapıları, darphaneler ve demiryolları olarak gruplandırılmıştır. Endüstriyel arkeologlar da bu gruplamaya benzer formatta, araştırmalarının yönünü oluşturan en az dört ana ilgi alanına sahiptir. Bunlar; taşımacılık, enerji, metal ve üretim süreçleridir (Grahame, 2014).

21. yüzyıl itibariyle insanlığın ortak olan kültürel miras değerlerini kaybetme endişesi ile UNESCO’nun belirlediği EM’yi de kapsayan tematik alanlarla koruma politikaları, kapsamı, ilkeleri ve yöntemleri çeşitlendirilmiş ve genişletilmiştir (Gültekin ve Uysal, 2018). Kültürel ve doğal mirasın korunması konusundaki yeni anlayış ve açılımlara göre; EM, kültürel mirasın ayrılmaz bir parçası olduğu ve kültürel miras alanına katkı sağladığı için, somut olmayan öğeler ve yer’in ruhu ile birlikte mutlaka korunması-yaşatılması ve sürekliliğinin sağlanması gerekmektedir.

Güncel koruma yaklaşımlarına göre 2005’te ICOMOS’un hazırladığı “Boşlukları Doldurma-Gelecek için Eylem Planı”nda EM’ye ilişkin belirlenen tematik alanlar ile uluslararası yazın, sözleşme, tüzük ve yönetmeliklerle belirlenen tanım, tip ve türlerin birlikte değerlendirilmesi sonucunda EM içeriği aşağıda (Çizelge 3.1) belirlenmiştir.

Çizelge 3.1. EM İçeriği (ICOMOS, 2005)

Tematik Çerçeve	Alt Temalar	EM Bileşenleri/İşlevi
Yaratıcı Tepkiler ve Süreklilik	Anıt	*Tarım mimarisi; silolar, ambarlar ve depolar vb.
		*Endüstriyel mimari; fabrikalar, imalathaneler, atölyeler madenler, mağazalar, rafineriler, enerji santralleri, su yönetimi, darphaneler vb.
		*Ulaştırma yapıları; yol, liman, kanal, köprü vb.
		*Endüstriyel ekipmanlar; altyapı, alet, makine ve teçhizat, obje, ürün, teknik bilgi ve belgeler vb.
	Bina grupları	*Kentsel yerleşimler; endüstriyel yerleşim (Endüstri Devrimi öncesi ve/veya 19.ve 20. yy. endüstri devrimleri ile ilgili), işçi konutları, ikamet, ibadet ve eğitim gibi endüstri ile ilişkili toplumsal etkinlik yerleri vb.
	Peyzajlar	*Endüstriyel peyzajlar
		*Maden peyzajları
Doğal Kaynakların Kullanımı	Tarım ve gıda üretimi	*Sulama sistemleri, mahsul yetiştiriciliği vb.
	Madencilik ve taş ocakçılığı	*Madenler ve işleme-arıtma alanları, taşocakları vb.
	Diğer üretim türleri	*Kâğıt sanayi, tekstil sanayi, metalürji vb.
	Su yönetimi	*Sulama sistemleri ve teknikleri
Kişilerin Hareketi	Ulaşım yolları ve taşıma sistemleri	*Karayolu taşımacılığı; karayolu, köprüler vb.
		*Su taşımacılığı; limanlar, kanallar vb.
		*Demiryolları; demiryolu istasyonları, tüneller, viyadükler vb.
		*Havacılık ve havaalanları
Gelişen Teknolojiler	Enerjiyi dönüştürme ve kullanma	*Rüzgar enerjisi, yel değirmenleri
		*Güç kaynağı olarak su; su değirmenleri, baraj inşaatı vb
		*Buhar ve hidrolik enerji
		*Kömür, gaz, petrol
	Kentsel toplulukta gelişen teknoloji	*Altyapılar; su temini, sanitasyon, elektrik gücü vb.
		*Kentsel ulaşım sistemleri
Somut Olmayan Öğeler	Endüstri kültürü	*İşçilerin veya toplulukların sosyal yaşam biçimi, kültürleri, aktiviteleri, anıları, hünerleri, işin ve çalışanların organizasyonu, bilgi ve becerileri vb.
	Yer'in ruhu	*İnsanlar (people), işler (affairs), yer-arazi (land), insan eliyle yapılmış herşey (artifact)

(Endüstriyel peyzaj) olarak tanımlanabilir. Bölgeyi önemli kılan faktörlerden biri de bireyler, süreçler ve ürünlerle ilgili kapsamlı eserler ve arşiv koleksiyonlarının bulunmasıdır. 1967'de Ironbridge Boğazı'ndaki 1. Endüstri Devrimi'nin kalıtlarını korumak ve yorumlamak için Ironbridge Gorge Müzesi Vakfı (Ironbridge Gorge Museum Trust) kurulmuştur. 1986' da Ironbridge Gorge WHL'ye alınmıştır. Bu EM'nin seçilme kriterleri ve OED'si “(i): 1709'da Coalbrookdale fırınında kok kömürü ile demir eritme tekniğinin keşfedilmesi, Iron Bridge köprüsünün demirle inşa edilen ilk köprü olması, (ii): Mimarinin gelişiminde büyük etki yaratması, (iv): Madencilik merkezleri, üretim tesisleri, işçi mahalleleri ve ulaşım ağlarının çok iyi korunmuş olması (vi): Birinci Endüstri Devrimi'nin ünlü bir sembolü olması” (WHC, 1986) olarak belirtilmiştir.

İngiltere'deki dünya miras alanları iki şekilde korunmaktadır. Birincisi, “Eski Anıtlar ve Arkeolojik Alanlar Yasası (Ancient Monuments and Archaeological Areas Act)” kapsamında, ikincisi “Şehir ve Ülke Planlama Yasası hükümleri uyarınca Birleşik Krallık Mekânsal Planlama Sistemi Yasası (UK Spatial Planning System under the provisions of the Town and Country Planning Acts)” kapsamındadır. Dünya mirası alanlarını ve tampon bölgelerini koruma, tanıtım ve geliştirme politikaları da yasal mevzuatta yer almaktadır. Kapsamlı, bütünsel bir yönetim yaklaşımı ile ‘Miras Değerlendirmesi ve Çevresel Etki Değerlendirmesi’ yapılmaktadır. Ironbridge Gorge Dünya Mirası Alan Yönetim Planı düzenli olarak gözden geçirilmekte ve Dünya Mirası Alanı Yönlendirme Komitesi tarafından denetlenmektedir. Tanıtım ve ziyaretçi yönetimi, Ironbridge Gorge Müzesi ve Ironbridge Enstitüsü tarafından sağlanmaktadır (WHC, 2010).

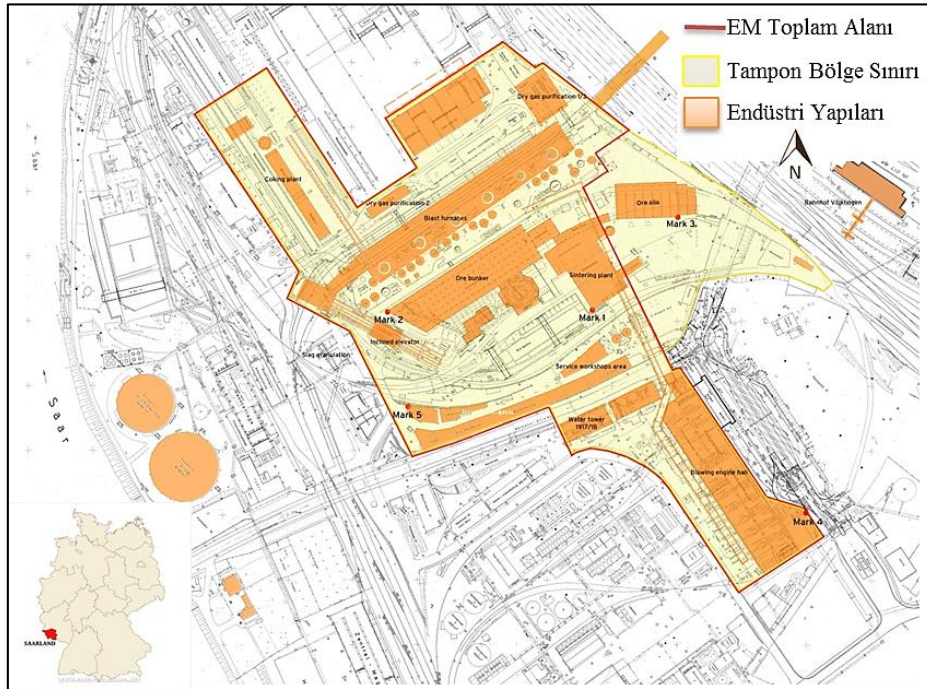
Resim 3.1. Ironbridge Gorge genel görünüm (a), Demir Köprü (Iron Bridge) (b)
(Ironbridge Gorge, 2016; WHC, 2010)

3.3.2. Völklingen Demir Fabrikası (Ironworks) ve Alfeld Ayakkabı Fabrikası (Fagus Factory), Almanya

Almanya’da yer alan Völklingen Demir Fabrikası (Ironworks) ve Alfeld Ayakkabı Fabrikası (Fagus Factory) bu başlık altında incelenmektedir.

Völklingen Demir Fabrikası (Ironworks)

Avrupa'nın merkezinde Federal Almanya Cumhuriyeti ve Saarland Eyaletinde, Saar-Lorraine-Lüksemburg sanayi bölgesinde yer alan Völklingen Demir Fabrikası, 6 hektar alanı (Harita 3.2.) kapsamaktadır. Demir fabrikası, pik demir üretim işleminin her aşamasını kapsayan tesisler ile hammadde işleme ekipmanları, yüksek fırın, gaz arıtma ve üfleme ekipmanı vb. içermektedir. Tematik türü-İşlevi: Endüstriyel mimari (entegre demir tesisleri, yüksek fırın); Endüstriyel ekipmanlar (gaz arıtma ve üfleme ekipmanları vb.) Ulaşım yapı ve sistemleri (demiryolu sistemi) olarak tanımlanabilir.

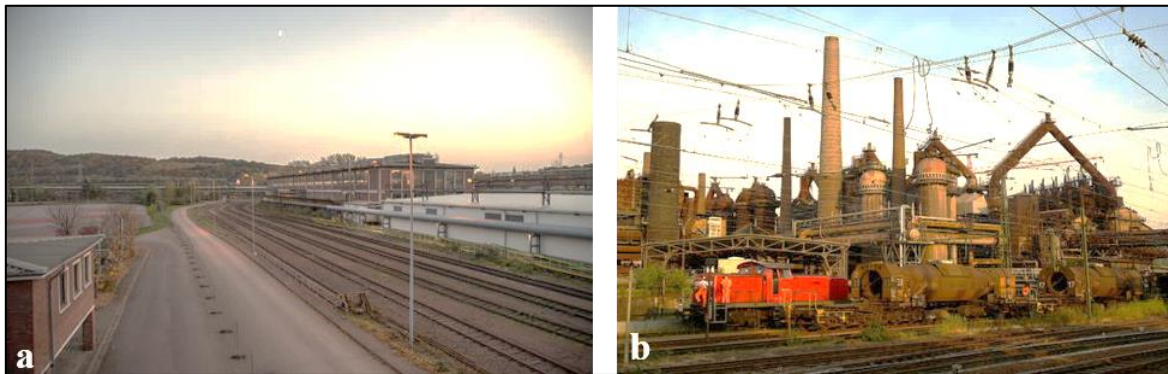
Harita 3.2. Völklingen Demir Fabrikası dünya miras alanı ve tampon bölgesi (WHC, 2008)

Bu fabrikanın OED’si, 1986’da üretimi sonlandırmış olmasına rağmen, pik demir üretim sürecinin tamamını aynı şekilde, aynı derece özgünlükle göstermesi, bütünlüğünü tamamı ile korumasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Batı Avrupa’da demir üretiminin eşsiz ve

ender bir anıttır. Fabrikanın teknik ve teknolojik değeri, türünün ilk örneği olan kuru gaz arıtma tesisi, asma konveyör sistemi ile 19. ve 20. yüzyıllarda teknolojik bir dönüm noktası olmasından kaynaklanmakta ve 19. yüzyılın endüstri tarihinin tanığı ve kanıtı kabul edilmektedir. Birinci ve İkinci Sanayi Devrimleri sırasında, demir işleri bölgedeki sosyal yaşamın göstergesi ve sembolüdür (WHC, 2013).

Fabrika kompleksi 1994'te WHL'ye alınmıştır. Bu EM'in seçilme kriterleri ve OED'si "(ii): Pik demir üretiminde geliştirilen birçok önemli teknolojik yeniliğin ilk kez Völklingen Demir İşletmeleri'nde endüstriyel ölçekte başarıyla uygulanması ve günümüzde tüm dünyada evrensel olarak kullanılması, (iv): 19. ve 20. yüzyıl başlarında endüstriye egemen olan entegre pik demir üretim tesisinin olağanüstü bir örneği olması" (WHC, 1994) olarak belirtilmiştir.

Federal Almanya Cumhuriyeti ve Saarland Eyaleti yasaları ve yönetmelikleri ile üst düzeyde korunmaktadır. 1987'den beri Anıtların Korunması ve Bakımı Yasası kapsamında kültürel bir anıt olarak listelenmiştir (WHC, 1994). Völklingen Demir Fabrikası (Resim 3.2) devlete ait bir şirket (Weltkulturerbe Völklinger Hütte Europäisches Zentrum für Kunst ve Industriekultur GmbH) mülkiyetindedir. Mülk sahibi tarafından yıllık periyotlarla bakımı yapılmakta, güvenliği ve korunması sağlanmakta, paslanmaya dayanıklı hale getirilmesine için özel yöntemlerle tedbirler alınmaktadır. Bu uygulamalar, Devlet Kalkınma Ajansı ve Devlet Koruma Bürosu tarafından kurulan bir ekip tarafından düzenli olarak denetlenmektedir (WHC, 2013).

Resim 3.2. Völklingen Demir Fabrikası demiryolu bağlantısı (a), Demir Üretim Tesisleri (b) (WHC, 2013)

Alfeld Ayakkabı Fabrikası (Alfeld Fagus Factory)

Almanya’da, Aşağı Saksonya bölgesinde yer alan Alfeld Ayakkabı Fabrikası 1.88 ha alanda (Harita 3.3.) kuruludur. 1910'da Mimar Walter Gropius tarafından tasarlanan fabrika, mimarlıktaki modernist hareketi ön plana çıkaran bir mimari kompleks olup, modern mimarinin ve işlevsel endüstriyel tasarımın gelişiminde dönüm noktası olmuştur.

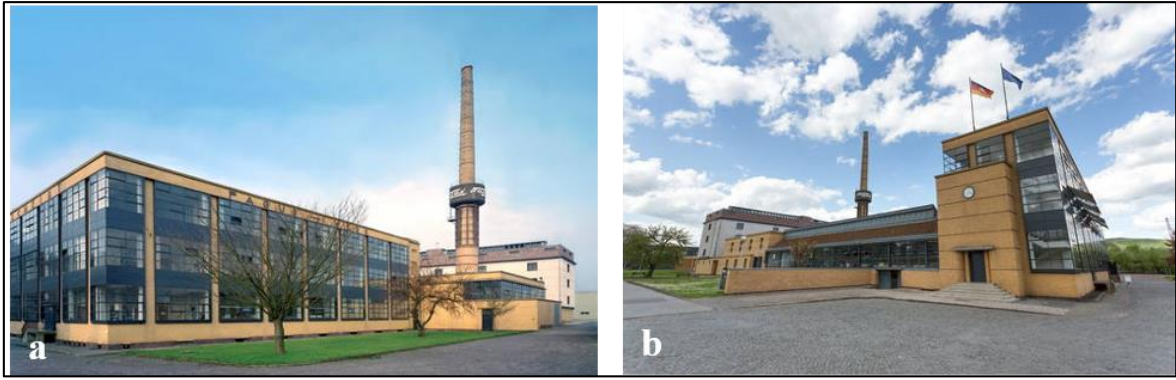
Harita 3.3. Alfeld Ayakkabı Fabrikası dünya miras alanı ve tampon bölgesi (Fagus Factory, 2017)

Modern mimarinin en bilinen yapısı Alfeld Ayakkabı Fabrikası, en bilinen mimarı ise Walter Gropius’tur. Endüstrileşme ile bağlantılı sosyal ve estetik değişiklikleri aktarmaktadır. 1910 yılında inşa edilen kompleks 1946'dan beri tarihi bir anıt olarak listelenmiştir. Bu tarihlere bakıldığında, bir endüstri kompleksinin korumaya alınması için çok erken bir tarih olması, koruma anlamında büyük önem arz etmektedir. 1985-2001 yılları arasında özgünlüğü korunacak şekilde onarımlar ve restorasyonlar yapılmıştır. Ayakkabı fabrikasını oluşturan on yapının tamamının yerleşim düzeni ve mimari açıdan bütünlüğü ve özgünlüğü korunmuştur. Ayakkabı endüstrisinin kullandığı tüm üretim, depolama ve sevkiyat aşamaları ile günümüzde halen faaliyet göstermektedir (WHC, 2011a).

Alfeld Ayakkabı Fabrikası 2001’de WHL’ye alınmıştır. Bu EM’nin seçilme kriterleri ve OED’si “(ii): Rasyonel ve modernist bir mimariye yol açan önemli bir değişimi sergilemesi, Teknik, sanatsal ve insancıl olan bu etkilerin bir sentez bölgesi olması, diğer birçok mimari

eseri etkileyerek Bauhaus hareketinin başlangıç noktası olması, (iv): Mimaride modernlik akımının öncüsü olması, çalışma ortamının insancıllaştırılması bakımından sanayi kompleksinin işlevselliğinin somut bir ifadesi olması, endüstriyel estetik ve tasarım kavramlarını şemaya dâhil etmesi” (WHC, 2011a) olarak belirtilmiştir.

Tematik türü-İşlevi: Endüstriyel mimari (fabrika kompleksi); Endüstriyel ekipmanlar; üretim türleri (tekstil Sanayi) olarak tanımlanabilir. Fabrika kompleksinin (Resim 3.3) koruma ve yönetim gereksinimleri, mülk sahibi Fagus-Grecon Greten GmbH & Co. KG şirketinin sorumluluğundadır. Yönetim sistemi, Yönlendirme Komitesi tarafından düzenli olarak güncellenen bir dizi bakım ve koruma önleminden oluşmaktadır (WHC, 2011a).

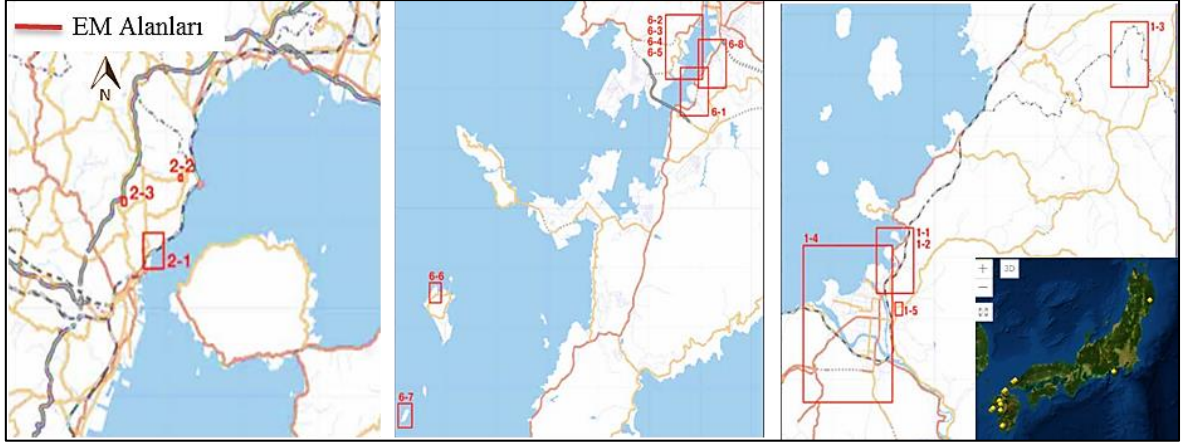

Resim 3.3. Alfeld Fagus Factory dünya mirası alanı genel görünüm (a-b) (WHC, 2015a)

3.3.3. Meiji Endüstri Devrimi alanları: Demir çelik, gemi inşa ve kömür madenciliği (Sites of Japan's Meiji industrial revolution: Iron and steel, shipbuilding and coal mining), Japonya

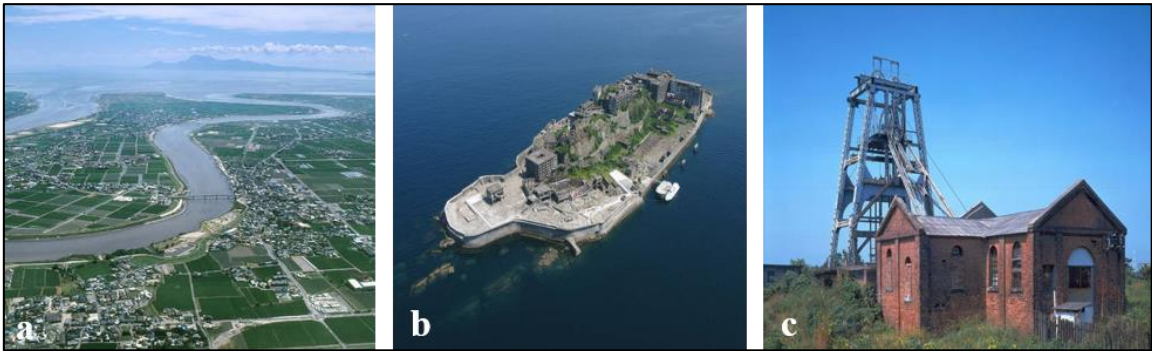
Meiji Endüstri Devrimi alanları, Japonya'nın güneybatısında bulunan yirmi üç bölgeden (Harita 3.4) oluşmaktadır. Japonya'nın, 19. yüzyılın ortasından 20. yüzyılın başlarına kadar ulaştığı hızlı sanayileşme, özellikle savunma ihtiyacını karşılamak için demir ve çelik, gemi yapımı ve kömür madenciliği üzerine kurulu olup bu yerleşkeler ülkenin hızla sanayileşmesine tanıklık etmektedir (WHC, 2011b). Japonya'nın klan temelli bir toplumdan, büyük endüstriyel bir topluma dönüşümünü sergilemektedir. Endüstriyel komplekslerin bazıları (Resim 3.4) halen faaliyettedir. Söz konusu 23 bölge 2011'de WHL'ye alınmıştır. Bu EM'nin seçilme kriterleri ve OED'leri “(ii): Japonya'nın 19. yüzyılın ortalarından itibaren Batı Avrupa'dan ve Amerika'dan teknoloji transferine girme sürecini ve bu teknolojinin yerel ihtiyaçlar ve sosyal gelenekler ile nasıl adapte edildiğini göstermesi,

endüstriyel fikirlerin, teknik bilgi ve ekipmanın olağanüstü bir değişimini temsil etmesi, (iv): Sanayileşmenin Batı'dan, Batılı olmayan bir millete ilk defa başarılı transferini temsil etmesi” (WHC, 2011b) şeklinde belirtilmiştir. Tematik türü-İşlevi: Madencilik (Demir Çelik, Gemi İnşa ve Kömür madenleri); Endüstri mimarisi (fabrika kompleksleri); Kentsel Yerleşim (endüstriyel yerleşim) olarak tanımlanabilir.

Harita 3.4. Meiji Endüstri Devrimi alanları dünya miras alanı ve tampon bölgesi (WHC, 2015b)

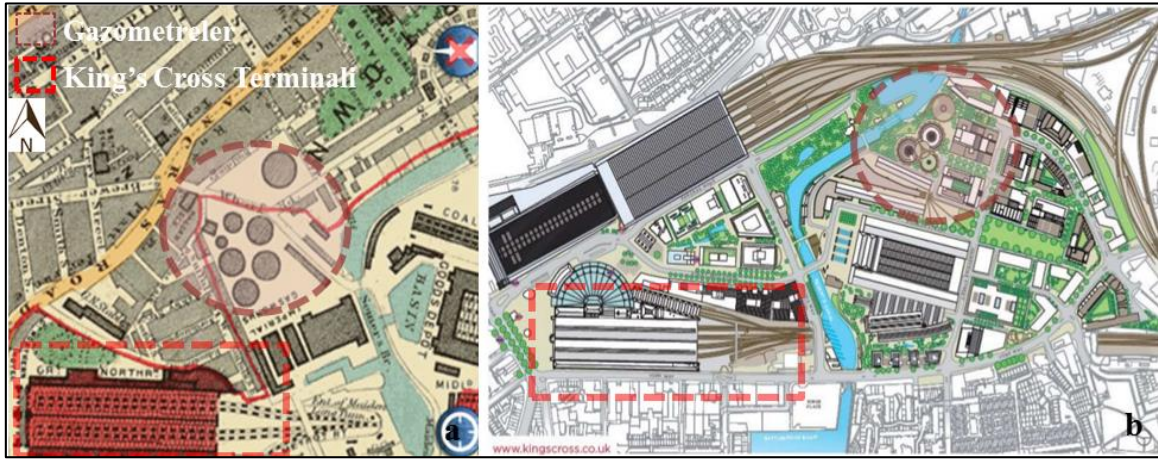
Hem ulusal hem de bölgesel olarak bir dizi mevcut yasal koruma aracı, sahalar ve ilgili tampon bölgeler için yüksek düzeyde koruma sağlamaktadır. Farklı mevzuat türleri arasındaki ilişki her alan için koruma yönetim planları ve “Japonya'nın Meiji Sanayi Devrimi Alanlarının Korunması ve Yönetimi İçin Genel İlkeler ve Stratejik Çerçeve” ile sağlanmaktadır.

Resim 3.4. Mietsu Deniz Rıhtımı'nın genel görünümü (a), Hashima kömür madeninin genel görünümü (b), Miyanohara çukuru (c) (WHC, 2015b)

3.3.4. King's Cross Gazometreleri, Londra

İngiltere'nin kuzeyindeki sanayi kentleriyle bağlantıyı sağlayan Regent Kanalı'nın 1820'de tamamlanmasıyla, endüstriyel önemi artan King's Cross bölgesinde, Gazometreler² inşa edilmiştir. Gazometrelerin (Harita 3.5-a) yer seçiminde, bölgenin endüstriyel geçmişiyle ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olan King's-Cross Terminal'i ve Regent Kanalı'nın yakınında olması etkili olmuştur.

Harita 3.5. 1900'lerde King's Cross Terminali ve gazometrelerin konumu (a) 2012'de gazometrelerin konumu (b) (King's Cross, 2012; Coleman, 2012)

Bölgenin silüetinde belirgin olan gazometrelerin en büyüğü 1824'te inşa edilen 8 numaralı Gazometre, iki katlı 16 oyuk silindirik dökme demir kolondan ve iki seviyeli ferforje kafes kirişinden oluşmaktadır. 25 m. yüksekliğinde dairesel çerçevesinin iç çapı 35 m. üzerindedir. Kentin artan ihtiyaçlarını karşılamak için gazometre üçlüsü olarak adlandırılan 10, 11 ve 12 numaralı Gazometreler (No. 10, 11, 12 Gasholders) 1860-1867 arasında aynı hat üzerinde inşa edilmiştir. Doğalgaz kullanımına geçilmesiyle gazometreler atıl bırakılmamış 20. yüzyılın sonlarına kadar kullanılmıştır (Pedroche, 2013). Bu Gazometreler, kentin teknolojik katmanlarından ayakta kalabilmiş örnekleri olarak demiryolu ile endüstri ilişkisini gösteren tarihi önemi nedenleriyle korunmaktadır. King's Cross Bölgesi dönüşüm sürecinde,

² Endüstri Devrimi devamında ortaya çıkan buluşlar ve teknolojiye gelişmeler ile kullanıma giren gazhane tesisleri (havagazı üretim tesisleri), kok kömüründen elde edilen hava gazı ile önce önemli binalar daha sonra kamusal mekânlar ve özel meskenler aydınlatılmıştır. Gazhaneler, geceyi kentsel yaşama kazandırarak, modern kentin gelişiminde önemli olmuştur. Gazhane tesislerinde bulunan gazometre yapıları, genel tanım itibarıyla, atmosferik basınçta ve çevre sıcaklığında hava gazı, doğal gaz, sıvılaştırılmış gaz ve biyogaz gibi yanıcı gazları depolamak için kullanılan silindirik formu ve çelik strüktürlü yapılardır. Gazhane tesislerinin öne çıkan simgeleridir. Bu yapılar giderek kentlerin modern döneme tarihlenen bellek ve kimlik öğelerine dönüşmüştür (Gültekin ve Aslan, 2019).

tarihi kent istasyonları ve Britanya'nın endüstriyel geçmişine tanıklık eden binalar korunarak geleceğin yoğun üretken ve ticari faaliyetleriyle birleşmek üzere yeni bir bölge yaratılmıştır. Projenin (Harita 3.5-b) amacı, iki büyük istasyon ve yakınındaki tarihi endüstriyel yapıların modernize edilmesidir (Gültekin ve Aslan, 2019; KTB Arşivi). Proje doğrultusunda Gazometrelerin restorasyonu için ilk aşamada dövme demir strüktürü 2011'de sökülmüş ve yenilenmiştir. 2013'te Gazometrelerin dairesel demir taşıyıcı çerçevesi ve ölçeği değişmeden Regent Kanalı'nın yanında King's Cross Terminali ile tarihi ilişkisi korunarak yeniden inşa edilmiştir (King's Cross, 2019). Bu süreçte, 8 numaralı Gazometre (Resim 3.5-b), kanalın kuzeyinde park ve etkinlik alanı olarak Gazometre üçlüsü (Resim 3.5-c) de kanalın yanında bir dizi apartmanın bulunduğu Gasholders bölgesinde, yenilenen gazometre çerçeveleri içerisinde 145 farklı konut birimi ve çatı bahçeleri ile yeniden inşa edilmiştir (Gasholders, 2016). Bu şekilde Gazometreler kentin modern döneme tarihlenen bellek ve kimlik öğelerine dönüşmüştür.

Resim 3.5. King's Cross Gazometrelerin konumu (a), Gazometre No 10,11,12 (b), Gazometre No.8 (c) (Gasholders, 2016)

3.3.5. Viyana Gazometreleri, Avusturya

1896-1899 yılları arasında Avusturya'nın başkenti Viyana'nın sanayileşme sürecinde, uluslararası bir yarışmanın ardından Berlinli mühendis Schimming tarafından inşa edilmiştir (Baumann, 2002:1). Estetik açıdan iyi görünmeleri için çelik konstrüksiyonun etrafına tuğla duvar örülmüştür. Her biri 62.85 m çapında, zeminden 67 m, içten ise 72.50 m yüksekliğinde, 35.000 m² alanlı ve 1.60 m masif duvar kalınlığı olan silindirik strüktürler 1981'de koruma altına alınmıştır (Wehdorn, 1993:133). 1970-1978 yıllarında kentin gaz ihtiyacı doğalgazdan karşılanmaya başlayınca gazometreler terk edilmiş ve geriye yapı kabuğu olan tuğla silindirlerin dış yüzeyi ve demir çatı konstrüksiyonunun bir kısmı bırakılarak sökülüştür. 1984'te atıl kalan bu yapılar kentin altyapı gelişiminin sembolü olarak

korunarak yeniden işlevlendirme kararı alınmıştır. 1995 yılında Viyana gaz depolarının konut ana işlevi çerçevesinde yeniden işlevlendirmek üzere atölye çalışmaları düzenlemiştir. Gazometrelerin dönüşümü için önerilen projelerden Jean Nouvel, Coop Himmelblau, Manfred Wehdorn ve Wilhelm Holzbauer'ın sunduğu projeler seçilmiş ve proje 1999-2001 yılları arasında uygulanmaya başlamıştır (Korkmaz, 2015).

Gazometreler, yapının sadece dış cephe duvarları korunarak, dikeyde 3 ayrı bölümde, konut, işyeri, ofis ve alışveriş merkezi olarak (Resim 3.6.) yeniden işlevlendirilmiştir. Günümüzde her gazometrede konut birimleri ve birbirine köprülerle bağlanan alış-veriş ve eğlence merkezleri yer almaktadır (Korkmaz, 2015). Böylece atıl durumdaki gazometrelerin kentin gelişmesini karakterize konut alanına dönüştürülmesiyle bu tür tarihi yapıların ekonomik olarak korunmasını olanaklı kılan bir merkeze ve kent kimliğinin önemli bir ögesine dönüştürülmesini formüle eden bir konsept oluşturulmuştur.

Resim 3.6. Viyana Gazometreleri restorasyon sonrası (a), gazometre iç görünüşü (b) (MİMDAP, 2006)

3.3.6. Oberhausen Gazometresi, Almanya Ruhr Bölgesi

Almanya'da 19. yüzyılda sanayileşmenin odaklarından (zengin taş kömürü yatakları ve demir-çelik fabrikaları nedeniyle) olan Ruhr Bölgesinde, 20. yüzyıl sonlarında sanayinin dönüşümü, üretimin başka ülkelere kaydırılması, temiz enerji kaynaklarına yöneliş gibi faktörler sonucunda endüstri faaliyetlerinin büyük bölümü durdurulmuş bölgede büyük yapısal değişimler yaşanmıştır. 1963'te bölgenin ekonomik ve sosyal açıdan çöküşünü engellemek için Bochum Ruhr Üniversitesi kurulmuştur. 1. ve 2. Endüstri Devriminin tanığı olan ve bu dönemlerde kentleşen ve endüstrileşen Ruhr bölgesi 1989'da IBA Emscher Park

Uluslararası Sergi Binası olarak (Resim 3.7b) kamusal kullanıma açılmasına karar verilmiştir. Böylece Gazometre konser ve sergi salonuna dönüştürülmüştür. Oberhausen Gazometresi, Ruhr bölgesini karakterize eden anıtsal bir tanık olarak, sanayileşmenin teknik kazanımlarını ve teknolojik deneyimlerini aktarmaktadır. Ayrıca Ruhr Bölgesi Birliği tarafından tasarlanan, endüstri yapı-anıtlarını birbiriyle bağlayan tematik bir turizm rotası olarak Endüstriyel Kültür Rotasının, 2006'dan bu yana Avrupa Endüstriyel Miras Rotası'nın bir parçası olmuştur (Gasometer Oberhausen).

Resim 3.7. Oberhausen Gazometresi restorasyon öncesi (a), restorasyon sonrası (b,c) (Raines, 2011; Gasometer Oberhausen)

3.4. Değerlendirme

Uluslararası platformda EM ve EA kavramının gelişme süreci (Bkz. Bölüm 3.1), EM korumada uluslararası örgütler (Bkz. Bölüm 3.2), EM koruma politikaları ve uygulama örnekleri (Bkz. Bölüm 3.3) üçüncü bölüm kapsamında incelenmiştir. Uluslararası koruma uygulama örneklerinin özgün değerlerine göre sınıflandırılması ve uluslararası yazın, sözleşme, tüzük ve yönetmeliklerle belirlenen hüküm, ilke ve tanımlar (Bkz. Bölüm 2.2.1, 2.2.2) ile karşılaştırılması sonucunda uluslararası EM değerlerinin belirlenmesine ilişkin kriterler (Çizelge 3.3) oluşturulmuştur.

WHL'de yer alan örneklerden; Ironbridge Gorge-İngiltere, Völklingen Ironworks-Almanya, Alfeld Fagus Factory-Almanya, Meiji Endüstri Devrimi alanları-Japonya ile AMEHF ile aynı işleve sahip olan uygulama örnekleri olan King's Cross Gazometreleri-İngiltere, Viyana Gazometreleri-Avusturya, Oberhausen Gazometresi-Almanya karşılıklı değerlendirilmesi ile EM koruma-yaşatma yöntemleri (Bkz. Çizelge 3.4.) tespit edilmiştir.

Çizelge 3.2. WHL’de yer alan EM örneklerinden bazıları ve özgün değerleri

Sıra No	Dünya Miras Alanı ve Yeri	WHL Seçim Kriteri	WHL Kabul Yılı	Yapım Yılı	Tematik türü-İşlevi
1	Antik Liman (Ancient Harbour)-Bahreyn	Kültürel değişimin tanığı (ii) Aztek Medeniyetinin kanıtı (iii) Endüstri gelişiminin göstergesi (iv)	2008	M.Ö. 3. yy.	*Ulaşım Yapısı-Antik Liman *Su taşımacılığı *Endüstri Kültürü
2	Tuz Madenleri (Wieliczka and Bochnia Royal Salt Mines)-Polonya	Madencilik tekniklerinin gelişiminin tanığı ve yapım malzemesinde özgünlük (iv)	1978	13.ve 20.yy.	*Madencilik-Tuz madenleri, *Endüstriyel mimari-Galeriler, yeraltı odaları vb.
3	Rommelsberg Madenleri, Tarihi Goslar Kenti ve Sulama Sistemleri (Mines, Historic Town, Management System)-Almanya	Endüstri gelişiminin göstergesi (i) Maden ve Sulama teknolojisinde gelişimin kanıtı (ii) Suyun madencilik amacıyla yönetimi ve kullanımının kanıtı (iii) Orta Çağ ve Rönesans dönemi şehir planlamada karakteristik örnek (iv)	2010	16.ve 19.yy	*Madencilik-Gümüş, bakır, kurşun ve kalay madenleri *Su yönetimi- Yapay gölet, hendek, drenajlar ve yer altı şafları *Kentsel Yerleşim-Orta Çağ ve Rönesans Yerleşimi
4	Canal du Midi-Fransa	Modern çağın mühendislik kazanımlarının kanıtı (i) Estetik mimari ve peyzaj tasarımlarının göstergesi (ii) Endüstri Devrimi'ne ve teknolojik çağa doğrudan yol açan teknolojinin kanıtı (iv)	1996	17. yy.	*Ulaşım Yapıları-Köprüler ve tüneller *Su taşımacılığı -Kanallar, Su kemerleri *Endüstriyel mimari-Köprüler *Peyzaj-Endüstriyel peyzaj
5	Donanma Tersanesi ve Ark. Sit Alanları (Antigua Naval Dockyard)-Antigua ve Barbuda	18. yy. sömürgeciliğinin, yapı formları ve teknolojilerinin, deniz gücüyle yayılmasının kanıtı (ii) Dönemin tersane tipolojisinin kanıtı (iv)	2016	18.yy.	*Endüstriyel mimari-Donanma tersanesi
6	Ironbridge Boğazı (Ironbridge Gorge)-İngiltere	Endüstri Devrimi'nin tanığı ve kanıtı (Demir eritme üretim tekniğinin buluşu) (i) Teknik ve mimari gelişimin göstergesi (ii) Endüstri bölgesi gelişiminin kanıtı (iv) 18. yy. Endüstri Devrimi'nin sembolü (vi)	1986	1709-1779	*Madencilik-Madenler, ocaklar, dökümhane *Endüstri mimarisi-Fabrika, atölye, depo vb. *Ulaşım Yapı ve Sistemleri-Köprü, demiryolu hattı, yollar, kanallar *Kentsel Yerleşim- Endüstri yerleşimi *Peyzaj-Endüstriyel peyzaj
7	Arc-et-Senans Royal Saltworks-Fransa	Mimari endişe ile inşa edilen ilk fabrika örneği (i) Endüstri toplumunun doğuşunun tanığı (ii) Tuz üretiminde teknik gelişimin kanıtı (iv)	1982	1775	*Endüstriyel Mimari-Fabrika, pompalama tesisleri ve tuzlu su arıtma yapıları *Madencilik-Tuz madeni
8	Kinderdijk Değirmen ağı (Mill Network at Kinderdijk-Elshout)-Hollanda	Hidrolik teknolojinin gelişiminin tanığı (i) Drenajın gelişiminin öncüsü ve örneği (ii) Hidrolik sistem açısından ulusal ve uluslararası ölçekte tek örnek (iv)	1997	1738-1740	*Peyzaj-Endüstriyel peyzaj *Enerji kullanımı-Değirmen ağı, drenaj ve taşıma kanalları, pompa istasyonu *Endüstriyel mimari-Değirmen, İdari binalar vb.
9	Güherçile Atölyeleri (Humberstone and Santa Laura Saltpeter Works)-Şili	Güherçile endüstrisinin gelişiminin göstergesi (ii) Kültürel değişimin kanıtı (Pampinos kültürü oluşumu) (iii) Tarım alanlarının dönüşümünün tanığı (iv)	2005	1872	*Endüstriyel mimari-Fabrika, üretim tesisleri *Kentsel Yerleşim-Endüstriyel yerleşim, *Madencilik-Güherçile madeni
10	Dağ demiryolları (Mountain Railways)-Hindistan	Dağlık arazide demiryolu bağlantısı kurmaya ilişkin mühendislik çözümlerinin göstergesi (ii) Bölgede sosyal ve ekonomik gelişmelerin kanıtı (iv)	1999	1891-1908	*Ulaşım Sistemleri-Demiryolu sistemleri *Endüstri kültürü

Çizelge 3.2. (devam) WHL’de yer alan EM örneklerinden bazıları ve özgün değerleri

Sıra No *	Dünya Miras Alanı ve Yeri	WHL Seçim Kriteri	WHL Kabul Yılı	Yapım Yılı	Tematik türü-İşlevi
11	Vizcaya Köprüsü (Vizcaya Bridge)-İspanya	19. yy. demir işleme tekniğinin göstergesi (yüksek askılı gondol sistemli ilk köprü örneği) (i) Yapım tekniğindeki özgünlük ile Endüstri Devrimi'nin tanığı ve öne çıkan mimari demir yapısı (ii)	2006	1893	*Endüstriyel mimari- Köprü *Ulaşım Yapı ve Sistemleri
12	Blaenavon Endüstriyel Peyzajı (Industrial Landscape)-İngiltere	Endüstri Devrimi'nin tanığı (demir-çelik üretiminde öncü) (iii) 19. yüzyıldan kalma endüstriyel peyzaj örneği (v)	2001	19. yy. başları	*Peyzaj-Endüstriyel peyzaj *Madencilik-Kömür madenleri, fırınlar *Endüstriyel mimari-İşçi evleri
13	Völklingen Demir İşletmeleri (Völklingen Ironworks)-Almanya	Pik Demir Üretimi endüstriyel ölçekte ilk defa başarıyla uygulanmış olup tüm dünyada evrensel olarak kullanılmaktadır. (ii) Benzersiz eksiksizliği ve bütünlüğü ile ender bir anıt (iv)	1994	19. yy sonları	*Endüstriyel mimari-Entegre demir tesisleri, yüksek fırın *Endüstriyel ekipmanlar-Gaz arıtma ekipmanları
14	Zollverein Kömür Madeni ve Sanayi Kompleksi (Coal Mine Industrial Complex in Essen)-Almanya	Mimarlıkta modern tasarım uygulanmasının (form ve işlevi birleştiren) kanıtı (ii) Endüstri devriminin tanığı (iii)	2001	19.yy. 20.yy.	*Madencilik-Maden ocakları *Ulaşım sistemi-Demiryolu *Endüstriyel mimari-Fabrika kompleksi
15	Meiji Endüstri Devrimi Alanları (Meiji Industrial Revolution: Iron-Steel, Shipbuilding and Coal Mining)-Japonya	Teknolojinin yerel ihtiyaç ve sosyal geleneklerle bütünleştirilmesinin ve endüstriyel fikir, teknik bilgi ve ekipmanın değişiminin göstergesi (ii), Endüstrileşmenin Batılı olmayan bir millete ilk defa başarılı transferinin temsilcisi ve endüstriyel toplumun gelişiminin kanıtı (iv)	2015	19. ve 20.yy	*Madencilik- Demir Çelik, Gemi İnşa ve Kömür madenleri *Endüstri mimarisi- Fabrika kompleksleri *Kentsel Yerleşim-Endüstriyel yerleşim
16	Rjukan-Notodden 20. yy. Endüstriyel Miras Alanı (Rjukan-Notodden Industrial Heritage Site)-İtalya	Peyzajla bağlantılı endüstriyel temaların kanıtı (ii), Küresel endüstrinin mimari, teknoloji, şehir planlama, peyzaj gelişmelerin göstergesi (ii) 20. yy. başlarında küresel endüstrinin tanığı (iv)	2015	20 yy. başları	*Peyzaj-Endüstriyel peyzaj *Enerji kullanımı Hidroelektrik santralleri, iletim hatları *Endüstriyel mimari-Fabrikalar, sosyal kurumlar *Ulaşım yapı ve sistemleri-Liman, demiryolu
17	Ivrea 20. yy. sanayi şehri (Ivrea, industrial city of the 20th century)-İtalya	Modern sanayi kenti modelinin kanıtı (iv)	2018	1908	*Endüstriyel mimari-Fabrika kompleksleri, işçi konutları, sosyal tesisler *Kentsel Yerleşim-Endüstri Yerleşimi
18	Alfeld Fagus Fabrikası (Alfeld Fagus Factory)-Almanya	Endüstrileşme ile bağlantılı sosyal, estetik ve işlevsel değişikliklerin kanıtı (iii) Mimaride modernlik akımının öncüsü (Bauhaus hareketinin başlangıcı) (iv)	2011	1910	*Endüstriyel mimari-Fabrika kompleksi *Endüstriyel ekipmanlar *Üretim Türleri-Tekstil Sanayi
19	Buhar Pompa İstasyonu (D.F. Wouda Steam Pumping Station)-Hollanda	Enerji kaynağı olarak buharın gelişimin göstergesi (i) Hidrolik mühendisliğinin gelişimini öncüsü (ii), Endüstriyel ekipman değişikliğinin tanığı (iv)	1998	1920	*Enerji kullanma-Buhar Gücü/Buhar *Endüstri mimarisi-Pompalama İstasyonu *Endüstriyel ekipmanlar
20	Van Nellefabriek Fabrika Kompleksi (Van Nellefabriek)-Hollanda	Teknik ve mimari fikirlerin değişiminin göstergesi (ii) 20. yüzyılın ilk yarısında endüstriyel mimari ve estetik gelişiminin kanıtı (v)	2014	1920	*Endüstriyel mimari-Fabrika kompleksi

* Değerlendirme aşamasında verilen numaralar ilgili anıt/yapı grubu/sitin çizelgedeki sıra numarasıdır.

** WHC tarafından hazırlanan OED değerlerine ilişkin tanım ve bilgilere göre yazar tarafından hazırlanmıştır.

WHL’de yer alan EM anıt, yapı grubu veya sitler arasından tematik konulara uygunluk, netlik, özniteliklerde (işlev, mimari, teknolojik düzey, vb.) çeşitlilik arz eden 20 örneğin WHC tarafından hazırlanan OED değerlerine ilişkin tanım ve bilgilere³ göre değerlendirilmesi ve sınıflandırılması ile (Çizelge 3.2) aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

1. Endüstriyel gelişimin ve/veya endüstrileşme sürecinin tanığı ve kanıtı olması; Endüstri Devrimi öncesinde, endüstri gelişimin göstergesi olması (1, 2, 3, 4), 1. Endüstri Devrimi’nin oluşmasında önemli bir rolü olması (4, 6) veya bu dönemi simgeleyen bir yapı olması (4, 6, 11), 1. Endüstri devrimine tanıklık etmiş olması (6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14), veya 2. Endüstri devrimine geçiş ile ilgili olarak küresel ölçekte üretim, mimari tasarım ve sosyal boyutlarla ilgili modern bir vizyonun ilk veya en önemli örneklerinden olması (15, 16, 17).
2. Endüstrileşme sürecinde hammadde, enerji veya taşıma altyapısı hakkında veri sağlayan alanlardan olması (1, 2, 3, 4, 5, 6, 10, 14, 16, 19), çevresel nitelikleri ile bölgenin uluslararası önemine dair olağanüstü bir tanıklık sunması (1, 3, 5, 6, 8, 10, 13, 15, 16), ulaşımı kolaylaştırması ve bu sayede ulusal boyutta yeni gelişmelere olanak sağlaması (1, 4, 10, 11, 16).
3. Doğrudan endüstriyel üretim ile ilgili olmayan ancak üretimi destekleyen işleve (ulaşım, enerji, hammadde vb.) sahip olması (1, 4, 5, 10, 11).
4. Evrensel ve ender nitelikleri; endüstrinin mühendislik, teknik, teknolojik, mimari vb. gelişimini temsil etmesi ve kendinden sonrası için örnek olması (2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 15, 16, 19) veya bu gelişimin dünyada evrensel olarak kullanılması (6, 8, 13). İnsanın yaratıcı dehasına tanıklık eden bütünlüğü bakımından benzersiz ve istisnai bir örnek olması (3, 4, 6, 7, 8, 11, 19).
5. Teknik, teknolojik ve bilimsel değer; teknik gelişimin tarihi aşamalarını göstermesi veya olağanüstü başarılı ve yüksek kalitede bir teknik uygulama olması (1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 10, 11, 16, 19), endüstriyel fikirlerin, teknik bilgi ve ekipmanın olağanüstü değişimini temsil etmesi (15, 19).
6. Bütünlük değeri; üretim süreci ve teknik donanımın tamamını aynı derecede özgünlük ve eksiksizlikle gösteren bütünlüğünü tamamı ile koruyan bir örnek olması (6, 8, 13, 17,

³ WHC, WHL’te yer alan her OED’yi tanımlama ve/veya bilgilendirme için aynı formatı ve başlıkları kullanmaktadır. Bunlar; Kısa sentez (Brief synthesis), Bütünlük (Integrity) ve Otantiklik (Authenticity) başlıklarıdır.

- 18, 19, 20), endüstriyel peyzajın dikkat çekici bir şekilde tamamlanmış örneği olması (6, 8, 12, 16).
7. İşlevsel süreklilik niteliği; özgün işlevini halen sürdüren örneklerden olması (8, 10, 11, 15, 18, 19).
 8. Özgünlük değeri; EM değerinin yapım malzemesindeki özgünlükten (2), yapım tekniğindeki özgünlükten (11) veya konumundaki özgünlükten (10) kaynaklanması.
 9. Kentleşme tarihindeki önemi; bölgenin, sahip olduğu hammadde kaynakları ve/veya endüstriyel üretimle birlikte önem kazanması ve etrafında yeni bir yapılaşmanın (işçi konutları, hizmet yapıları, dini yapılar, köprü vb.) gelişmesi, bu kapsamda bütüncül olarak korunması gereken bir yer olması (1, 3, 6, 9, 12, 15, 17).
 10. Mimari değeri; endüstriyel yerleşimin ve yapıların, mimari ve planlama açısından önemli veya özel bir örneği olması (3, 4, 5, 7, 11, 16, 17, 18, 20), 20. yüzyıl endüstriyel mimari simgelerinden biri olması (14, 17, 18, 20), mimari, mühendislik, teknik, vb. alanlarda önemli bir ismi/yeniliği/sistemi temsil etmesi veya bir akımın öncüsü (6, 7, 11, 14, 15, 17, 18).
 11. Sosyal ve kültürel değeri; kültürel değerlerin önemli değişimlerine tanıklık etmesi veya Endüstriyel yapı/yapı grubunun, yer aldığı bölgenin kültür, insani değer, sosyoloji, inanç, kimlik bağlamında önemli bir yer tutması (1, 3, 5, 6, 7, 9, 10, 15, 18), eşsiz veya nadir görülen, yaşayan veya yok olmuş bir medeniyete ya da bir kültürel geleneğe ait özellikler taşıması (1, 5, 9).

Uluslararası EM tanımlama-belirleme kriterleri

Yukarıda yapılan gruplamaya göre farklı birçok endüstri türünün (3, 6, 12, 14, 15 örneklerinde olduğu gibi madenlerin; 4, 10, 11 örneklerinde olduğu gibi ulaşım yapı ve sistemlerinin; 6, 8, 12 örneklerinde olduğu gibi endüstriyel peyzajın; 3, 4 örneğinde olduğu gibi su yönetimi sistemlerinin; 8 ve 9 örneklerinde olduğu gibi enerji sistemlerinin; 6, 15, 17 örneklerinde olduğu gibi endüstriyel yerleşimlerin vb.) WHL’de yer aldığı görülmektedir. Bu durum alanın önemini ve kapsamını açıklamaktadır.

Farklı tarihlerde, farklı coğrafya ve tipolojilerdeki EM’nin, WHL’e alındığı görülmektedir. Örneğin; 1982’de Salines les Bains Tuz İşletmeleri-Fransa, 1998’de DF Wouda Buhar Pompa İstasyonu- Hollanda, 1999’da Hindistan Dağ Demiryolları, 2000’de Blaenavon Endüstriyel Peyzaj Alanı-İngiltere, 2010’da Rommelsberg Madenleri-Almanya, 2014’de

Van Nellefabriek Fabrika Kompleksi-Hollanda OED olarak tescillenmiştir. EM tıpkı kültürel miras gibi insanlığın varoluşundan bugüne kadarki gelişme sürecinin ürünleri olarak endüstri devrimi ve sonrası ile sınırlı olmayıp tarih öncesinden bugüne tarihlenmektedir. Örneklenecek olursa M.Ö. 3. yy. tarihlenen Bahreyn’de yer alan Antik Liman kültürel değişimin tanığı olması ve o dönemdeki endüstri gelişiminin göstergesi olmasıyla 2008 yılında WHL’ye alınmıştır. İtalya’daki, Ivreal 20. yüzyıl endüstri şehri ve günümüzde de faaliyetini sürdüren 1910 yapım tarihli Almanya’daki Fagus Fabrikası gibi yeni-modern-güncel endüstri yapı ve yerleşkelerinin de WHL’e alındığını göstermektedir (WHC, 2011a). Bu durum, EM’nin belirlenmesinde ‘Tarih ve Zaman Kısıtı Olmaması’ durumunu açıklamaktadır. Nizhny Tagil Tüzüğü’nde; EM’nin tarihsel sonuçları köklü olan ve olmaya devam eden faaliyetlerin kanıtlarından oluştuğu belirtilmiştir. Ayrıca, endüstriyel gelişimin veya endüstrileşme sürecinin tanığı ve kanıtı olan birçok EM, WHL’nde yer almaktadır. Örneğin; 16. yüzyıla ait Rommelsberg Madenleri ve Sulama Sistemleri endüstri gelişimin göstergesi olmasından, Ironbridge Gorge Endüstri Devriminin doğduğu yer olmasından, Rjukan-Notodden 20. yüzyıl EM alanı ise 2. Endüstri Devrimine geçiş ile ilgili olarak küresel ölçekte üretimin kanıtı olmasından WHL’ye alınmıştır. Bu kapsamda; endüstrileşme sürecini ve endüstri bölgelerinin gelişimini sergileyen veya Endüstri Devrimlerinin tanığı veya kanıtı olan endüstriyel yapı ve alanların “Endüstriyel Gelişimin ve/veya Endüstrileşme Sürecinin Tanığı ve Kanıtı Olması” ndan kaynaklanan değere sahip olduğu söylenebilir.

Doğrudan endüstriyel üretim ile ilgili olmayan ancak “Üretimi Destekleyen İşleve” (ulaşım yapı ve sistemleri, enerji sistemleri ve hammadde alanları vb.) sahip olan örneklerde WHL’de EM olarak yer almaktadır. Örneğin Antik Liman-Bahreyn, Dağ Demiryolları-Hindistan, Canal du Midi-Fransa doğrudan endüstriyel üretim ile ilgili olmayıp, üretimi destekleyen ulaşım sistemleridir. D.F. Wouda Pompa İstasyonu-Hollanda vb. ise üretimi destekleyen enerji sistemidir (WHC, 1998). Bununla birlikte birçok madende bu listede yer almaktadır.

WHC, WHL’ye alınacak değerleri, ulusal sınırları aşan, olağanüstü ve insanlık için bugün ve gelecekte ortak öneme ve kültürel ve/veya doğal değerlere sahip olan OED olarak tanımlanmıştır. Nizhny Tagil Tüzüğü’nde; EM’yi korumanın altında yatan nedenlerden birinin de, bu kanıtların evrensel değerinden kaynakladığı ve ilk veya öncü örneklerin özel değer taşıdığı belirtilmiştir. Bu kapsamda, EM’nin korunmasının, bu kanıtların “Evrensel ve Enderlik Değeri”nden kaynaklandığı söylenebilir. Örneğin; pik demir üretiminde birçok

önemli teknolojik yenilik ilk kez Völklingen Demir Fabrikalarında endüstriyel ölçekte başarıyla uygulanmış olup tüm dünyada evrensel olarak kullanılmaktadır. Hollanda’da yer alan Kinderdijk Değirmen ağı ise hidrolik teknolojinin geliştirilmesi ve uygulanmasıyla ilgili bin yılın üzerinde insanın ustalığına tanıklık sunan olağanüstü bir insan yapımı endüstriyel peyzaj ve hidrolik sistem açısından ulusal ve uluslararası ölçekte bu ölçekteki tek örnek olması nedeniyle WHL’ye alınmıştır (WHC, 1997).

Dublin ilkelerinde; eski veya yeni sanayi süreçleri, hammadde sağlayan doğal kaynaklara, enerji ve taşıma ağlarına bağlı olduklarından EM’nin çevresel öneme sahip olduğu belirtilmektedir. Ayrıca bu kapsama giren EM’ler de WHL’nde yer almaktadır. Örneğin; endüstriyel üretime hammadde sağlayan Blaenavon Kömür Madenleri, Zollverien Kömür Madenleri vb. WHL’de yer almaktadır. Rjukan-Notodden 20. yüzyıl Endüstriyel Miras Alanında yer alan enerji ve taşıma ağları da (hidro-elektrik santralleri, iletim hatları, ulaşım sistemleri, liman, demiryolu bağlantıları vb.) WHL’de yer almaktadır. Bu durumda, EM’nin belirlenmesinde-tanımlanmasında “Hammadde, Enerji, Ulaşım Ağlarına Bağlı Olmasından Kaynaklanan Çevresel Değer” önem kazanmaktadır.

Dublin ilkelerinde EM’nin bölgesel veya tarihi koşulların, süreçlerin, teknolojilerin temsilcileri olduğu belirtilmektedir. Bu kapsamda, EM’nin ait olduğu dönemin yapım teknolojilerini yansıtmışından, iç teknolojik donanımlar gibi özgün işlevinin izlerinden ve teknoloji tarihi açısından bilimsel değere sahip olmasından kaynaklanan “Teknik ve Teknolojik Değere” ve “Bilimsel Değere” sahip olduğu söylenebilir. Örneklenecek olursa; Hollanda’da yer alan DF Wouda Buhar Pompalama İstasyonu’nun tüm dünya için standartları belirleyen hidrolik mühendisliğinin gelişimini göstermesi EM’nin teknik ve teknolojik önemini açıklamaktadır. Japonya’da yer alan Meiji Endüstri Devrimi alanlarının ağır sanayi alanında otonom endüstriyel gelişimin ortaya çıkmasına yol açan, endüstriyel fikirlerin, teknik bilgi ve ekipmanın olağanüstü bir değişimini temsil etmesi de EM alanlarının teknik ve teknolojik önemini göstermektedir.

WHL’de yapılan incelemelerde; üretim süreci ve teknik donanımın tamamını aynı derecede özgünlük ve eksiksizlikle gösteren veya işlevini sürdüren örneklerinde WHL’ye alındığı görülmüştür. Örneğin; Völklingen Ironworks’un OED’si, demir üretim sürecinin tamamını aynı şekilde, aynı derecede özgünlükle göstermesinden ve bütünlüğünü tamamı ile korumasından kaynaklanmaktadır. Bu kapsamda; EM’nin varoluşu ve varlığını

sürdürmesine ilişkin koşullardan kaynaklanan ve günümüzde bütünlüğünü korumasından kaynaklanan “Bütünlük Durumu”nun söylenebilir. Alfeld Fagus Factory’ın OED’si ise fabrikayı oluşturan on yapının planlarında ve mimari formlarında bütünüyle korunmasıyla birlikte günümüzde halen faaliyetini sürdürmesinden kaynaklanmaktadır. Bu kapsamda; “İşlevsel Süreklilik” EM’nin belirlenmesine ilişkin bir değer oluşturmaktadır.

EM’nin bütünlüğü açısından, bileşenlerin “Sağlamlık ve Kullanılabilirlik” düzeyi de önem kazanmaktadır. Örneğin; Hollanda’da yer alan DF Wouda Buhar Pompalama İstasyonu hidrolik amaçlı en büyük ve en güçlü buharla çalışan istasyon olup kurulumundan bu yana hala başarılı bir şekilde işlemektedir. Kinderdijk-Elshout’taki Değirmen Ağı ise çağlar boyunca geniş bir alanına yerleşmeyi ve gelişmeyi mümkün kılmış olup günümüzde hala çalışmaktadır. Bu durum EM’nin belirlenmesinde sağlamlık ve kullanılabilirlik düzeyinin önemini göstermektedir.

EM, “Yapım Malzemesindeki Özgünlükten, Yapım Tekniğindeki/Projesindeki Özgünlükten veya Konumundaki Özgünlük”ten kaynaklanan değerleri ile de WHL’de yer almaktadır. Örneklenecek olursa; Polonya’da yer alan Kraliyet Tuz Madenlerinin OED’si yapım malzemesindeki özgünlükten kaynaklanmaktadır. Her iki maden de tuzdan yapılmış yeraltı şapelleri, heykeller ve galerilere sahiptir. İspanya’da yer alan Vizcaya Köprüsü’nün OED’si yapım tekniğindeki özgünlük ile Endüstri Devrimi’nin öne çıkan mimari demir yapısı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu köprü, hafif bükülmüş çelik kabloların yenilikçi ve teknolojik kullanımı ile yüksek askılı gondol sistemli ilk köprüdür. Hindistan’da yer alan Dağ Demiryollarının OED’si ise dağlık bir arazide etkili bir demiryolu bağlantısı kurmanın örneği olmasıdır. Bu demiryolu sistemi zorlu arazi şartlarına rağmen özgün konumu ile bölgenin sosyal-ekonomik-kültürel değişimine neden olmuştur.

Endüstri yapı ve alanları tarihi koşulların temsilcisi olması, kentleşme tarihindeki tanıklığı ve konumundan kaynaklanan öneme sahiptir. WHL’de yapılan incelemelerde; bölgenin, sahip olduğu hammadde kaynakları ve/veya endüstriyel üretimle birlikte önem kazanması, etrafında yeni bir yapılaşmanın (işçi konutları, hizmet yapıları, dini yapılar, köprü vb.) gelişmesi, bu kapsamda bütüncül olarak korunması gereken bir yer olması, endüstriyel peyzajın dikkat çekici bir şekilde tamamlanmış örneği olması vb. değerlerinde seçim kriterlerinde önemsendiği açıktır. Örneğin; İtalya’da yer alan Ivrea 20. yy. sanayi şehri, modern sanayi kenti modelinin kanıtı olmasından 2018’de WHL’ne alınmıştır. Rjukan-

Notodden 20. yy. EM alanı ise küresel endüstrinin mimari, şehir planlama ve peyzaj tasarımında gelişmelerin göstergesi olmasıyla 2015'te WHL'ne alınmıştır. EM bu değerleri kapsamında, 'Kentleşme Tarihinde Öneme' sahiptir.

Nizhny Tagil Tüzüğünde; EM'nin mimarisinin, tasarımının ve planlamasının kalitesi açısından estetik anlamda da değerli olduğu belirtilmektedir. Örneğin; Alfeld Fagus Fabrikası endüstrileşme ile bağlantılı sosyal ve estetik değişikliklerin kanıtı olması ve endüstriyel mimari, işlevsellik ve sosyal boyutlarla mimaride modernlik akımının öncüsü olmasından, Van Nellefabriek fabrika kompleksi, teknik ve mimari fikirlerin değişiminin göstergesi olması ve 20. yüzyılın ilk yarısında endüstriyel mimari gelişiminin kanıtı olmasından WHL'ne alınmıştır. Bu kapsamda EM'nin 'Mimari Değere' sahip olduğu söylenebilir.

Dublin ilkelerinde; EM'nin, insanların yaşamlarına dair kayıtların parçası olmasından kaynaklanan, toplulukların yaşamını biçimlendiren ve düzen değişikliklerine yol açan sosyal ve kültürel mirasla ilişkili olmasından kaynaklanan değeri belirtilmektedir. Ayrıca kültürel değerlerin önemli değişimlerine tanıklık eden veya yer aldığı bölgenin kültür, insani değer, sosyoloji, inanç, kimlik bağlamında önemli bir yer tutan EM'lerinde WHL'ye alındığı görülmektedir. Örneğin; Şili'de yer alan Humberstone ve Santa Laura Güherçile Atölyeleri kültürel değişimin (pampinos kültürünün oluşumu) kanıtı olmasından kaynaklanan değeri ile WHL'nde yer almaktadır. Meiji Endüstri Devrimi alanları ise klan temelli bir toplumdan, büyük endüstriyel bir topluma dönüşümünü sergilemesinden kaynaklanan değeri ile 2005'te WHL'ne alınmıştır. EM bu değerleri kapsamında, 'Sosyal ve Kültürel Değere' sahiptir.

EM'nin bir diğer koruma değeri ise, kentlerin önemli bir kimlik ve bellek ögesi olmasından kaynaklanan "Simgesel Değeri"dir. Örneğin; WHL'de yer alan Kinderdijk Değirmen Ağı sahip olduğu endüstriyel peyzaj ve yel değirmenleri ile Hollanda ile özdeşleşmiş olup, ülkenin önemli simgelerindendir. Ayrıca, Gazometreler gazhane tesislerinin en önemli simgelerinden olup, Viyana Gazometreleri, King's Cross Gazometreleri ve Oberhausen Gazometreleri de kent içinde kent kimliğinin ve belleğinin önemli bir ögesi olarak simgesel değere sahiptir. Bu durum EM'nin simgesel önemini göstermektedir.

"Doğal ve yapılı çevre olarak, coğrafi bir konuma karşılık gelme anlamında genellikle fiziksel boyutu üzerinden tanımlanan mekân, içinde ve üzerinde şekillenen bireysel ve sosyal

ilişkiler, yüklenen anlamlar, zaman içinde oluşan belleğin bir parçası olma haliyle de çok katmanlı sosyal bir boyut kazanmaktadır. Mekânın sadece fiziksel, coğrafî konumu işaret etme halinden farklı derinliklere sahip olması süreci, bir anlamda “mekân”ın “yer”e dönüşme sürecidir” (Akbalık, 2015). Dublin ilkelerinde, somut miras yanında, çalışanlarının ve bağlı oldukları toplulukların anıları, hünerleri ve sosyal yaşamlarıyla bütünleşen yer’in ruhu bağlamıyla somut olmayan mirası da içerdiği belirtilmektedir. EM’in esas değerini birlikte oluşturan bu öğeler yer’in ruhu ve onu sürdürmeye referansla insanlar (people), işler (affairs), yer-arazi (land) ve insan eliyle yapılmış her şey (artifact) olmak üzere dört boyutta değerlendirilmektedir (Fu, 2012 :32; Gültekin, 2016). Örneğin; 2005’te WHL’ye alınan Humberstone ve Santa Laura Güherçile Atölyelerinin OED’si; dünyanın en büyük tuzlu su deposunu işlemek için 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren Şili, Peru ve Bolivya’dan gelen binlerce işçinin (insanlar boyutu), endüstri kasabalarında yaşadığı ve fabrikalarda çalıştığı (yer-arazi boyutu), tarımsal alanlarda büyük değişime neden olan gübre sodyum nitratı ürettiği (işler boyutu-insan eliyle yapılmış herşey), bu işçilerin kendine özgü bir ortak pampinos kültürü oluşturduğu (insanlar boyutu), bu kültürün; dillerinde, yaratıcılıklarında ve toplumsal adalet mücadelelerinin sosyal tarih üzerinde derin bir etkisi olması, bunun yanı sıra teknik girişimciliği sergileyen, geniş ve farklı bir şehir topluluğuna dönüşümü göstermesidir. Günümüzde bu mekânlarda, ‘Saltpeter Week’ adıyla toplantı ve anma törenleri düzenlenmektedir. Bu kapsamıyla EM’nin “Yer’in Ruhunu Oluşturan Değer”leri ile birlikte değerlendirilmesi gerekir.

EM, barındırdığı bu tanıklıklar, tüm değerleri ve farklı disiplinlerde (ekonomi, sosyoloji, teknoloji tarihi, mimarlık tarihi, tasarım, koruma, kent, bölge ve peyzaj planlama, makine, inşaat ve elektrik mühendisliği gibi) içerdiği bilgiler sayesinde miras değeri kazanmaktadır. Bu kapsamda incelenen tüm örnekler somut ve somut olmayan miras değerleri ile “Endüstri Arkeolojisi Açısından Araştırma ve Belgeleme Değeri”ne sahiptir.

Yukarıda yapılan değerlendirmeler sonucunda; EM’nin somut ve somut olmayan tüm değerleri göz önüne alınarak, EM belirlenmesine ilişkin kriterler aşağıda (Çizelge 3.3.) tanımlanmıştır.

Çizelge 3.3. Uluslararası EM belirleme-tanımlama kriterleri

Sıra No	Uluslararası EM belirleme-tanımlama kriterleri	EM örnekleri ve özgün değerleri
1	Endüstriyel Gelişimin ve/veya Endüstrileşme Sürecinin Tanığı ve Kanıtı Olması - Zaman ve Tarih Kısıtı Olmaması	*Ironbridge Boğazı (Ironbridge Gorge)-İngiltere: Abraham Darby'nin kok kömürü ile demir eritme üretim tekniğini geliştirmesi 18. yüzyıl demir devrimini başlatmıştır. Iron Bridge bilinen ilk demir köprü, Ironbridge Gorge ise 1. Endüstri Devrimi'nin doğduğu yer ve sembolüdür (WHC,1986). *Rjukan-Notodden 20. yy. Endüstriyel Miras Alanı-İtalya: 2. Endüstri Devrimine geçiş ile ilgili olarak küresel ölçekte üretimin kanıtıdır (WHC, 2015c). *Bahreyn'de yer alan Antik Liman ise M.Ö. 3. yüzyıl endüstriyel gelişimin göstergesidir (WHC, 2008).
2	Evrensellik ve/veya Enderlik Değeri	*Völklingen Demir Fabrikaları-Almanya: Pik demir üretiminde birçok önemli teknolojik yenilik ilk kez bu fabrikada endüstriyel ölçekte başarıyla uygulanmış olup tüm dünyada evrensel olarak kullanılmaktadır (WHC, 1994). *Kinderdijk Değirmen ağı (Mill Network)-Hollanda: Hidrolik teknolojinin geliştirilmesi ve uygulanmasıyla ilgili tanıklık sunan olağanüstü bir insan yapımı endüstriyel peyzaj ve hidrolik sistem açısından ulusal ve uluslararası bu ölçekteki tek örnektir (WHC, 1997).
3	Kentleşme Tarihindeki Tanıklığı/Önemi	*Ivrea 20. yüzyıl Sanayi Şehri-İtalya: 1930-1960 yılları arasında dönemin en iyi bilinen İtalyan mimarları ve şehir plancıları tarafından tasarlanan kent; modern sanayi kentinin bir modelini temsil etmekte 20. yüzyıl şehircilik ve sanayileşme teorilerine katkı sağlamaktadır (WHC, 2015). *Ironbridge Boğazı (Ironbridge Gorge)-İngiltere: Madencilik merkezleri, dönüşüm endüstrileri, üretim tesisleri, işçi mahalleleri ve ulaşım ağları sanayi bölgesi ve kentinin gelişiminin tanığı ve kanıtıdır (WHC,1986).
4	Ham madde, Enerji, Ulaşım Ağlarına Bağlı Olmasından Kaynaklanan Çevresel Değer	4.1.Kentsel *King's Cross Gazometreleri-Londra: İngiltere'nin kuzeyindeki sanayi kentleriyle bağlantı sağlayan Regent Kanalı ve King's-Cross Terminali ile olan bağlantıları kentsel önemini açıklamaktadır. 4.2.Ulusal *Oberhausen Gazometreleri-Almanya: Ruhr bölgesini karakterize eden anıtsal bir tanık olarak; sanayi aksında yer alması, Ruhr bölgesi ile bağlantıyı sağlayan Rhine-Herne kanalı ile olan bağlantısı, günümüzde de Avrupa Endüstriyel Miras Rotası'nın ve IBA Emscher Park Projesinin bir parçası olması EM'nin çevresel niteliklerini ve ulusal önemini açıklamaktadır. 4.3.Uluslararası *Rjukan-Notodden 20. yüzyıl Endüstriyel Miras Alanında yer alan enerji ve taşıma ağları (hidro-elektrik santralleri, iletim hatları, ulaşım sistemleri, liman, demiryolu bağlantıları vb.) EM olarak WHL'de yer alması uluslararası önemi açıklamaktadır (WHC, 2015c).
5	Bütünlük Durumu	*Völklingen Demir Fabrikaları-Almanya: OED'si 1986'da üretimi sonlandırmış olmasına rağmen, pik demir üretim sürecinin tamamını aynı şekilde, aynı derece özgünlükle göstermesi ve günümüzde bütünlüğünü tamamı ile korumasından kaynaklanmaktadır (WHC, 1994).
6	Teknik/Teknolojik ve Bilimsel Önem	*DF Wouda Buhar Pompalama İstasyonu-Hollanda: Tüm dünya için standartları belirleyen hidrolik mühendisliğin gelişimini göstermesi EM'nin teknik ve teknolojik önemini açıklamaktadır (WHC, 1998). *Meiji Endüstri Devrimi alanları-Japonya: Ağır sanayi alanında otonom endüstriyel gelişimin ortaya çıkmasına yol açan, endüstriyel fikirlerin, teknik bilgi ve ekipmanın olağanüstü bir değişimini temsil etmesi EM alanlarının teknik ve teknolojik önemini göstermektedir (WHC, 2011).
7	Mimari Üslup (Endüstriyel mimari)	*Alfeld Ayakkabı Fabrikası Almanya: Mimarlıkta rasyonel ve modernist akımın ve Bauhaus hareketinin öncüsüdür. Modern mimarinin en bilinen yapısı bu fabrika en bilinen mimarı ise bu fabrikanın mimarı olan Walter Gropius'tur (WHC, 2011). *Van Nellefabriek-Hollanda: 1920'lerde tasarlanan ve inşa edilen fabrikanın cepheleri çelik ve camdan oluşmakta, perde duvar prensibini büyük ölçüde kullanmaktadır. Bu kapsamda, dış dünyaya açık olan ideal bir fabrika ve başarılı bir endüstri mimari örneğidir.

Çizelge 3.3. (devam) Uluslararası EM belirleme-tanımlama kriterleri

Sıra No	Uluslararası EM belirleme-tanımlama kriterleri*	EM örnekleri ve özgün değerleri
8	Üretim ile Doğrudan veya Dolaylı olarak Bağlantılı İşlevi Olması	*Antik Liman-Bahreyn, Dağ Demiryolları-Hindistan, Canal du Midi-Fransa doğrudan endüstriyel üretim ile ilgili olmayıp, üretimi destekleyen ulaşım sistemleri olarak WHL'de yer almaktadır. *D.F. Wouda Pompa İstasyonu-Hollanda vb. ise üretimi destekleyen enerji sistemidir (WHC, 1998). *Hammadde kaynağı olarak birçok maden de WHL'de yer almaktadır.
9	İşlevsel Süreklilik	*Alfeld Fagus Factory-Almanya: 1910'da inşa edilen fabrika, ayakkabı endüstrisinin kullandığı tüm son üretim, depolama ve sevkiyat aşamaları ve özgün işlevi ile halen faaliyet göstermektedir (WHC, 2011).
10	Sağlamlık ve Kullanılabilirlik düzeyi	*DF Wouda Buhar Pompalama İstasyonu- Hollanda: 1920'de açılan hidrolik amaçlı en büyük ve en güçlü buharla çalışan istasyon kurulumundan bu yana hala başarılı bir şekilde işlemektedir. *Kinderdijk-Elshout'taki Değirmen Ağı: Çağlar boyunca geniş bir alanına yerleşmeyi ve gelişmeyi mümkün kılan hidrolik sistem günümüzde hala çalışmaktadır.
11	Özgünlük değeri	11.1. Malzeme *Kraliyet Tuz Madenleri-Polonya: Her iki maden de, tuzdan yapılmış yeraltı şapelleri ve heykeller ve galerilere sahiptir (WHC, 1978).
		11.2. Yapım tekniği/ Projelendirme *Vizcaya Köprüsü-İspanya: Hafif bükülmüş çelik kabloların yenilikçi ve teknolojik kullanımı ile yüksek askılı gondol sistemli ilk köprüdür. Yapım tekniğindeki özgünlük ile Endüstri Devrimi'nin öne çıkan mimari demir yapısıdır (WHC, 2006).
		11.3. Konum *Dağ demiryolları-Hindistan: Dağlık bir arazide etkili bir demiryolu bağlantısının örneği olan EM konumu ile bölgenin sosyal, ekonomik ve kültürel değişimine neden olmuştur (WHC, 1999).
12	Sosyal ve Kültürel önem	*Güherçile Atölyeleri-Şili: Endüstri yerleşkesinde yaşayan işçiler kendilerine özgü bir kültür (pampinos kültürü) oluşturmuştur. Bu kültürün; dillerinde, yaratıcılıklarında ve toplumsal adalet mücadelelerinde sosyal tarih üzerinde derin bir etkisi olmuştur. Bu durum EM'nin sosyal ve kültürel önemini yansıtmaktadır. *Arc-et-Senans'ın Kraliyet Tuz İşleri-Fransa: 18. yüzyılın sonunda Avrupa'da köklü bir kültürel değişime ve sanayi toplumunun doğuşuna tanıklık etmiştir (WHC, 1982).
13	Simgesel önem	*Kinderdijk Değirmen ağı Hollanda: Hollanda ile özdeşleşen endüstriyel peyzaj ve yel değirmenleri ile Hollanda'nın önemli simgelerindendir (WHC, 1997) *Viyan Gazometreleri, King's Cross Gazometreleri ve Oberhausen Gazometreleri kent kimliğinin ve belleğinin önemli bir ögesi olarak simgesel değere sahiptir.
14	Yer'in Ruhunu oluşturan; insanlar (people), işler (affairs), yer-arazi (land) ve insan eliyle yapılmış her şey (artifact) değerler	*Güherçile Atölyeleri-Şili: Şili, Peru ve Bolivya'dan gelen binlerce işçi (insanlar boyutu), endüstri yerleşkesinde yaşamış, fabrikalarda çalışmış (yer-arazi boyutu) ve tarımsal alanlarda büyük değişime neden olan gübre sodyum nitratı üretmiştir (işler boyutu). Bu EM, sosyal yaşama konu olmuş, kültürel değerlerin önemli değişimlerine tanıklık etmiş, insani değer, kimlik ve sosyoloji (sosyal boyut) bağlamında önemli bir yer tutmaktadır (WHC, 2005).
15	EA açısından araştırma ve belgeleme değeri	*Bu tabloda yer alan örneklerin tümü taşıdıkları somut ve somut olmayan miras değerleri ile araştırma ve belgeleme değerine sahiptir.

* EM belirleme-tanımlama kriterlerine ilişkin Çizelge yazar tarafından hazırlanmıştır.

Uluslararası EM koruma-yaşatma yöntemleri

WHL’de yer alan örneklerden; Ironbridge Gorge-İngiltere (Bkz. Bölüm 3.3.1), Völklingen Ironworks ve Alfeld Fagus Factory-Almanya (Bkz. Bölüm 3.3.2), Meiji Endüstri Devrimi alanları-Japonya (Bkz. Bölüm 3.3.3) EM koruma-yaşatma yöntemlerinin tespiti amacıyla üçüncü bölüm kapsamında incelenmiştir. King's Cross Gazometreleri-İngiltere (Bkz. Bölüm 3.3.4), Viyana Gazometreleri-Avusturya (Bkz. Bölüm 3.3.5), Oberhausen Gazometresi-Almanya (Bkz. Bölüm 3.3.6) ise yerleşkede yer alan taşınmaz öğeler ve dönemin teknolojisi kapsamında örneklem alan AMEHF ile aynı işleve sahip olduğundan koruma-yaşatma yöntemlerinin tespit amacıyla incelenmiştir. Bu örneklerin seçiminde; tematik konulara uygunluk, netlik, özniteliklerde (işlev, mimari, teknolojik düzey, vb.) çeşitlilik farklı koruma yöntem (işlev değişikliği, işlev sürekliliği vb.) ve teknikleri (yenileme, yeniden inşa etme, vb.) olması önemsenmiştir. Sonuç olarak; uluslararası EM koruma uygulama örnekleri çerçevesinde EM’nin çeşitli koruma-yaşatma yöntemleri ile (Bkz. Çizelge 3.4.) korunduğu, yaşatıldığı ve kent yaşamına dâhil edildiği anlaşılmaktadır. Bu kapsamda; EM koruma-yaşatma yöntemleri yedi başlık altında toplanmıştır.

1. EM’nin özgün işlevini sürdürerek korunması yöntemidir.

WHL’de yer alan Alfeld Ayakkabı Fabrikası bu koruma yöntemine örnek olarak verilebilir. Bu fabrikanın OED’si, fabrikayı oluşturan on yapının tamamının ilk kat planlarında ve mimari formlarında bütünüyle korunmasından kaynaklanmaktadır. Günümüzde tüm üretim süreçleri ile birlikte ayakkabı fabrikası (özgün kullanımı) faaliyetini sürdürmektedir. 1946’dan beri tarihi bir anıt olarak listelenmiştir. Aşağı Saksonya Bölgesel Devletinin Tarihi Eserler ve Yapılar Yasası kapsamında yasal koruma şartları tanımlanmıştır. 1985-2001 yılları arasında fabrikanın mimarisinin ve tüm özgünlüğünün korunmasına katkı sağlayan onarım ve restorasyonlar yapılmıştır. Mülk sahibi şirket, Yönlendirme Komitesi aracılığıyla bölgesel ve yerel tarihi eser koruma makamlarıyla birlikte hareket etmektedir. Yönetim sistemi, Yönlendirme Komitesi tarafından düzenli olarak güncellenen bir dizi bakım ve koruma önleminde oluşmaktadır (WHC, 2011a).

2. EM'nin herhangi bir müdahale olmadan ya da en az müdahaleyle özgünlüğünün bütünüyle sergilenmesi yöntemidir.

WHL'de yer alan Völklingen Demir Fabrikaları bu koruma yöntemine örnek olarak verilebilir. Bu fabrikanın OED'si, kurulumundan bu yana değişmemiş olmasından ve özgünlüğü ile bütünlüğünü tamamıyla korumasından kaynaklanmaktadır. Bütün özgünlüğüyle olduğu gibi korunan kompleks günümüzde "Dünya Kültür Mirası-Völklinger Hütte-Avrupa Sanat ve Endüstri Kültürü Merkezi" olarak kullanılmaktadır. Völklingen Demir Fabrikası Federal Almanya Cumhuriyeti ve Saarland Eyaleti yasaları ve yönetmelikleri ile korunmaktadır. 1987'den beri Anıtların Korunması ve Bakımı Yasası kapsamında kültürel bir anıt olarak listelenmiştir. Devlete ait bir şirket mülkiyetinde olan fabrikanın yıllık olarak bakımı yapılmakta, güvenliği ve korunması sağlanmakta, paslanmaya dayanıklı hale getirilmesine için özel yöntemlerle tedbirler alınmaktadır (WHC, 2013).

3. EM'nin herhangi bir işlev değişikliği yapılmadan müze olarak kullanılması yöntemidir.

WHL'de yer alan Ironbridge Gorge bu koruma yöntemine örnek olarak verilebilir. Coalbrookdale'deki kok kömürü fırını, dünyanın ilk demir köprüsü Iron Bridge, Severn Vadisi ve endüstriyel peyzajı "Açık Hava Müzesi" olarak korunmaktadır. Ironbridge Gorge Dünya Miras Alanı ve tampon bölgesi "Eski Anıtlar ve Arkeolojik Alanlar Yasası" ve "Şehir ve Ülke Planlama Yasası hükümleri uyarınca Birleşik Krallık Mekânsal Planlama Sistemi Yasası" kapsamında korunmaktadır. Koruma, tanıtım ve geliştirme politikaları yasal mevzuatta ve Ironbridge Gorge Dünya Mirası Alan Yönetim Planında yer almaktadır. Bütünsel bir yönetim yaklaşımı ile 'Miras Değerlendirmesi ve Çevresel Etki Değerlendirmesi' (madencilik faaliyetine bağlı olarak jeolojiden kaynaklanan arazi istikrarsızlığı nedeniyle) yapılmaktadır. Tanıtım ve ziyaretçi yönetimi, Ironbridge Gorge Müzesi ve Ironbridge Enstitüsü tarafından sağlanmaktadır. Bu kapsamda, ziyaretçilerin çeşitli müze ve köyleri ziyaret etmesi, konaklaması (ziyaretçi konaklaması için Park ve Ride tesisleri bulunmaktadır), nehir ve Gorge yamaçlarında yürüyüş yapmaları teşvik edilmektedir (WHC, 2010).

4. Karma-kullanımla (Özgün ve yeni işlev değişikliği) korunması yöntemidir.

WHL’de yer alan Meiji Endüstri Devrimi alanları bu koruma yöntemine örnek olarak verilebilir. Meiji Endüstri Devrim Alanlarının bir kısmında endüstriyel üretim halen devam etmektedir. Bununla birlikte çoğu EM’ye konuk evi, müze, kültür merkezi vb. işlevler verilmiştir. Dünya Miras Alanları ve ilgili tampon bölgeleri hem ulusal hem de bölgesel olarak bir dizi mevcut yasal koruma aracı ile yüksek düzeyde korunmaktadır. Farklı mevzuat türleri arasındaki ilişki her alan için koruma yönetim planları ile sağlanmaktadır. Japon Hükümeti, mülkün ve işletme bölgeleri dâhil olmak üzere bileşenlerinin korunması ve yönetimi için ortaklığa dayalı bir çerçeve oluşturmuştur. Bu, Japonya’nın Meiji Endüstri Devrimi Alanlarının Korunması ve Yönetimi İçin Genel İlkeler ve Stratejik Çerçeve’dir. Bu stratejik çerçevede, ilgili ulusal ve yerel devlet kurumları ve özel şirketler dâhil olmak üzere geniş bir paydaş yelpazesi mülkiyeti korumak ve yönetmek için ortaklık geliştirmektedir. Özel mülkiyete ait ve halen faaliyet gösteren sitelere (Nagasaki Tersanesi’nde Mitsubishi Heavy Industries Ltd.’nin sahip olduğu ve işlettiği dört bileşen ile Imperial Steel Works’teki Nippon Steel & Sumitomo Metal Corporation’ın sahip olduğu ve işlettiği iki bileşen) ilişkin ayrıca Kültürel Varlıkların Korunması Yasası ve Peyzaj Kanunu hükümleri uygulanmaktadır. Tampon bölgelerdeki gelişim ve eylemlerin kontrolü, önerilen herhangi bir gelişimin yüksekliğini ve yoğunluğunu sınırlayan şehir düzenlemeleri tarafından kontrol edilmektedir.

5. EM’nin işlev değişikliği ile kente kazandırılması yöntemidir.

İşlevini yitirmiş, terkedilmiş veya tahribata uğramış EM yapıların; zaman, doğa koşulları, rant kaygısı, ekonomik eğilimler vb. nedenler bozulmasını ve yok olmasını hızlandırmaktadır. Bu koşullarda, bir koruma yöntemi olarak yapıların yeniden işlevlendirilerek kullanması çözüm olabilmektedir. Bu koruma yöntemine; Almanya’daki Oberhausen Gazometresi örnek olarak verilebilir. Emscher Park Projesi kapsamında, Gazometrenin ‘Uluslararası Sergi Binası’ olarak kamusal kullanıma açılmasına karar verilmiş ve endüstri müzesi/konser/sergi salonuna dönüştürülmüştür. Yeniden işlevlendirilme aşamasında mimari ve teknolojik özellikleri korunarak kent yaşamına katılması sağlanmıştır. “Restore edilen yapının içindeki 24 radial ana taşıyıcı tarafından taşınan ve gaz üstünde

yüzen hareketli levha, zeminden 4 m yükseklikte sabitlenmiştir. Böylece altta video gösterisi, özel ışıklandırılmalı heykel sunumu ve sanat gösterileri için karanlık bir giriş mekânı elde edilmiştir. Sabitlenen levhanın üstüne 100 kişilik podyum ve bir sahne yapılmıştır. Bu düzleme yerleştirilen şeffaf bir asansörle de, yapının en üst kotuna ulaşım sağlanmıştır” (Köksal, 2005). Ayrıca Ruhr Bölgesi Birliği tarafından tasarlanan endüstri yapı-anıtlarını birbiriyle bağlayan tematik bir turizm rotası olarak Endüstriyel Kültür Rotasının, 2006’dan bu yana Avrupa Endüstriyel Miras Rotası’nın bir parçası olmuştur.

6. İşlev değişikliği ve bunu destekleyen yeni-modern yapı ilavesi yapılan yöntemdir.

Viyana Gazometreleri-Avusturya bu koruma yöntemine örnek olarak verilebilir. Gazometrelerin yeniden işlevlendirilmesi projesi kapsamında sadece dış cephe duvarları korunarak, dikeyde 3 ayrı bölümde, konut, işyeri, ofis ve alışveriş merkezi olarak yeniden işlevlendirilmiştir. 1995’de gazometrelerin yanına yeni-modern bir bina eklenerek, konut işleviyle yeniden inşa edilmiştir. Böylece atıl durumdaki gazometrelerin kentin gelişmesini karakterize konut alanına dönüştürülmesiyle bu tür tarihi yapıların ekonomik olarak korunmasını olanaklı kılan bir merkeze ve kent kimliğinin önemli bir ögesine dönüştürülmesini formüle eden bir konsept oluşturulmuştur.

7. Yıkılıp sadece biçim-form korunup yeniden yapılması yöntemidir.

Londra King’s Cross Gazometreleri bu koruma yöntemine örnek olarak verilebilir. Gazometrelerin restorasyonu için ilk aşamada dövme demir strüktürü 2011’de sökülüş ve yenilenmiştir. 2013’te Gazometrelerin dairesel demir taşıyıcı çerçevesi ve ölçeği değişmeden Regent Kanalı’nın yanında ancak farklı bir konumda, King’s Cross Terminali ile tarihi ilişkisi korunarak yeniden inşa edilmiştir. Bu süreçte, 8 numaralı Gazometre park ve etkinlik alanı olarak Gazometre üçlüsü ise Gasholders bölgesinde, yenilenen gazometre çerçeveleri ile 145 farklı konut birimi çevresinde yeniden inşa edilmiştir.

Çizelge 3.4. Uluslararası EM koruma-yaşatma yöntemleri

EM'nin Adı ve Konumu	Yapım Yılı	Koruma Durumu	*Koruma Yöntemi-Kullanım Durumu
Ironbridge Gorge-İngiltere	1709-1779	WHL'de-Yasal koruma	*Herhangi bir işlev değişikliği yapılmadan Müze olarak kullanılması -Özgün işleviyle 'Açık Hava Müzesi' kullanımı
Völklingen Demir Fabrikası-Almanya	1881	WHL'de-Yasal koruma	*Herhangi bir müdahale ya da en az müdahaleyle özgünlüğünün bütünüyle sergilenmesi -Özgünlüğü bütünüyle korunarak 'Avrupa Sanat ve Endüstri Kültürü Merkezi' kullanımı
Alfeld Ayakkabı Fabrikası-Almanya	1910	WHL'de-Yasal koruma	*Özgün işlevini sürdürerek korunması -Tüm üretim süreçleri ve özgün kullanımı ile Ayakkabı Fabrikası
Meiji Endüstri Devrimi Alanları-Japonya	1850-1910	WHL'de-Yasal koruma	*Karma-kullanımla (Özgün ve yeni işlev değişikliği) korunması -Bir kısmında endüstriyel üretim halen devam etmekte -Bir kısmında EM konuk evi, müze, kültür merkezi kullanımında
King's Cross Gazometresi-Londra	1824-1860-1867	Ulusal ölçekte Yasal Koruma	*Yıkılıp sadece biçim-form korunup yeniden yapılması -Biçim ve form korunarak güncel malzeme ile 8 nolu Gazometre park ve etkinlik alanı, 10-11-12 nolu Gazometreler bir dizi modern yapı çevresinde yeniden yapılmıştır.
Viyana Gazometreleri-Avusturya	1896-1899	Ulusal ölçekte Yasal Koruma	*İşlev değişikliği ve bunu destekleyen yeni-modern yapı ilavesi -Her gazometre konut, işyeri, ofis ve alışveriş merkezi olarak yeniden işlevlendirilmiştir. 1995'de gazometrelerin yanına yeni-modern bir bina eklenerek, konut işleviyle yeniden inşa edilmiştir.
Oberhausen Gazometresi-Almanya	1929	Ulusal ölçekte Yasal Koruma	*İşlev değişikliği ile korunması -Mimari ve teknolojik özellikleri korunarak 'Uluslararası Sergi Binası' kullanımı -Avrupa Endüstriyel Miras Rotası'nın ve IBA Emscher Park Projesinin (Emscher Landscape Park Master Plan) bir parçası

* Çizelge, uluslararası koruma uygulama örnekleri doğrultusunda yazar tarafından hazırlanmıştır.

4. TÜRKİYE’DE ENDÜSTRİ MİRASI KORUMA POLİTİKALARI VE UYGULAMALARI

Türkiye’de korunması gerekli taşınır ve taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları ile ilgili tanımlar, ilke ve uygulama kararları, işlem ve faaliyetler 23.07.1983 tarih ve 18113 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren, 3386 ve 5226 sayılı Kanunlarla değişik 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununa (KTVKK) göre yürütülmektedir. Ancak mevzuatta EM, kavram ve terim olarak yeterli içerikle açıklanmamıştır. Türkiye’de EM niteliği değil mimari özellikleri önemsenerek taşınmaz kültür varlığı olarak korunma statüsüne alınan endüstri yapı ve yerleşkeleri de bulunmaktadır.

Bu bölümde; Türkiye’de EM koruma yaklaşımı, politikaları ve mevzuattaki tanımı, uygulama örnekleri incelenmiştir. EM koruma sürecinin (tespit-tescil kriterleri, yöntem ve teknikleri) uluslararası koruma politikalarına ve ilkelerine uygunluğu değerlendirilmiştir. Örneklem alan AMEHF ile aynı işleve sahip, başta gazometre olmak üzere yerleşkede yer alan taşınmaz öğelere ve döneminin teknolojisine benzer olan ancak EM niteliği değil mimari özellikleri ile korunması gerekli taşınmaz kültür varlıkları olarak tescilli EM örnekleri (İstanbul Dolmabahçe Gazhanesi, Yedikule Gazhanesi, Kuzguncuk Gazhanesi, Hasanpaşa Gazhanesi, Silahtarağa Elektrik Santrali ve İzmir Havagazı Fabrikası) Türkiye’de EM koruma politikalarını değerlendirmek amacıyla alt bölümlerde incelenmiştir.

4.1. Endüstri Mirası Koruma Politikaları

Türkiye’de EM konusunda üniversitelerde ve meslek odalarında yapılan araştırmalar dışında herhangi bir kurumsal yapılanma mevcut değildir. Bu nedenle EM değerlerine sahip endüstri yerleşkeleri, yapıları, makine ve aletlerinin vb. tespiti, envanterlerin çıkarılması, belgelenmesi ve tescili henüz yapılmamıştır.

Türkiye’de korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları ile sit alanlarına ilişkin işlem ve faaliyetler değişik 2863 sayılı Kanun kapsamında Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurullarınca (KVKBK) yürütülmektedir. 2863 sayılı KTVKK’nde kültür varlığı; “Tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunan veya tarih öncesi ya da tarihi devirlerde sosyal yaşama konu olmuş bilimsel ve kültürel açıdan özgün değer taşıyan yer üstünde, yer altında veya su altındaki bütün taşınır ve taşınmaz

varlıklardır” (KTVKK, 1983: madde 3) olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca 2863 sayılı KTVKK’nde, korunması gerekli taşınmaz kültür varlıkları 19. yüzyıl sonuna kadar yapılmış taşınmazlar olarak tanımlanmaktadır. Ancak 19. yüzyıldan sonra yapılmış olmalarına rağmen “önem ve özellikleri bakımından Kültür ve Turizm Bakanlığınca korunmalarında gerek görülen taşınmazlar, sit alanı içinde bulunan taşınmaz kültür varlıkları, milli tarihimizdeki önlemleri sebebiyle zaman kavramı ve tescil söz konusu olmaksızın Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunda büyük tarihi olaylara sahne olmuş binalar ve tespit edilecek alanlar ile Mustafa Kemal ATATÜRK tarafından kullanılmış evler” taşınmaz kültür varlığı olarak kabul edilmektedir (KTVKK, 1983: madde 6).

Kültür varlıklarının ve sit alanlarının tespit ve tesciline ilişkin değerlendirme ise 13 Mart 2012 tarih ve 28232 sayılı Resmi Gazete yayımlanarak yürürlüğe giren “Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıklarının ve Sitlerin Tespit ve Tescili Hakkında Yönetmelik” ile detaylandırılmıştır. Anılan Yönetmeliğin 4. maddesinde taşınmaz kültür varlıklarının tespitinde “ait oldukları dönemin kendine özgü niteliklerini anlatan belge niteliğinde olması ya da var olan bir geleneğin hala sürdüğünün göstergesi olan ve bir bütünün parçası olarak çevreye katkıda bulunan taşınmazlardan olması, taşınmazın sanat, mimari, tarihi, estetik, mahalli, dekoratif, simgesel, belgesel, işlevsel, maddi, hatıra, izlenim, özgünlük, teklik, nadirlik, homojenlik, onarılabilirlik değerlerinin yanı sıra, yapısal durum, malzeme, yapım tekniği, biçim bakımından özellik göstermesi, kent ve çevre kimliğine, dokusuna katkıda bulunması, yöresel yaşam biçimini yansıtmaması” gerekli görülmektedir.

EM koruma değerlerini uluslararası tanımlama-belirleme kriterleri (Bkz. Çizelge 3.2) ve Türkiye’de yürürlükte olan koruma mevzuatı birlikte değerlendirildiğinde (Bkz. Çizelge 4.1) mevzuatta yer alan kültür mirasına ilişkin tanımlamaların, EM kriterlerine genel bir çerçevede uyduğu sonucuna varılmaktadır. Ancak Türkiye’de EM kavram ve terim olarak yürürlükteki mevzuata yer almamaktadır. EM, mimari özelliklerine ve tarihi değerine göre taşınmaz kültür mirası olarak koruma altına alınmaktadır.

4.2. Uygulama Örnekleri

Buharın enerji kaynağı olarak kullanılması, demirin eritilerek çelik haline getirilmesi ve kömürden ortaya çıkarılan gazların işlenmesi 1. Endüstri Devrimindeki gelişmelerin ana kaynaklarıdır. Kentlerin ısıtılması ve aydınlatılması amacıyla, yakılan kömürden çıkan

gazların üretildiği ve depolandığı yerler olan Havagazı Fabrikaları veya Gazhaneler genellikle 1. Endüstri Devriminin ilk yıllarının mimarisini yansıtmaktadır. Avrupa’da 19. yüzyıl başlarında kamusal alanlar, iş yerleri ve konutların havagazı ile aydınlatılmaya başlamasıyla gaz üretim tesisleri giderek yaygınlaşmıştır. Türkiye’de ise 19. yüzyılda aydınlatma gaz lambaları ile sağlanmaktadır. Osmanlı Devleti’nde havagazı ile aydınlatma; ilk olarak İstanbul’da 1856’da Dolmabahçe Sarayının aydınlatılmasında, İstanbul’da ikinci olarak 1865’te Beylerbeyi Sarayının aydınlatılmasında kullanılmıştır. Sarayların aydınlatılması ile başarı kazanan sistem, kamusal aydınlatma amacıyla kullanılmaya başlamış, sonrasında 1880’de Yedikule ve 1892’de Hasanpaşa Gazhaneleri (Harita 4.1) hizmete açılmıştır (Büyüктаşkın ve Türkel, 2019). “1862’de İzmir Havagazı Fabrikasının yapımına başlanılmıştır. 20. yüzyıl başında ise elektrifikasyon diğer dünya kentleri gibi Osmanlı’nın da önde gelen modernleşme arayışlarının nesnesi olmuştur”. Bu kapsamda, 1913’te Türkiye’nin ilk Elektrik Santrali olan İstanbul Silahtarağa Elektrik Santrali inşa edilmiştir.

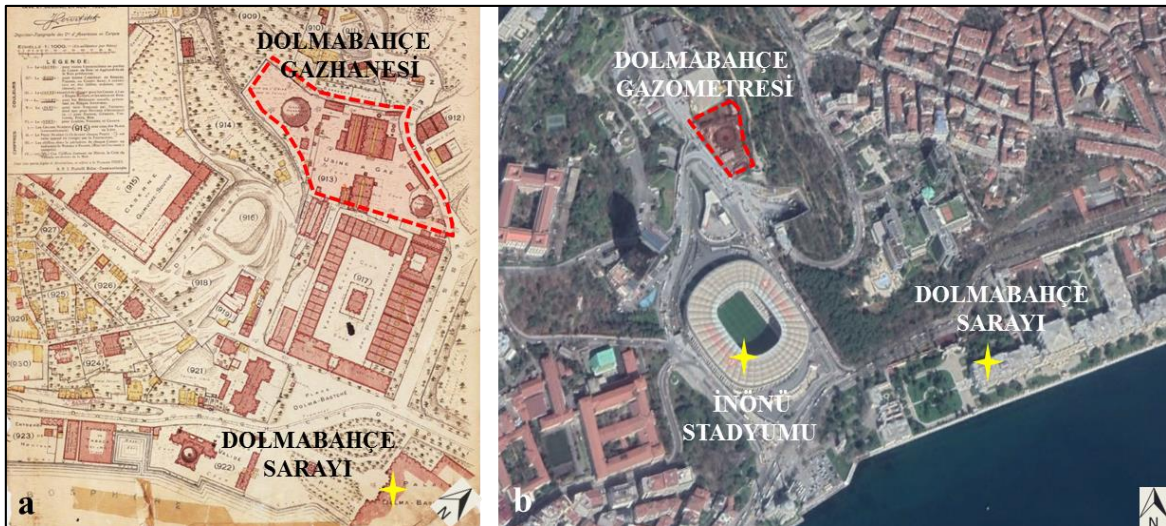
Harita 4.1. Örnek olarak seçilen İstanbul’da yer alan gazhaneler ve ilk elektrik santralinin konumu (Google Earth)

Türkiye’de taşınmaz kültür mirası olarak tescil edilmiş olan havagazı fabrikaları ve gazometreler ile Türkiye’nin ilk termik santrali, AMEHF ile aynı işlevlerde oldukları için aşağıdaki bölümlerde incelenmektedir. Bu ele alışıta:

- Endüstri yerleşkesinin konumu açıklanarak, döneminin üretim-pazar ilişkisi tanımlanmaya çalışılmıştır (Örneğin, hammaddeye, ulaşım ağlarına yakınlık vb.).
- Tarihsel değer, yapım yılı ve döneminin endüstri teknolojisi ve üretilen ürünün kullanım değeri ve hangi süreçte neden vazgeçildiği tanımlanmıştır.
- Endüstri yerleşkesinin; estetik değeri, mimari üslup, yapım teknolojisi vb. EM değerleri tanımlanmıştır.
- Endüstri yerleşkesinin; koruma-yaşatma yöntemleri incelenmiştir.

4.2.1. Dolmabahçe Gazhanesi, İstanbul

Osmanlı Devleti’nde ilk defa havagazı ile aydınlatma Padişah Abdülmecid Han döneminde (1839-1861) Dolmabahçe Sarayı’nın yapımı sırasında gündeme gelmiştir (Toprak, 1993). Osmanlı Devleti’nin modernleşme hedefine uygun olarak Batı anlayışı ile tasarlanan Dolmabahçe Sarayı’nın bu anlayışa paralel olarak modern bir tarzda aydınlatılması gerekliliği sonucunda Osmanlı Devleti’nin ilk endüstri yapılarından biri olan Dolmabahçe Gazhanesinin ve çelik strüktürlü gazometre yapılarının 1854’te inşasına başlanmıştır. O dönemde saray has ahırlarının arkasında kurulan (Harita 4.1.) Dolmabahçe Gazhanesi, 1856 yılında hizmete açılmıştır (Mazak, 2006a; Türkel, 2017).

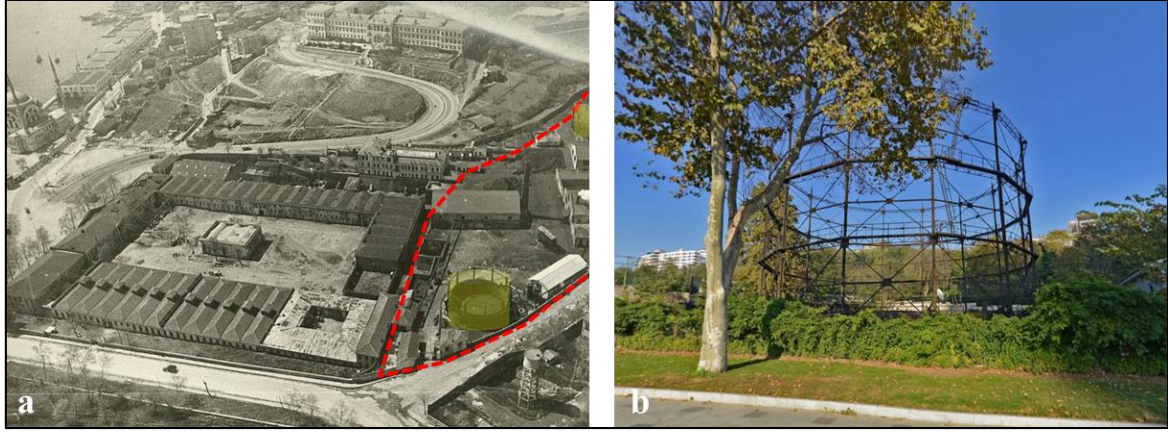
Harita 4.2. Dolmabahçe Gazhanesi ve çevresinin planı, 1926 (a), Gazometrenin günümüzdeki konumu (b) (J. Pervititch arşivleri, 1926; Google Earth)

“1854’te sarayın aydınlatılması için iç tesisatı Avrupa ülkelerinden getirilen Gazhanenin, 1875’lerde bazı aksamaları Tophane’de demir döküm olarak üretilmiştir” (Mazak, 2006a).

“1920’lerde Dolmabahçe Gazhanesi; iki gaz deposu, iki eski fırın, bir kok kömürü fırını, bir hangar ve depo olarak kullanılan dört küçük yapıdan meydana gelmektedir” (Köksal, 2005:38-39). Gazhanenin olduğu yerden saraya kadar demir borular döşenerek gaz sevki gerçekleştirilmiştir. “Saray’ın havagazı ile aydınlatılması ön görüldüğünden daha önceden hazırlanan proje doğrultusunda sarayın bütün köşelerine havagazı iç tesisatı döşenmiştir” (Mazak, 2006a). Gazhanenin genişletilmesi ve oluşan üretim fazlası ile Beyoğlu, Beşiktaş, Harbiye ve çevresine de havagazı verilmeye başlanmıştır. “İnönü Stadyumu’nun genişletilmesi için alınan kararla 1956-1957’lerde Kağıthane-Poligon’a taşınmıştır. Şehremanetine (Belediye) bağlı olan Gazhane, işletmenin zarar etmesi, teknik donanımının çağın gerisinde kalması, ekonomik vb. nedenler ile 1914’te, Fransız sermayeli “Beyoğlu-Yeniköy Türk Anonim Gaz Şirketi”ne devredilmiştir. 1984’te ise İETT’ye bağlanmıştır. 1993’te İETT’ye bağlı diğer gazhaneler (Yedikule, Hasanpaşa) ile birlikte İstanbul’da doğalgaz dağıtımına başlanıp havagazı üretiminin sona ermesiyle Dolmabahçe Gazhanesi de kapatılmıştır” (Büyüktaşkın ve Türkel, 2019).

Dolmabahçe Gazhanesinden, Beşiktaş ilçesi, Vişnezade Mahallesi, 768 ada 12 parselde yer alan sadece bir adet Gazometre günümüze ulaşmıştır. Günümüzde; Gazhane’nin arazisinin bir kısmı Küçükçiftlik Eğlence Park’ı tarafından kullanılmakta, Gazometre yapısı ise Maçka Demokrasi Parkı (Harita 4.2.) sınırları içerisinde yer almaktadır. Osmanlı Devleti’nin ilk endüstri tesislerinden biri ve ilk gazhane tesisi Dolmabahçe Gazhanesi, İstanbul’da modern şekilde aydınlatılan ilk mekân ise Dolmabahçe Sarayıdır. Bu açıdan Dolmabahçe Gazhanesi enderlik değeri ile kentsel ve ulusal ölçekte önem taşımaktadır. Dolmabahçe Gazometresi (Resim 4.1), “24,7 m. uzunluğunda 35 m. çapında, kolon kılavuzlu teleskopik tipli çelik taşıyıcı sistemli bir gazometredir” (Büyüktaşkın ve Türkel, 2019). Yapıldığı dönemde gelişmiş teknolojik imkânlarla sahip olması yönüyle de önem kazanmaktadır. Ayakta kalan tek örnek olan bu gazometre İstanbul’un modernleşme tarihine tanıklık eden EM’dir.

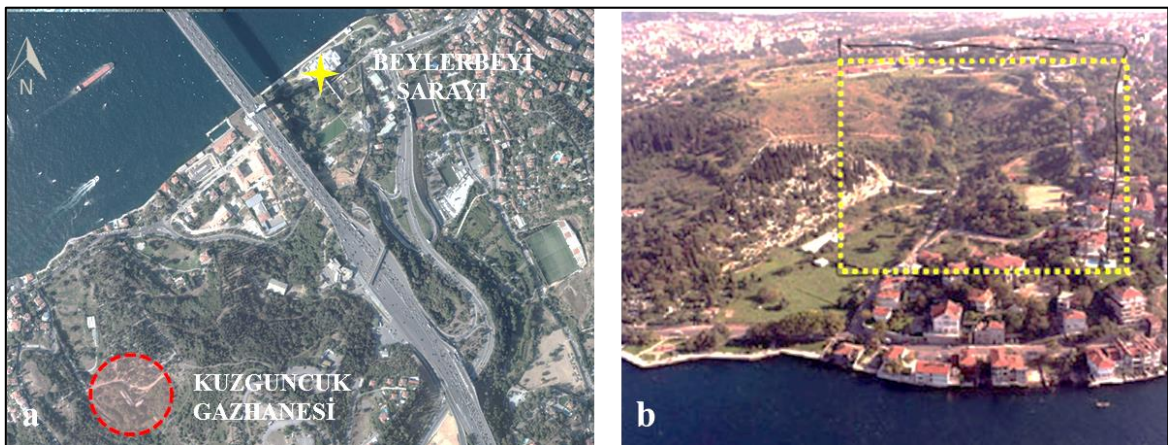
Dolmabahçe Gazometresi, İstanbul III Numaralı KVKBK’nın 13.01.2004 gün ve 14275 sayılı kararı ile Dolmabahçe Sarayının müştemilatı olarak değerlendirilerek korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilmiştir. Ancak herhangi bir restorasyon ve işlevlendirme çalışması bulunmamakta olup günümüzde atıl durumdadır.

Resim 4.1. 1920'lerde Dolmabahçe Gazhanesi ve saray ahırlarının konumu (a), günümüzde Dolmabahçe Gazometresi (b) (Tarihi İstanbul)

4.2.2. Nakkaştepe-Kuzguncuk Gazhanesi, İstanbul

İstanbul ili, Üsküdar ilçesi, Abdullahaga Mahallesi, 1334 ada 35 parselde yer alan İstanbul'un ikinci (Anadolu yakasının ilk) gazhane tesisi olan Kuzguncuk Gazhanesi; 1865'te Beylerbeyi Sarayı'nı aydınlatmak için "Gas De France" adlı bir Fransız Gaz Şirketi tarafından inşa edilmiştir (Mazak, 2006b). Gazhanenin yer seçiminde, Beylerbeyi Sarayına yakınlığın ve Gazhanede kullanılacak olan kömürünün deniz yoluyla getirilecek olmasının etkili olduğu söylenebilir. Gazhane, Kuzguncuk-Nakkaştepe'de Boğaziçi'ne açılan bir vadide (Harita 4.3) (günümüzde Nakkaştepe Millet Bahçesinde) yer almaktadır.

Harita 4.3. Kuzguncuk Gazhanesinin günümüzdeki konumu (a), genel görünüm (b) (Google Earth; Mülkiyeliler Birliği, 2018)

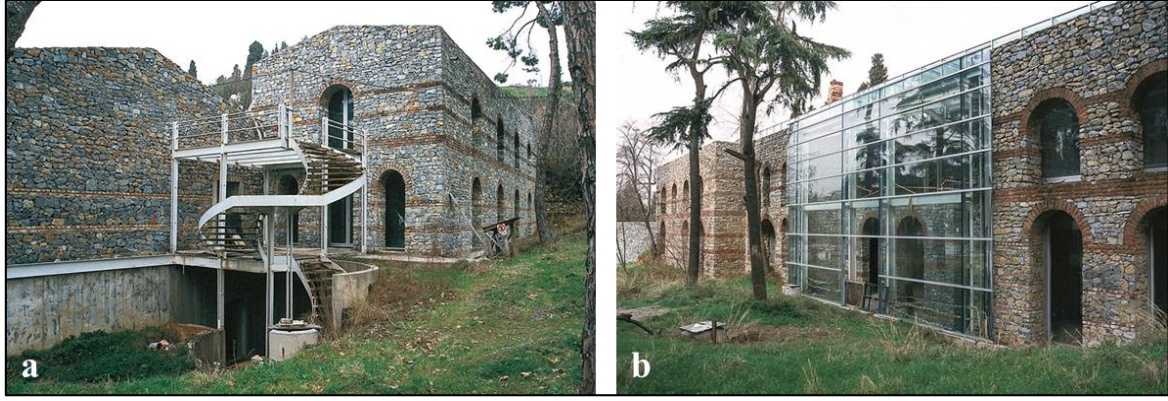
Anadolu yakasının ve Üsküdar'ın ilk modern endüstri tesislerinden biri olan Kuzguncuk Gazhanesi, "makine ve ekipmanların yer aldığı bir ana bina, bir idari-yönetim binası ve iki

adet gazometreden” olmaktadır. Burada depolanan gaz yer altı borularıyla Saray’a ulaştırılmıştır. Gazhane, daha sonralarda Kuzguncuk semtine de hizmet vermiştir. “Hasanpaşa Gazhanesinin yapımı ve bölgede elektriğin kullanılmaya başlaması ile önemini yitirmeye başlayan bu Gazhane, 1940’larda işlevini de yitirmiştir. 76 yıl kesintisiz hizmet veren tesisin kullanıma elverişli olan aksamaları Kadıköy Gazhanesi’ne taşınmıştır” (Mazak, 2015). Milli Saraylar Daire Başkanlığı bünyesinde yer alan Gazhane, 1992’de sosyal ve kültür tesisi olarak kullanmak üzere 49 yıllığına Mülkiyeliler Birliği tarafından kiralanmıştır (Mülkiyeliler Birliği, 2018).

Gazhane tesisine ait ana bina ve idari-yönetim binasının taş duvarları ile orijinal halindeki kolonları ve diğer çelik aksamaları olmayan gazometre yapıları günümüze ulaşmıştır. Ana bina ve idari binanın tuğla hatlı taş duvarları dönemin mimari üslubunu yansıtmaktadır. Anadolu yakasının ve Üsküdar’ın ilk modern endüstri tesislerinden biri olması nedeniyle önem arz etmektedir.

Gazhane tesisleri İstanbul III Numaralı KVKBK’nın 28.12.1995 tarih ve 7820 sayılı kararı ile Beylerbeyi Sarayı’nın müştemilatı olarak değerlendirilerek 1. grup korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilmiştir. Kültür varlığı olarak tescil edilen Gazhane tesisinin restorasyon ve yeniden işlevlendirme projeleri Boğaziçi İmar Müdürlüğü, İstanbul III Numaralı KVKBK ve Üsküdar Belediyesi’nce onaylanmış ve uygulanmaya başlamıştır (Köksal, 2005).

Proje kapsamında tesislere “düşünce, kültür, sanat üreten bir merkez” işlevi verilmiştir. Orijinal halindeki kolonları ve diğer çelik aksamaları olmayan gazometre yapılarının, “özgün biçimine uygun, ancak çelik-cam karışımı olarak güncel teknolojiyle” yeniden inşası öngörülerek restoran ve kafe işlevi verilmiştir. Ana bina ve idari binaya “konferans salonu, sergi ve seminer salonu, kütüphane” işlevi verilmiştir. Mevcutta ana ve idari binanın, mevcut temelleri ve orijinal tuğla hatlı taş duvarları olduğu gibi korunmuş, kalan kısımlar ise yine taş işçiliğiyle onarılmıştır. Onarılan veya sonradan eklenen kısımların özgün yapıdan ayrılabilmesi için yeni malzeme ve teknikler kullanılmıştır. Açık alanda ise spor ve rekreasyon alanlarının yer alması planlanmıştır (Mazak, 2006b). Restorasyonuna başlanan Gazhane tesislerinin ekonomik sorunlar nedeniyle uygulamasına ara verilmiştir.

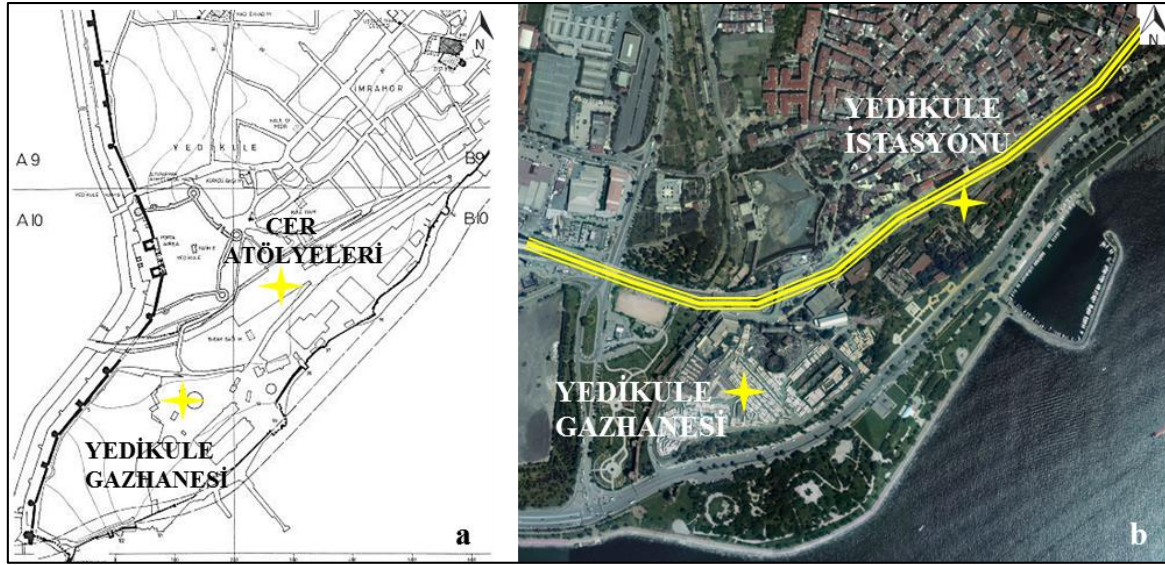
Resim 4.2. Kuzguncuk Gazhanesi restorasyon sonrası idari bina (a), ana bina (b) (Beylerbeyi Gazhanesi)

4.2.3. Yedikule Gazhanesi, İstanbul

Osmanlı İmparatorluğunda, 1830-1840'larda devlet tarafından ordu ve sarayın gereksinimleri için yeni teknolojiyle kurulan fabrikaların çoğunluğu İstanbul ve çevresinde yer almıştır. Avrupa yakasında Yedikule'den Küçükçekmece'ye kadar uzanan alandaki “yünlü ve pamuklu dokuma, demir fabrikaları (Bakırköy Bez, Zeytinburnu Demir, Küçükçekmece Kibrit Fabrikaları gibi) ve Feshane-i Âmire” bu dönemde yapılmıştır. 1855'te Başkent İstanbul'u batıya bağlayacak demiryolu inşa etme kararı ile Rumeli Demiryolu'nun yapımına 1870'de Yedikule'den başlanmış, 1872'de Sirkeci-Halkalı hattı tamamlanmıştır. Bu hat ünlü “Şark Ekspresi'ni (Orient Express)” İstanbul'a ve Avrupa'ya da bağlamıştır. Yedikule, tarihi yarımada'nın deniz ve kara surlarının birleştiği köşede, deniz surlarının üzerinde, döneminin endüstri aksındaki konumu ile bu hattın en önemli istasyonudur (Ahunbay ve Köksal, 2006; Gültekin ve Aslan, 2019).

1871'de inşa edilen Yedikule İstasyonu hattın, tren bakım ve onarımlarının gerçekleştirildiği tek istasyondur. Bu tesiste ilk olarak; “atölyeler, kömür ve gaz depoları, marşandiz garları, ambarlar, lokomotif depoları, işletme atölyeleri, su kuleleri, lokomotif bakımı ile ilgili araçların bulunduğu mekânlar ile personel için yıkanma yerleri ve servis yatakhaneleri” inşa edilmiştir. Gelişen ihtiyaca bağlı olarak farklı dönemlerde “Bondaj, Tavlama Ocağı, Tamirhane, Demirhane, Kiler-Aşevi, Makine Dairesi, Elektrik Santrali, çırak okulu” gibi yan yana sıralanmış yapılar inşa edilmiş ve alanda organik bir biçimde büyüme sağlanmıştır (Çobanoğlu ve Yılmaz, 2017; Gültekin ve Aslan, 2019).

Fatih ilçesinde, Yedikule semtinde, 78475 m² büyüklüğündeki 2384 ada 7 parselde yer alan Yedikule Gazhanesi; 1873’de Yedikule İstasyonunun deniz yönünde Şehremaneti’nce Fransızlara inşa ettirilmiş ve 1880’de hizmete açılmıştır. Gazhanenin güneydoğusunda sahil surları, kuzeyinde Yedikule Hisarı ve kuzeydoğusunda Yedikule Cer Atölyeleri ve Yedikule Tren İstasyonu bulunmaktadır.

Harita 4.4. Yedikule Gazhanesi ve Cer Atölyelerinin 1960’lardaki konumu (Müller- Wiener haritası) (a), günümüzdeki konumu (b) (Çobanoğlu ve Yılmaz, 2017; Google Earth)

1948 yılında havagazı fabrikası yenilenmiş, 1950li yıllarla deniz doldurularak yapılan sahil yolunun (Kenedi Caddesi) (Harita 4.4b) gerisinde kalmıştır. “Yedikule vagon bakım atölyesi ile Yedikule dizel lokomotif deposu” daha aktif bir yönetim sağlanması amacıyla 1992 yılında “Yedikule Cer Atölyesi” adı altında birleştirilmiştir. 1993’de işlevini kaybettiği gerekçesi ile havagazı fabrikası, 1997 yılında ise Cer atölyelerinin tamamı kapatılmıştır. (Çobanoğlu ve Yılmaz, 2017; Özkan ve Özdemir, 2017).

Kamusal hizmet amacıyla kurulan ilk gazhane tesisinin, Yedikule Cer Atölyeleri ve İstasyonla tarihi bir ilişkisi ve bütünlüğü bulunmaktadır. İstanbul I Numaralı KVKBK’nın 04.01.1995 gün ve 6263 sayılı kararı ile kömür depoları, lojman, katran ayırıcıları ve gazometre yapısı, korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmiştir. Koruma altındaki silindirik, demir strüktürü olan gazometre ve Cer Atölyesinin bazı binaları (Resim 4.4.) günümüzde harap durumdadır. 2018’de bazı yapıların restorasyonları yapılmak kaydı ile yeni konut alanı olarak yapılaşmaya açılmış olup inşaatlar devam etmektedir.

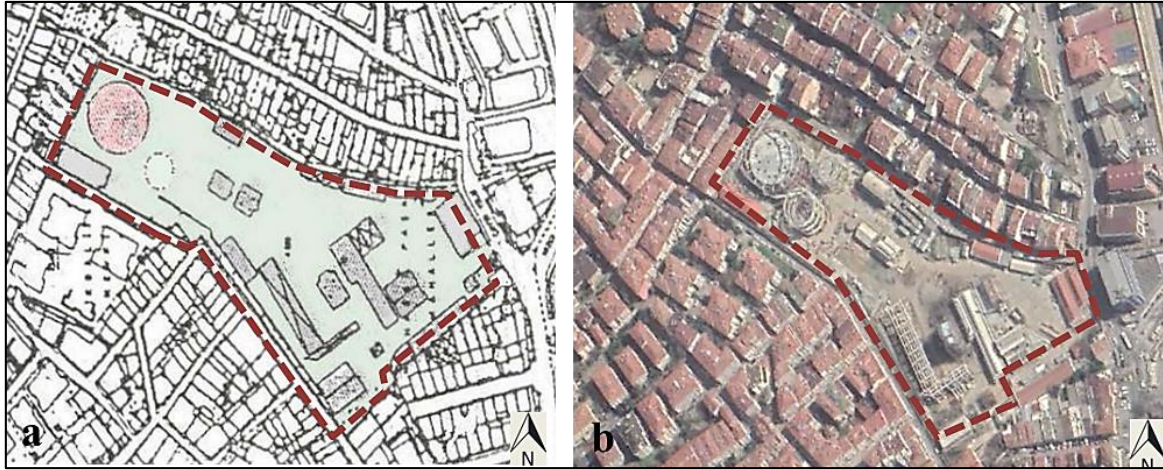
Resim 4.3. Yedikule Gazometresi ve Cer Atölyelerinin Konumu (a), 1950’lerde Yedikule Havagazı Fabrikası (b) (Yedikule Gazhanesi; Yedikule Gazhanesi 1956)

Resim 4.4. Yedikule Gazometresi ve Cer Atölyelerinin günümüzdeki konumu (a), Yedikule Gazometresi (b) (Gültekin ve Aslan, 2019; Google Earth)

4.2.4. Kadıköy-Hasanpaşa Gazhanesi, İstanbul

İstanbul ili, Kadıköy ilçesi, İkbaliye mahallesi, 486 ada 60 parselde, Gazhane Deresi Sokak ve İkbaliye Sokak ile sınırlı alanda yer alan Hasanpaşa Gazhanesi (Harita 4.4.); 1891’de Kadıköy ve Üsküdar ile Anadolu sahilinden Beykoz sınırına kadar olan bölgenin aydınlatma ihtiyacını karşılamak üzere inşa edilmiş 1892’de faaliyete geçmiştir. Gazhanenin yer seçiminde hizmet edeceği yerleşim yerine yakınlık ile Zonguldak’tan gelen kömürün taşınma kolaylığının etkili olduğu söylenebilir. “İstanbul’da sosyal amaçla kurulan son gazhane tesisidir. Gazhane I. Dünya Savaşı’na kadar devamlı olarak çalışmış, savaş esnasında kısa süreyle çalışmasını durdurmuştur” (Mazak, 2015: 1).

Harita 4.5. 1990’larda Hasanpaşa Gazhanesinin konumu (a), günümüzdeki konumu (b) (Köksal, 2005; Google Earth)

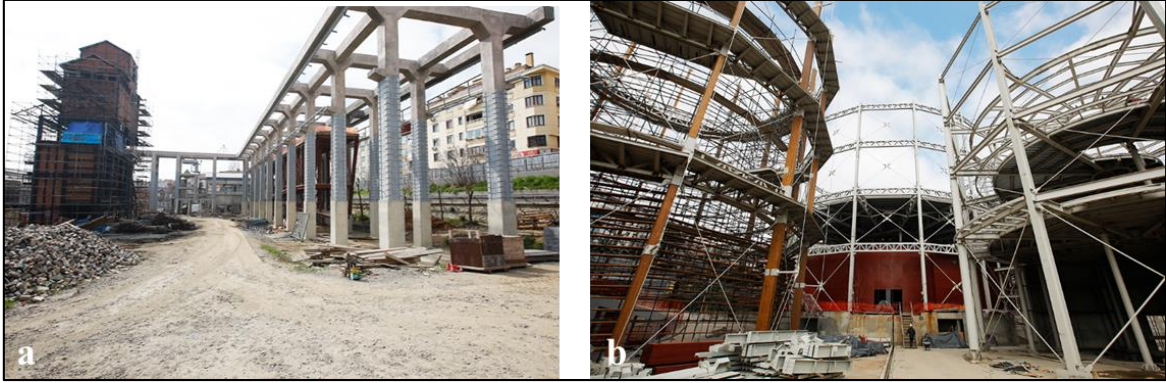
50 yıl süre ile Fransız Şirketi tarafından işletilen Tesis, 1931’de İstanbul Elektrik Şirketi’ne devredilmiş, 1945’te devlet tarafından satın alınmış ve İstanbul Belediyesi Elektrik Tramvay Tünel İdaresi’ne (İETT) bağlanmıştır (Akbulut ve Sorguç, 1994:378). 31.334 m² alanda yer alan tesise, 1948 yılında iki yeni fırın, 1957 yılında yeni fırın bataryası ve gaz tasfiye cihazları eklenmesiyle kapasitesi yükseltilmiş ve genişlemeye devam etmiştir. Bu yıllarda Anadolu yakasının gaz ihtiyacının üzerinde bir üretime ulaşmıştır (Büyüктаşkın ve Türkel, 2019). 13 Haziran 1993’te, İETT bünyesindeki diğer gazhaneler gibi Hasanpaşa Gazhanesi’nin de işlevine son verilmiştir. “1994’te üç gaz deposundan ikisi sökülmüş, fırınların ve makine dairesinin içleri boşaltılmış ve bazı yapılar kısmen yıkılmıştır. Günümüze ulaşan tek gazometrenin dış yüzeyi ve üst kısmı sökülüştür. Gazometre ile birlikte günümüze ulaşan yapılar arasında, idare binası (1891), sayaç atölyesi (1891), kömür deposu ve Didier Werke fırını (Resim 4.5.) bulunmaktadır” (Köksal, 2005).

Hasanpaşa Gazhanesi, 1993 yılında gazhane olarak işlevini tamamladıktan sonra uzun yıllar herhangi bir proje ve kullanım önerisi olmadan varlığını, üretim elemanlarını ve fiziki özelliklerini çoğunlukla korumuştur. “Alanda yer alan Didier Werke fırını yüksek üretim kapasitesi hedeflenerek yapılan düşey kamaralı fırınların, yaklaşık 7 metrelik boyundan ötürü dünyadaki tek örnek olma özelliğine sahiptir. Çelik ve harman tuğla ile üretilmiş bu fırın alanda en iyi korunmuş yapılardan olup makine-yapı olarak tanımlanan İstanbul’da ayakta duran tek üretim tesisidir.” (Tanyeli ve Aslan, 2001). Kentin silüetine etkisiyle, simgesel değere sahiptir

Alandaki yapılar İstanbul II Numaralı KVKBK'nın 25.10.1994 gün ve 3564 sayılı kararı ile 2. grup korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmiştir. 2001'de İTÜ Mimarlık Fakültesi tarafından hazırlanan, "Hasanpaşa Gazhanesi'ne ilişkin Rölöve, Restitüsyon, Restorasyon, Yeniden Kullanım ve Çevre Düzenlenmesi Projeleri" aynı Kurul tarafından onaylanmıştır. Alana ilişkin ayrıntılı belgeleme çalışmaları yapılmış ve karma bir yeniden işlevlendirme programı öngörülmüştür. Bu kapsamda mevcut yapıların yeniden işlevlendirilerek korunduğu, zaman içinde yitirilmiş olan kısımların ise alandaki bütünlüğü zedelemekten kültür merkezi kullanımına ilişkin modern eklerin yapıldığı bir yaklaşım sergilenmiştir. EA açısından özel önem taşıyan Didier Werke fırınında, güçlendirme ve onarımlar yapılarak, eski raylara takılı bir kabin aracılığıyla "bu alana kömürün gelişini hatırlatan bir ulaşım ve fırın içinde üretim sürecinin sergilendiği mekânsal bir kurgu" tasarlanmıştır. Alandaki yapılardan bir kısmı ise Enerji müzesi olarak önerilmiştir. Kısmen ayakta olan Gazometrenin, "mevcut strüktürünün tamamı ile korunarak yatay düşey ve çapraz elemanların eklenmesiyle tamamlanması ve gösteri merkezi (sinema, tiyatro, çok amaçlı salon vb.) olarak yeniden işlevlendirilmesi öngörülmüştür. Mevcut olmayan iki gazometrenin ise simgesel olarak, gazometrelerin imgesel bütünlüğü sağlamak amacıyla rekonstrüksiyonu önerilmiştir" (Tanyeli ve Aslan, 2001). Zaman içerisinde yapıların güçlendirme ihtiyaçları, yeni mekân ihtiyaçları, teknik gereksinimleri vb. sebeplerle projeler revize edilmiştir. Yeniden işlevlendirme projesi kapsamında, alandaki özgün bağlamın ve mekânsal hiyerarşilerin korunmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Günümüzde Gazhanede restorasyon çalışmaları (Resim 4.6) devam etmektedir.

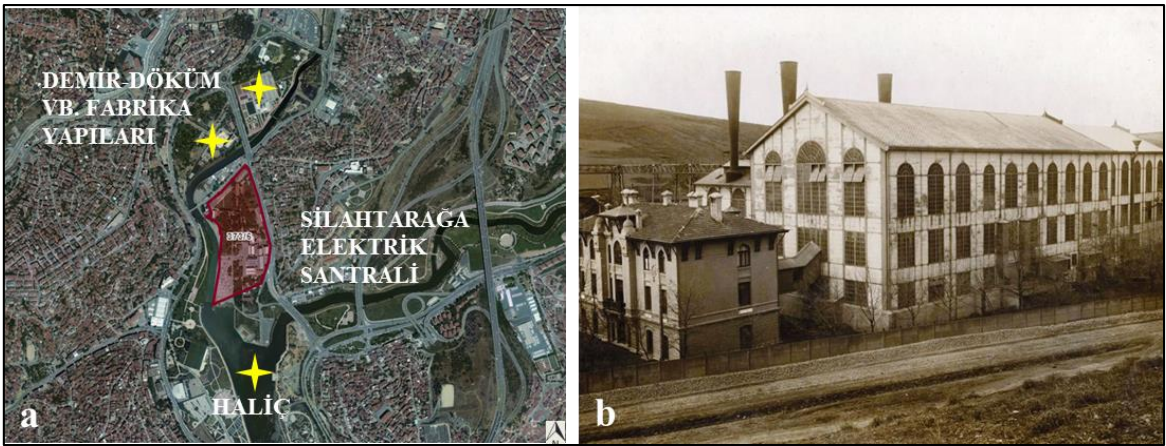
Resim 4.5. Hasanpaşa Gazhanesi restorasyon öncesi genel görünüm (a), Didier Werke fırını (b) (Gazete Kadıköy, 2017)

Resim 4.6. Hasanpaşa Gazhanesi restorasyon aşaması Didier Werke fırını ve raylı ulaşım sistemi (a), yeniden inşa edilen gazometreler (b) (Hasanpaşa Gazhanesi, 2019)

4.2.5. Silahtarağa Elektrik Santrali, İstanbul

İstanbul ili, Eyüpsultan ilçesi, Silahtarağa Mahallesi, 86064 m² büyüklüğündeki 373 ada 6 parselde bulunan İstanbul Silahtarağa Elektrik Santralinin; kuzeyinde ve doğusunda fabrika ile birlikte yapılan karayolu, güneyinde Haliç batısında, Silahtar deresi yer almaktadır (Harita 4.6).

Harita 4.6. Silahtarağa Elektrik Santrali yerleşkesi konumu (a), restorasyon öncesi durumu (b) (Google Earth; Silahtarağa Elektrik Santrali)

II. Mahmud döneminde (1808-1815) Feshane ve Haliç çevresinde padişah tarafından iplikhane yaptırılmasıyla ilk kez endüstri yapıları, bu bölgede konumlanmaya başlamıştır. 20. yüzyıl başında ise elektrifikasyon diğer dünya kentleri gibi Osmanlı'nın da önde gelen modernleşme arayışlarının nesnesi olmuştur. 1913'te Alibeyköy ve Kağıthane derelerinin arasındaki düzlüğe, endüstri yapılarının bu bölgede konumlanması ve taşkömürünün deniz yoluyla Haliçten sağlanması nedeniyle, Türkiye'nin ilk elektrik Santrali olan İstanbul

Silahtarağa Elektrik Santrali inşa edilmiştir. Erken Cumhuriyet dönemindeki ekonominin millileştirilmesi politikaları doğrultusunda 1937’de önce Bayındırlık Bakanlığına sonra İETT’ye devredilmiştir. “Henri Prost tarafından hazırlanarak 1939’da uygulamaya konulan plan, Haliç kıyısındaki sanayileşmeyi teşvik etmiştir. Artan endüstri faaliyetleri beraberinde hızlı nüfus artışını da getirmiştir. 1956’da eklenen destek üniteleriyle gücü yükseltilen santral, 1970’te TEK’e devredilmiş, zaman içinde çeşitli jeneratörlerinin çalışamaz hale gelmesiyle verimliliği azalmış, tesislerin çok eskimiş olması vb. nedenlerle 1983’te üretimine son verilmiştir” (Cengizkan, 2006).

Yerleşke, ana fabrika yapısı yanında yeni rıhtım ve vinç yapısı, kömür deposu, atölye yapısı, yönetim yapısı, işçi konutları (işçi konutlarının Türkiye’deki ilk örnekleri), lokanta binası gibi EM sınıflandırması içinde değerlendirilebilecek birçok yapıyı içermektedir. Yerleşke, üretim sürecini belgeleyen mekânları, kent tarihindeki tanıklığı, teknik aksamı ve teknolojik değeri, çalışma sosyolojisi tarihi ve sosyal yaşama konu olan işçi konutları ile endüstriyel bir mirastır (Cengizkan, 2004b). Yapılar grubu, 1991 yılında KTVKK kararıyla korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilmiştir.

2000’lerin başına kadar atıl durumda olan Silahtarağa Elektrik Fabrikası özgünlük değeri, alanda teknik ve teknolojik aksamın varlığı ile birlikte "üretim tekniklerinden üretilenlere, işçilerin çalışmalarından günlük yaşantılarına kadar bilgi sunan" (Köksal, 2000) soyut değerleri ile bir bütün olarak EM’dir. Yerleşke, 2004’te Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile yapılan protokol çerçevesinde İstanbul Bilgi Üniversitesi’ne tahsis edilmiştir. 2004’te işlev değişikliğiyle projelendirilerek, 2004-2007 yılları arasında restorasyon çalışmaları yapılmıştır. Santral İstanbul (Resim 4.7.) adıyla kültür-sanat merkezine dönüştürülmüştür. Santralde, “çağdaş sanat müzesi, enerji müzesi, uluslararası konuklar için rezidans kütüphane ve bilgi merkezi, Avrupa sanat sokağı, kluslararası kültür ağı ve STK merkezi, üniversitenin bazı eğitim birimleri ve konser salonları, amfityatrosu, restoran ve rekreasyon alanları” yer almaktadır. Bu işlevler, özgün bağlam ve mekânsal hiyerarşiler korunarak eski santral yapılarının dönüştürülmesiyle elde edilen mekânlarda ve yeni inşa edilen modern yapılarda yer almıştır (Cengizkan, 2006b).

Resim 4.7. Santral İstanbul hava fotoğrafı (a), Enerji Müzesi (b) (Santral İstanbul)

4.2.6. İzmir Havagazı Fabrikası

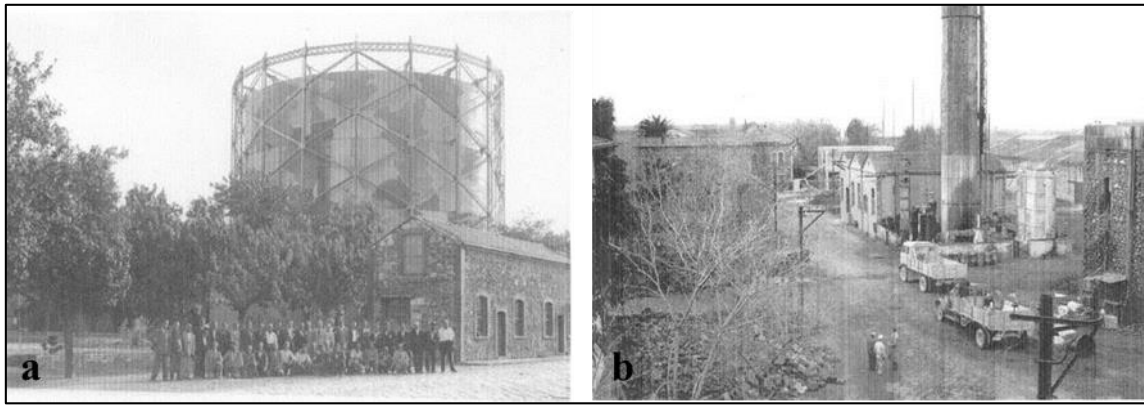
Ticaret ve liman kenti İzmir’de ve Ege bölgesinde sanayinin gelişmesinde konumu itibariyle Alsancak’taki Liman Arkası bölgesi (Harita 4.7.) önemli rol oynamıştır. Bu bölgeye demiryolunun ulaşmasından sonra kentin endüstri bölgesine dönüşen Darağacı semtinde İplik fabrikası, Su fabrikası gibi büyük işletmeler açılmıştır. İzmir Havagazı Fabrikası 1862’de bu bölgede inşa edilmiştir. 24 bin metrekarelik alana sahip fabrikanın inşaatına 1862’de başlanmış, 1902’den itibaren kentin havagazı ile aydınlatma sisteminin ve sanayinin enerji kaynağı olmuştur (Gültekin ve Aslan, 2019).

Harita 4.7. İzmir Havagazı Fabrikasının günümüzdeki konumu (Google Earth)

Enerji sistem ve politikalarının değiştirilmesiyle 1994’de kapanan Fabrika, imar planlarında Merkezi İş Alanı olarak planlanmıştır. Ancak 1998’de İzmir Havagazı Fabrikası ile birlikte

bölgedeki endüstri yapıları ve bunlarla bütünlük oluşturan ve aynı döneme ait olan konut yapılarını da kapsayan 53 yapı koruma altına alınmıştır. “Havagazı Fabrikası Kompleksi”nin 19. yüzyıldan 20. yüzyıl sonuna kadar uzanan gelişme evresinde sahip olduğu endüstri peyzajı, restorasyon öncesinde (Resim 4.8) dökümhane, makine dairesi, idare binası, sayaç dairesi, malzeme ambarı, atölyeler, su deposu, baca, lojman, tamir atölyesi, ıslak mekânlar, su arıtma kazanı gibi birimleri içermektedir” (Kayın ve Şimşek, 2009). Fabrika binalarından büyük bir bölümü özellikle ocaklar ve gazometre binalarını günümüze ulaşamamıştır. İzmir Havagazı Fabrikası yerleşkesi, İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından 2008’de restorasyon işlemleri tamamlanarak işlev değişikliği ile (sergi salonu, atölye, restoran, okuma ve satış üniteleri, vb.) tekrar kente kazandırılmıştır. Kültür ve sanat üreten bir fabrikaya dönüşen tarihi yerleşke, konserleri ve açık hava sinema günleri, resim ve fotoğraf sergileri, yazarlık, şiir, öykü ve tiyatro atölyeleri ile kısa sürede yoğun kullanılan kültür ve sanat merkezlerinden (Resim 4.9.) biri olmuştur (Çelikoğlu, Baylan, Dikmen ve Köran, 2009).

Resim 4.8. İzmir Havagazı Fabrikası ve Gazometresi restorasyon öncesi (Uludağ, 2017)

Resim 4.9. İzmir Havagazı Fabrikası ve yerleşkesi restorasyon sonrası (Kayın ve Şimşek, 2009; Çelikoğlu, Baylan, Dikmen ve Köran, 2009)

İzmir I Nolu KVKBK'nca taşınmaz kültür varlığı olarak koruma altına alınan İzmir Havagazı Fabrikası ve o bölgede yer alan diğer endüstri tesisleri, EM'nin tanınırlığı ve sürdürülebilirliği açısından, aynı zamanda EM'ye verilmesi gereken değerin, restorasyon ve yeniden işlev kazandırma çalışmalarının bir örneğidir.

4.3. Değerlendirme

Uluslararası EM tanımlama-belirleme kriterleri ve Türkiye'de yürürlükte olan koruma mevzuatı birlikte değerlendirildiğinde (Çizelge 4.1) mevzuatta yer alan kültür mirasına ilişkin tanımlamaların, EM kriterlerine genel bir çerçevede uyduğu sonucuna varılmaktadır.

Çizelge 4.1. Uluslararası ve Türkiye'de EM belirleme kriterleri

Sıra No	Uluslararası EM belirleme-tanımlama kriterleri*		Türkiye'de yürürlükteki mevzuatta kültür mirası tanımlama kriterleri**	EM örnekleri
1	Endüstriyel Gelişimin ve/veya Endüstrileşme Sürecinin Tanığı ve Kanıtı Olması - Zaman ve Tarih Kısıtı Olmaması		Tarihi olaylara sahne olması	1854'te inşa edilen Dolmabahçe Gazhanesi Osmanlı Devleti'nin ilk endüstri tesislerinden biri ve ilk gazhane tesisi olarak endüstrileşme sürecine tanıklık etmiştir. 1862'de yapımına başlanan İzmir Havagazı Fabrikası ise Ege bölgesinde endüstrileşmenin tanığıdır.
2	Evrensellik ve/veya Enderlik Değeri		Teklik-Nadirlik	Dolmabahçe Gazhanesi Osmanlı Devleti'nin ilk Gazhane tesisi olmasıyla kentsel ve ulusal boyutta enderlik özelliği taşımaktadır. Hasanpaşa Gazhanesinde yer alan Didier Werke havagazı fırını düşey kameralı fırınların, yaklaşık 7 metre boyundan ötürü dünyadaki tek örnek olma özelliğine sahiptir.
3	Kentleşme Tarihindeki Tanıklığı/Önemi		Tarihsel önem	İzmir Havagazı Fabrikası ticaret ve liman kenti olan İzmir'de Alsancak bölgesinin kentsel gelişimine konumu itibarıyla tanıklık etmiştir. Dolmabahçe Gazhanesi ise kentin modernleşme tarihine tanıklık etmiştir.
4	Hammadde, Enerji, Ulaşım Ağları vb. Bağlı Olmasından Kaynaklanan Çevresel Değer	4.1. Kentsel	Kentsel	Tüm Gazometre örnekleri hammadde olan kok kömürünün taşınması amacıyla ulaşım ağlarına (deniz veya demir yolu) bağlantılarıyla kentsel ilişkiler ağıının parçasıdır.
		4.2. Ulusal	Ulusal	Yedikule Gazhanesi, 1870'de Başkent İstanbul'u Avrupa'ya bağlayan Rumeli Demiryolu hattı ve bu hattın en önemli istasyonu olan Yedikule İstasyonuyla olan bağlantılarıyla kentsel ve ulusal ölçekte ilişkiler ağıının parçasıdır.
		4.3. Uluslararası	Tanımlarda yer almamaktadır.	İncelenen örnekler arasında uluslararası ölçekte çevresel değere sahip örnek bulunmamaktadır.
5	Bütünlük Durumu		Tanımlarda yer almamaktadır.	Hasanpaşa Gazhanesi ve Silahtarğa Elektrik Santrali işlevini sonlandırdıktan sonra uzun yıllar herhangi bir proje ve kullanım önerisi olmadan varlığını, üretim elemanlarını ve fiziki özelliklerini korumuştur. Kuzguncuk Gazhanesi ise üretim elemanları olmamasına rağmen bütünlüğünü korumuştur.
6	Teknik/Teknolojik ve Bilimsel Önem		Bilimsel Önem	Silahtarğa Elektrik Santrali üretim sürecini belgeleyen mekânları, teknik aksamı ve teknolojik düzeyi ile teknik/teknolojik ve bilimsel değere sahiptir. Diğer Gazometreler ise dönemin teknik ve teknolojik düzeyini aktarmaktadır.

Çizelge 4.1. (devam) Uluslararası ve Türkiye’de EM belirleme kriterleri

Sıra No	Uluslararası EM belirleme-tanımlama kriterleri*	Türkiye’de yürürlükteki mevzuatta kültür mirası tanımlama kriterleri**	EM örnekleri
7	Mimari Üslup (Endüstriyel mimari)	Mimari önem	Kuzguncuk Gazhanesi ana bina ve idari binanın tuğla hatıllı taş duvarları dönemin mimari üslubunu yansıtmaktadır. İzmir Havagazı Fabrikasında yer alan taş yapılarda dönemin mimari üslubunu yansıtmaktadır. Hasanpaşa Gazhanesi Didier Werke firmı ise çelik ve harman tuğla ile inşa edilen makine-yapı olarak endüstriyel mimari özelliklerini taşımaktadır.
8	Üretim ile Doğrudan veya Dolaylı olarak Bağlantılı İşlevi Olması	Tanımlarda yer almamaktadır.	Tüm örnekler üretim ile (havagazı ve elektrik üretimi) doğrudan ilişkilidir. Bununla birlikte Silahtarğa Elektrik Santrali yerleşkesinde yer alan üretim ile dolaylı olarak ilişkili lojmanlar, lokanta, yönetim yapıları vb. yer almaktadır. Yedikule İstasyonu ise üretim ile dolaylı olarak bağlantılı ulaşım sistemidir.
9	İşlevsel Süreklilik	İşlevsellik	Örneklerden hiçbiri özgün işlevini sürdürmemektedir.
10	Sağlamlık ve Kullanılabilirlik düzeyi	Onarılabilirlik	Silahtarğa Elektrik Santrali ile Hasanpaşa Gazhanesi bütünlüğünü çoğunlukla korumasıyla birlikte yerleşkede yer alan yapıların sağlamlık düzeyi de yüksek seviyededir.
11	Özgünlük değeri	11.1. Malzeme	Hasanpaşa Gazhanesi Didier Werke havagazı firmı çelik ve harman tuğla ile inşa edilmiş olup makine-yapı olarak tanımlanan bu fırın İstanbul’da ayakta kalan tek üretim tesisidir.
		11.2. Yapım tekniği/Projelendirme	Hasanpaşa Gazhanesi Didier Werke havagazı firmı yaklaşık 7 metre boyuyla düşey kamaralı fırınların dünyadaki tek örnek olma özelliğine sahiptir.
		11.3. Konum	İzmir Havagazı Fabrikası, Ege bölgesi ile ticaret ve liman kenti İzmir’de endüstri gelişiminde konumu itibarıyla önemli rol oynamıştır.
12	Sosyal ve Kültürel önem	Sosyal Yaşama Konu Olma ve Kültürel önem	Silahtarğa Elektrik santrali sosyal yaşama konu olan işçi konutlarıyla (Türkiye’deki ilk örneklerden) sosyal ve kültürel öneme sahiptir.
13	Simgesel önem	Simgesel önem	Gazhanelerde yer alan tüm Gazometreler Gazhane tesislerinde ve kent içinde simgesel değere sahiptir. Hasanpaşa Gazhanesindeki havagazı firmı da kentin silüetine olan etkisiyle simgesel değere sahiptir.
14	Yer’in Ruhunu oluşturan değerler; insanlar (people), işler (affairs), yer-arazi (land) ve insan eliyle yapılmış her şey (artifact)	Tanımlarda yer almamaktadır.	Silahtarğa Elektrik Santrali üretim tekniklerinden üretilenlere, işçilerin çalışmalarından günlük yaşamlarına kadar bilgi sunan değerleri ve sosyal yaşama konu işçi konutlarıyla yer’in ruhunu oluşturmaktadır.
15	EA açısından araştırma ve belgeleme değeri	Belgesel Önem	Silahtarğa Elektrik Santrali çalışma sosyolojisi açısından da araştırma ve belgeleme değerine sahiptir. Diğer tüm Gazometreler taşıdıkları somut ve somut olmayan miras değerleri ile araştırma ve belgeleme değerine sahiptir.

* Uluslararası EM belirleme kriterleri (Bkz. Çizelge 3.2.)

** Türkiye’de yürürlükte olan mevzuatta yer alan tanımlamalardan alınmıştır.

Uluslararası ve Türkiye’de EM koruma değerlerini tanımlama-belirleme kriterlerinin karşılaştırılması sonucunda aşağıdaki hususlar tespit edilmiştir.

1. EM’yi önemli kılan tekillikten ziyade çevresine kattıkları ile bütüncül olarak anlam kazandığı değerdir. Bu da EM’nin bölgesel, kentsel, ulusal ve uluslararası ölçekteki önemini yani çevresel değerini ve bütünlük değerini yansıtmaktadır.
2. EM korumada uluslararası uygulama örneklerinin ortak özelliklerinden birisi de EM alanlarının bu değerler kapsamında bütüncül olarak korunmalarıdır. Türkiye’de ise EM’nin bütünlük ve çevresel değerinden ziyade tekil olarak koruma uygulamalarının olduğu görülmektedir. Günümüzde Dolmabahçe Gazhanesinden geriye kalan tek Gazometre yapısı tekil korumaya örnek olarak verilebilir.
3. Türkiye’de EM kavramı yürürlükteki koruma mevzuatında yer almadığından, endüstri yapıları ve yerleşkelerinin ülke ve kent ölçeğindeki misyonu da yadsınmaktadır.
4. KTVKK’nda, Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunda büyük tarihi olaylara sahne olmuş binalar ve tespit edilecek alanlar korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlığı olarak anılmaktadır (KTVKK, 1983: madde 6). Türkiye Cumhuriyeti’nin öncelikli adımlarından biri endüstrileşme olmuştur. Erken Cumhuriyet döneminde, ekonomiye devlet müdahalesinin arttığı dönemde endüstrileşme de eş zamanlı hız kazanmıştır. Bu durumda, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunda büyük tarihi olaylardan biride endüstrileşmedir. Dolayısıyla bu dönemde inşa edilen endüstri yapı ve tesisleri de ‘Endüstrileşme Sürecinin Tanığı ve Kanıtı’dır. Bu kapsamda EM olarak değerlendirilmelidir.
5. Yürürlükteki mevzuatta kültür mirasının tarihsel önemi olduğu belirtilmektedir. Erken Cumhuriyet döneminde özellikle Başkent Ankara’da kentleşme ve endüstrileşme birbirini tetiklemiştir. Yaşanan ve yaşanacak gelişmelere koşut olarak kent planlama çalışmaları başlatılmıştır. Dolayısıyla bu dönemdeki endüstri yapı ve alanlarının kentleşme tarihindeki tanıklığından kaynaklanan değere sahip olduğu söylenebilir.
6. EM’nin işlevini uzun süre sürdürmüş olmasından kaynaklanan “İşlevsel Süreklilik” değerine de sahip olduğu söylenebilir. Bir yapının işlevini uzun süre sürdürmesi kentin imajına, algısal alışkanlık ve anlamlar yüklemekte, kent dokusu içinde masif bir silüet olarak görsel bir değer taşımaktadır. Ancak Türkiye’deki koruma uygulamalarında bu anlam miras değeri olarak değerlendirilmemektedir.
7. Türkiye’de mimari özellikleri önemsenerek korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescilli yapıların, EM niteliklerinin değerlendirilmediği anlaşılmaktadır. Örneğin

Dolmabahçe Gazhanesi ve Kuzguncuk Gazhaneleri EM olarak değil hizmet verdikleri sarayların müstemilatı olarak değerlendirilerek koruma altına alınmıştır.

Uluslararası EM koruma-yaşatma yöntemleri ile Türkiye’deki uygulama örneklerinin birlikte değerlendirilmesi sonucunda aşağıdaki tespitlere ulaşılmıştır.

1. EM’nin özgün işlevini sürdürerek korunması yöntemi.

İncelenen örnekler arasında özgün işlevini sürdüren bir örnek bulunmamaktadır.

2. EM’nin herhangi bir müdahale olmadan ya da en az müdahaleyle özgünlüğünün bütünüyle sergilenmesi yöntemi.

İncelenen örnekler arasında herhangi bir müdahale olmadan ya da en az müdahaleyle özgünlüğü korunan bir örnek bulunmamaktadır.

3. EM’nin herhangi bir işlev değişikliği yapılmadan Müze olarak kullanılması yöntemi.

Hasanpaşa Gazhanesi ve Silahtarağa Elektrik Santralinde işlev değişikliği ile birlikte Enerji Müzesi vb. kullanımlara yer verilmiştir. Ancak örnekler arasında herhangi bir işlev değişikliği yapılmadan Müze olarak kullanılan bir örnek bulunmamaktadır.

4. Karma-kullanımla (Özgün ve yeni işlev değişikliği) korunması yöntemi.

İncelenen örnekler arasında karma-kullanım (Özgün ve yeni işlev değişikliği) yöntemi ile korunan bir örnek bulunmamaktadır.

5. EM’nin işlev değişikliği ile kente kazandırılması yöntemi.

Kuzguncuk Gazhanesi bu koruma yöntemine örnek olarak verilebilir. Gazhanenin yeniden işlevlendirme projesi kapsamında ana ve idari binaya konferans salonu, sergi ve seminer salonu, kütüphane işlevi verilmiştir. Ana ve idari binanın, mevcut temelleri ve orijinal tuğla hatıllı taş duvarları olduğu gibi korunmuş, kalan kısımlar ise yine taş işçiliğiyle onarılmıştır. Onarılan veya sonradan eklenen kısımların özgün yapıdan ayrılabilmesi için yeni malzeme

ve teknikler kullanılmıştır. Açık alanda ise spor ve rekreasyon alanlarının yer alması planlanmıştır (Mazak, 2006b). Restorasyonuna başlanan Gazhane tesislerinin ekonomik sorunlar nedeniyle uygulamasına ara verilmiştir.

İzmir Havagazı Fabrikası yerleşkesi de bu koruma yöntemine örnek olarak verilebilir. İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından 2008’de restorasyonu ile birlikte işlev değişikliği (sergi salonu, atölye, restoran, okuma ve satış üniteleri, vb.) yapılmış ve tekrar kente kazandırılmıştır. Tarihi yerleşke, konserleri ve açık hava sinema günleri, resim ve fotoğraf sergileri, yazarlık, şiir, öykü ve tiyatro atölyeleri ile kısa sürede yoğun kullanılan kültür ve sanat merkezlerinden biri olmuştur.

6. İşlev değişikliği ve bunu destekleyen yeni-modern yapı ilavesi yapılan yöntem.

Hasanpaşa Gazhanesi bu koruma yöntemine örnek olarak verilebilir. Gazhanede yer alan mevcut yapıların yeniden işlevlendirilerek korunduğu, zaman içinde yitirilmiş olan kısımların ise alandaki bütünlüğü zedelemekten kültür merkezi kullanımına ilişkin modern eklerin yapıldığı bir yaklaşım sergilenmiştir. EA açısından özel önem taşıyan Didier Werke fırınında, güçlendirme ve onarımlar yapılarak, eski raylara takılı bir kabin aracılığıyla bu alana kömürün gelişini hatırlatan bir ulaşım ve fırın içinde üretim sürecinin sergilendiği mekânsal bir kurgu tasarlanmıştır. Alandaki yapılardan bir kısmı ise Enerji müzesi olarak önerilmiştir. Kısmen ayakta olan Gazometrenin, mevcut strüktürünün tamamı ile korunarak yatay düşey ve çapraz elemanların eklenmesiyle tamamlanması ve gösteri merkezi (sinema, tiyatro, çok amaçlı salon vb.) olarak yeniden işlevlendirilmesi öngörülmüştür (Tanyeli ve Aslan, 2001). Yeniden işlevlendirme projesi kapsamında, alandaki özgün bağlamın ve mekânsal hiyerarşilerin korunmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Günümüzde Gazhanede restorasyon çalışmaları devam etmektedir.

Silahtarağa Elektrik Santrali de yeniden işlevlendirilerek kültür-sanat merkezine dönüştürülmüştür. Merkezde, çağdaş sanat müzesi, enerji müzesi, uluslararası konuklar için rezidans kütüphane ve bilgi merkezi, Avrupa sanat sokağı, uluslararası kültür ağı ve STK merkezi, üniversitenin bazı eğitim birimleri ve konser salonları, amfi tiyatrosu, restoran ve rekreasyon alanları yer almaktadır. Bu işlevler, özgün bağlam ve mekânsal hiyerarşiler korunarak eski santral yapılarının dönüştürülmesiyle elde edilen mekânlarda ve yeni inşa edilen modern yapılarda yer almıştır (Cengizkan, 2006b).

7. Yıkılıp sadece biçim-form korunup yeniden yapılması yöntemi.

Kuzguncuk Gazometresi bu koruma yöntemine örnek olarak verilebilir. Gazhane tesisinde yer alan orijinal halindeki kolonları ve diğer çelik aksamları olmayan gazometre yapılarının, özgün biçimine uygun, ancak çelik-cam karışımı olarak güncel teknolojiyle yeniden inşası öngörülerek restoran ve kafe işlevi verilmiştir.

Hasanpaşa Gazhanesi yeniden işlevlendirme projesi kapsamında, mevcut olmayan iki gazometrenin imgesel bütünlüğü sağlamak amacıyla form-biçim korunarak yeniden yapılması ve çok amaçlı gösteri merkezi, seyir terası olarak yeniden işlevlendirilmesi öngörülmüştür.

8. Atıl konumda olan örnekler

Dolmabahçe ve Yedikule Gazhanesinin ise yürürlükteki mevzuat kapsamında korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak koruma altında olduğu ancak herhangi bir işlevlendirme, restorasyon vb. projesinin bulunmadığı, atıl konumda olduğu görülmektedir. Türkiye’de 1850’lerden itibaren kurulmaya başlayan gazhane tesisleri zaman içinde doğalgaz üretimine geçilmesi, teknolojik gelişmeler, ekonomik politikaların değişmesi gibi nedenlerle işlevini kaybetmiştir. Nüfus artışına bağlı olarak kentlerin büyümesi ile gazhane tesisleri kent merkezinde, ekonomik olarak değerlendirilen araziler içerisinde kalmıştır. Bununla birlikte, atıl kalan bu yapılar kent merkezinde kullanılamayan bölgelere dönüşmüştür. Merkezi alanlarda konumlanan EM’lerin işlevlendirilmesi, hem bulunduğu çevrenin tekrar yaşayan bir alan haline dönüşmesi, hem de kültür ve endüstri mirası alanların yok olmadan geleceğe aktarılabilmesi için büyük önem taşımaktadır.

Günümüzde göz ardı edilen gazhane tesislerini ve özellikle gazhanelerin simgesel yapıları olan gazometreleri kent kimliğine geri kazandırmak için dünyada işlevlendirme ve restorasyon çalışmaları yapılmakta ve bu alanlar kentin yeni çekim odakları haline gelmektedir. EM’nin, mekânsal açıdan kent merkezinde yer alması, geniş alana sahip olması ve endüstriyel mimari açısından çekici olması gibi faktörler farklı yeniden işlevlendirme çözümlerine olanak sağlamakta ve genellikle kültürel kullanımlarla şekillendirilmektedir. Ancak alanın özgün anlamı, üretim şeması ve mekânsal hiyerarşileri vb. korunmadığı uygulamalarda alanın bütünlüğü ve yer’in ruhu kaybedilmektedir.

AMEHF ile aynı işlevdeki uluslararası uygulama örneklerinden: King's Cross Gazometreler yıkılıp, sadece biçim-formu korunarak yeniden yapılarak kente simgesel bir değerin yeniden kazandırıldığı, Viyana Gazometreleri'nin konut, işyeri, ofis ve alışveriş merkezi işlevi kapsamında, bunu destekleyen yeni-modern yapı ilavesi yapılarak korunduğu ve alanın kentin odak noktası haline geldiği, Oberhausen Gazometresi'nin Uluslararası Sergi Binası olarak işlevlendirildiği, aynı zamanda IBA Emscher Park Projesi kapsamında (bilim, teknoloji, kültür kenti vizyonu) yer aldığı, bu kapsamda özgün bağlamının bütünsel olarak vurgulandığı ve tüm bu örneklerin sürdürülebilirliklerinin sağlandığı anlaşılmaktadır (Bkz. Çizelge 3.3).

Türkiye uygulamalarında da genellikle korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilen EM'lerin (İstanbul Silahtarağa Fabrikası, İzmir Havagazı Fabrikası, Kuzguncuk ve Hasanpaşa Gazhaneleri) işlev değişikliği ile korunmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Özetle Gazometre ve Gazhane tesisleri kapsamında incelenen uygulama örneklerinin genellikle yeniden işlevlendirme yöntemiyle korunduğu görülmektedir. Bunun nedeni ise değişen ekonomik eğilimler, sanayinin desantrilizasyonu, çevresel etmenler, kent merkezlerindeki konumu vb. nedenler ile işlevsiz kalan ve bu süreçte yıpranan veya kısmen yok olan endüstri yapılarının özgünlüğünü ve işlevini büyük ölçüde yitirmiş olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

EM yapı ve yerleşkeleri, kent gelişimindeki önemi, kent silüetine ve doğal çevreye olan etkisi, kullanım değeri gibi sebeplerle korunmalı ve yaşatılmalıdır. Yapı ve tesisler işlevini kaybetmeden ve tahribata uğramadan, günün koşullarına uygun bir işlevle kullanılması bu alanların sürekliliğinin sağlanması için önem kazanmaktadır.

Çizelge 4.2. Uluslararası koruma-yaşatma yöntemleri ve Türkiye’deki koruma yöntemleri

EM’nin Adı ve Konumu	Yapım Yılı	Koruma Durumu	Koruma Yöntemi-Kullanım Durumu
King's Cross Gazometresi-Londra	1824-1860-1867	Ulusal ölçekte Yasal Koruma	*Yıkılıp sadece biçim-form korunup yeniden yapılması -Biçim ve form korunarak güncel malzeme ile 8 nolu Gazometre park ve etkinlik alanı, 10-11-12 nolu Gazometreler bir dizi modern yapı çevresinde yeniden yapılmıştır.
Viyana Gazometreleri-Avusturya	1896-1899	Ulusal ölçekte Yasal Koruma	*İşlev değişikliği ve bunu destekleyen yeni-modern yapı ilavesi -Her gazometre konut, işyeri, ofis ve alışveriş merkezi olarak yeniden işlevlendirilmiştir.1995’de gazometrelerin yanına yeni-modern bir bina eklenerek, konut işleviyle yeniden inşa edilmiştir.
Oberhausen Gazometresi-Almanya	1929	Ulusal ölçekte Yasal Koruma	*İşlev değişikliği ile korunması -Mimari ve teknolojik özellikleri korunarak 'Uluslararası Sergi Binası' kullanımı -Avrupa Endüstriyel Miras Rotası'nın ve IBA Emscher Park Projesinin (Emscher Landscape Park Master Plan) bir parçası
Dolmabahçe Gazhanesi-İstanbul	1856	2863 Sayılı Yasa Kapsamında Koruma	*Atıl durumda Herhangi bir restorasyon ve işlevlendirme çalışması bulunmamaktadır.
Kuzguncuk Gazhanesi-İstanbul	1865	2863 Sayılı Yasa Kapsamında Koruma	*Yıkılıp sadece biçim-form korunup yeniden yapılması -Gazometre yapılarının, özgün biçimine uygun, ancak çelik-cam karışımı olarak güncel teknolojiyle yeniden inşası (restoran ve kafe işlevi)
			*İşlev değişikliği ile korunması -Kültür ve Sanat Merkezi
Yedikule Gazhanesi-İstanbul	1878	2863 Sayılı Yasa Kapsamında Koruma	*Atıl durumda -Silindirik, demir strüktürü olan gazometre ve Cer Atölyesinin bazı binaları günümüzde harap durumda
Hasanpaşa Gazhanesi-İstanbul	1891	2863 Sayılı Yasa Kapsamında Koruma	*İşlev değişikliği ve bunu destekleyen yeni-modern yapı ilavesi *Yıkılıp sadece biçim-form korunup yeniden yapılması -Mevcut yapılar Enerji Müzesi vb. diğer alanlarda kültür merkezi kullanımına ilişkin modern yapı ilavesi - Mevcut olmayan Gazometrelerin imgesel bütünlüğü sağlamak amacıyla form-biçim korunarak yeniden yapılması (çok amaçlı gösteri merkezi, seyir terası)
İzmir Havagazı Fabrikası-İstanbul	1862	2863 Sayılı Yasa Kapsamında Koruma	*İşlev değişikliği ile korunması -Kültür merkezi, sergi salonu, atölye, restoran, okuma salonu, satış ünitesi vb.
İstanbul Silahtarğa Elektrik Santrali	1914	2863 Sayılı Yasa Kapsamında Koruma	*İşlev değişikliği ve bunu destekleyen yeni-modern yapı ilavesi -Çağdaş sanat müzesi, enerji müzesi, kültür-sanat merkezi

*Çizelge 3.3’de belirlenen koruma-yaşatma yöntemleri doğrultusunda yazar tarafından sınıflandırılmıştır.

Çizelge 4.3. Uluslararası ve Türkiye’de EM belirleme kriterleri karşılaştırma

Koruma-Yaşıatma Yöntemi	Uluslararası Koruma Örnekleri			Türkiye’de Koruma Örnekleri					
	King's Cross Gazometresi-Londra	Viyana Gazometreleri-Avusturya	Oberhausen Gazometresi-Almanya	Dolmabahçe Gazhanesi-İstanbul	Kuzguncuk Gazhanesi-İstanbul	Yedikule Gazhanesi İstanbul	Hasanpaşa Gazhanesi İstanbul	İzmir Havagazı Fabrikası	İstanbul Silahtarağa Elektrik Santrali
EM’nin özgün işlevini sürdürerek korunması									
Müdahale olmadan ya da en az müdahaleyle özgünlüğünün bütünüyle sergilenmesi									
Herhangi bir işlev değişikliği yapılmadan Müze olarak kullanılması									
Karma-kullanımla (Özgün ve yeni işlev değişikliği) korunması									
İşlev değişikliği ile kente kazandırılması			+		+			+	
İşlev değişikliği ve bunu destekleyen yeni-modern yapı ilavesi		+			+		+		+
Yıkılıp sadece biçim-form korunup yeniden yapılması	+						+		
Atıl durumda				+		+			

Türkiye’de EM’nin korunmasına ilişkin sorunlar;

- Uluslararası platformda EM’nin tanımı yapılmış, kapsamı, çerçevesi ve koruma ilkeleri tanımlanmış olmasına karşın Türkiye’de EM koruma mevzuatında yer almaması
- Endüstrileşme sürecinin tanığı ve kanıtı olan EM’lerin envanterinin çıkarılmaması, bir bölümünün yasal koruma altına alınmaması,
- Bazı bireysel ve tekil çalışmalar dışında genel olarak özellikle yasal koruma altına alınmamış yapılar hakkında belgeleme yapılmaması,

- Yasal koruma altına alınan fabrikaların düzenli bakımlarının yapılmaması, işlevini yitiren fabrikaların yeniden kullanım kararları alınmaması/geç alınması veya atıl konumda bırakılmaları (Dolmabahçe Gazhanesi ve Yedikule Gazhanesi örneğinde olduğu gibi),
- Türkiye’de fabrikalara, işlevleri ve mimari biçimleri gereği, diğer yapılara oranla daha az değer verilmesi,
- Korumaya bakış açısından ve koruma kararlarından kaynaklanan sorunların, EM’nin bütünlüğünü yitirmesine yol açması (Yedikule Gazhanesi örneğinde olduğu gibi),
- Zamanla kent merkezlerinin içinde veya yakının kalan EM alanlarının, kent yenilemesi, yeni projeler, yol yapımı-genişletmesi gibi çalışmalar sırasında yeterli araştırma ve belgeleme yapılmadan yıkılması (Dolmabahçe Gazhanesi örneğinde olduğu gibi),
- Ekonomik nedenlerden kaynaklanan sorunlar,
- EM’nin koruma ve yeniden kullanım uygulamalarının yüksek maliyeti ve bu maliyeti karşılayacak ödenekler ayrılmaması (Hasanpaşa ve Kuzguncuk Gazhanelerinde yıllardır süren restorasyon çalışmalarında olduğu gibi),
- İşlevlerini yitiren endüstri yapılarının düzenli bakım ve onarımı yapılmayarak terk edilmesi, doğal tahribata ilişkin önlem alınmaması,
- EM yapı/donanım yıllarca yüksek sıcaklık, zararlı gazlar, aşırı kirlilik gibi üretim sürecinin olumsuz etkileri ile karşı karşıya kalması (İstanbul Silahtarağa Fabrikası örneğinde olduğu gibi),
- Fabrikaların idarecileri ve çalışanları endüstri yapıları ve donanımlarına kontrolsüz müdahale yapması, EM’ye ait donanımın devredilmesi veya hurda olarak satılması
- (Kuzguncuk Gazhanesi örneğinde olduğu gibi),
- EM kentsel konumuna dayalı yüksek arsa ederi ve yeni birçok işlevi barındıracak alan büyüklüğünün imar rantına açılmasına ivme kazandırması olarak sıralanabilir.

5. ANKARA MALTEPE ELEKTRİK VE HAVAGAZI FABRİKASININ ENDÜSTRİ MİRASI DEĞERLERİ

1928 yılında kurulan ve 61 yıl boyunca Başkent Ankara'ya hizmet veren AMEHF, günümüzde her ne kadar korunamamış olsa da taşıdığı EM özellikleri nedeniyle korunması, yaşatılması ve gelecek nesillere aktarılması gereken endüstri ve kültür mirasıdır. Bu kapsamda, AMEHF yerleşkesinin taşınmaz endüstri ve kültürel miras değerleri; endüstrileşme sürecinde Türkiye'nin ekonomik politikaları, gelişim-değişim süreçleri ve Ankara kenti üzerindeki yansımaları (Bkz. Bölüm 5.1), fabrikanın kuruluş ve gelişme öyküsü, yapılaşma süreci, fiziksel, mekânsal, mimari ve sosyal özellikleri (Bkz. Bölüm 5.2) üzerinden tanımlanacaktır. Değerlendirme kısmında (Bkz. Bölüm 5.3) ise AMEHF yerleşkesinin erken Cumhuriyet döneminden bugüne ülke ve kent açısından koruma değerleri, uluslararası EM belirleme kriterleri (Bkz. Çizelge 5.1.) ile test edilerek EM değerleri belirlenmiştir.

5.1. Endüstrileşme Sürecinde Türkiye'nin Ekonomik Politikaları ve Ankara Kentine Yansımaları

Bu bölümde Endüstrileşme sürecinde Türkiye'nin ekonomik politikaları ve Ankara kenti üzerindeki yansımaları dört dönem halinde incelenmektedir. Birinci dönem Cumhuriyet öncesi dönem (1920 ve öncesi) (Bkz. Bölüm 5.1.1), ikinci dönem erken Cumhuriyet dönemi (1920-1950) (Bkz. Bölüm 5.1.2), üçüncü dönem muhafazakâr liberal ekonomi dönemi (1950-1980) (Bkz. Bölüm 5.1.3), dördüncü dönem ise 1980'lerde başlayan dışa dönük sanayileşme, liberalleşmeye dayalı ekonomi politikaları dönemidir (Bkz. Bölüm 5.1.4).

Her bölüm kapsamında öncelikle Türkiye'nin ekonomik politikaları değerlendirilecek, ardından ekonomik politikalar doğrultusunda Ankara'nın mekânsal organizasyonundaki değişimlere ve endüstri faaliyetlerine yer verilecektir. Bu kapsamda, endüstrileşmede devlet politikalarının değişimi ve değişen politikalara göre endüstri bölgelerinin ve AMEHF'nin durumu değerlendirilebilecektir.

5.1.1. Cumhuriyet öncesi dönem (1920 ve öncesi) Ankara kentinde sanayinin gelişimi

Cumhuriyet öncesi dönemde Osmanlı kentlerinde tam olarak endüstrileşmeden ve endüstri kentinden bahsetmek mümkün değildir. Ancak Osmanlı İmparatorluğunun Batı uygarlığını

kabulü ve hayranlığı, birtakım niteliksel değişimleri de beraberinde getirmiştir. 19. yüzyılda gerçekleşen bu değişim, Osmanlı kentlerinde ‘endüstrileşme’ olarak değil, ‘batılılaşma’ olarak yaşanmıştır. Başka bir deyişle; “18-19 yüzyıllara kadar mekânsal yapıda büyük bir dönüşüm geçirmeyen Osmanlı İmparatorluğu’ndaki ilk imar ve kentleşme hareketleri de aşağı yukarı Avrupa ile aynı tarihlere rastlamasına karşın bu gelişmeler batıda olduğu gibi endüstrileşmeye değil, bu dönemde toplum yapısında görülen çözülme nedeniyle toplumun sosyo-ekonomik organizasyonuna koşut olarak yaşanmıştır.” (Kıraç, 2001).

Ankara’da endüstri faaliyetleri ve mekânsal örgütlenme özellikle 1892’de İzmit ve İstanbul’a bağlanan demiryolunun kente gelmesiyle artış göstermiştir. 1896’da ise demiryolunun Konya’ya bağlanması ile Ankara 19. yüzyıldaki ekonomik değişim sürecinde önemli bir aşama kaydetmiştir. Tarımsal ürünlerin demiryoluyla ihraç edilmesi, ticaret hacminin genişlemesine, ekonomik koşullarda gelişmelere dolayısıyla üretimde ve nüfusta artışa neden olmuştur. İstasyonun kent merkezine yakın konumlanması, ürün taşımacılığına elverişli olması ve o yıllarda karayolları henüz gelişmediğinden üretim faaliyeti gösteren yapılaşmalar, kendiliğinden demiryolu güzergâhı ve çevresinde konumlanmıştır. Bu dönemde Ankara kenti sınırları kale ve çevresindeki bölge ile istasyon bölgesi olarak tanımlanabilir. Kente demiryolunun gelmesiyle üretim biçimlerinde doğrudan bir değişim olmamakla birlikte, depolama vb. kentsel hizmetlerin yer seçiminde demiryoluna ve istasyona yakınlık belirleyici olmuştur.

Bu dönemde devletin sanayi politikalarında, ekonominin millileştirilmesi ve sanayinin gelişimi için özel sektörün teşvik edilmesi konusunda bir çaba içine girildiğini söylemek mümkündür. 1910’da Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi yayımlanarak ticaret ve sanayi alanlarında faaliyet gösterenleri bir araya getirecek bir düzenleme yapılmıştır. Özel teşebbüsü desteklemek amaçlı 1913’de Teşvik-i Sanayi Kanunu yürürlüğe girmiştir. Teşvik-i Sanayi Kanunu ile bazı kuruluşlara toprak tahsisi ve vergi indirimleri gibi desteklerde bulunulmuştur (Koç ve Baskıcı, 2013: 33). Her ne kadar kanun 1927 yılına kadar yürürlükte kalmış olsa da Milli Mücadele yıllarında hem yurt genelinde hem de Ankara kentinde endüstriyel faaliyetlerde esaslı bir atılım yapılamadığı söylenebilir. Bu dönemde Ankara’da küçük ölçekli üretimden ziyade, büyük ölçekli üretim ve fabrika ibaresi taşıyan 1917 yılında kurulan Ankara Mensucat Fabrikası’nın (sonradan Türkiye İş Bankasına devredilerek Yün-İş olan fabrika) varlığından söz etmek mümkündür. Aynı zamanda Ankara Sanayi Odası’nın yayınlarında yer alan “kurucusu ve çalışan sayısına ilişkin herhangi bir bilginin bulunmadığı

un fabrikası İstasyon civarındaydı ve günde 20 ton un imal ediyordu. Diğeri de kurulduğu yer ve kapasitesine dair bilgi sahibi olmadığımız Dimitri Eugenidis’e ait modern pulluk imal eden işletmeydi.” (Koç ve Baskıcı, 2013: 33) ibarelerinden yine aynı dönemlerde Ankara’da bir un fabrikasının ve modern pulluk imal eden bir işletmenin bulunduğu anlaşılmaktadır.

5.1.2. Erken Cumhuriyet döneminde (1920-1950) Ankara kentinde sanayinin gelişimi

1920’li yıllarda Yeni Türkiye’nin oluşumu sürecinde devralınan sanayi mirasının büyük kısmı el işçiliğine dayalı imalathanelerden oluşmaktadır. Bu yetersiz alt yapı ile birlikte Cumhuriyet’in ilk yılları savaş yıllarının tahribatını onarmaya çalışarak geçmiştir.

Yeni Türkiye’nin toplumsal, ekonomik, siyasi ve hukuki temel yapılarını belirlemek amacıyla 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir’de Türkiye İktisat Kongresi toplanmıştır. Türkiye genelinde el işçiliğine dayanan imalatın, büyük işletmeler haline getirilmesi, sanayi kuruluşlarına ulaşımında kolaylıklar sağlanması, hammaddesi yurt içinde olan sanayi kollarının kurulması, devlet tarafından krediler verilerek özel sermayenin desteklenmesi vb. kararları içeren Misâk-ı İktisadi metni, İzmir İktisat Kongresi sonucunda oluşturulmuştur (Koç ve Baskıcı, 2013: 47). Ayrıca Kongre’de, devletin ekonomik temel düzeninin, “milli iktisat düzeni” olmasına karar verilmiştir. Buradan da anlaşılaacağı üzere, Türkiye Cumhuriyeti’nin öncelikli adımlarından biri sanayileşme olmuştur. Bununla birlikte, özel teşebbüsü desteklemek amaçlı Teşvik-i Sanayi Kanunu 1927’de yeniden yürürlüğe girmiştir. Bu Kanun, Türkiye’nin sanayileşme anlamında bir atılım yapması için yeni bir başlangıç olmuştur.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Cumhuriyet’in ilanından sonra yürütölen ekonomik politikalardan çıkarılan dersler sonucunda 1930’lu yılların başlarından itibaren Türkiye’nin ekonomik politikasında belirgin bir değişim söz konusu olmuştur. Türkiye’nin iktisadi politikasında, ekonomiye devlet müdahalesinin artmaya başladığı bu dönem, II. Dünya Savaşı’nın etkisiyle 1939’a kadar sürmüştür. Devlet öncülüğünde sanayileşmeyi teşvik eden bu süreçte; 17 Nisan 1934 tarihinde Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kabul edilmiştir (Koç ve Baskıcı, 2013: 46, 47). Türkiye’de devlet öncülüğünde sanayileşmenin gelişmesi, özel sermaye faaliyetlerine de ivme kazandırmıştır. Türkiye ekonomisi açısından önemli kalkınma sonuçlarının elde edildiğı 1930-1939 dönemi devletçi sanayileşme politikalarını içinde taşımaktadır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın büyük oranda başarılı olması üzerine 1938-1942 yıllarını kapsayacak ikinci bir sanayi planı hazırlanmıştır. Ancak 1939 yılında başlayan II. Dünya Savaşı nedeniyle bu plan uygulanamamıştır. Savaş'ın Türkiye'ye sıçrama ihtimali nedeniyle ekonomik politikaların savaş ve ordu gereksinimlerine göre düzenlendiği bir dönem başlamıştır. Dolayısıyla 1930'larda başlayan devlet öncülüğünde sanayileşme süreci sekteye uğramış ve önemli ölçüde hız kaybetmiştir. 1 Haziran 1942'de ise Teşvik-i Sanayi Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır (Koç ve Baskıcı, 2013: 52).

Milli Mücadele yıllarında Ankara'nın karargâh olarak seçilmesi, 27 Aralık 1919'da Heyeti Temsiliye'nin Ankara'da toplanması, 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılması, 13 Ekim 1923'de Ankara'nın Başkent olarak ilan edilmesi, 29 Ekim 1923'de Cumhuriyetin ilanı, sürecinde Ankara kentinin fiziksel/mekânsal, demografik ve sosyo-ekonomik yapısı olumlu anlamda etkilenmiştir.

Ankara'nın 1923'te yeni kurulan Cumhuriyetin başkenti olarak ilan edilmesiyle birlikte şehirde kentleşme ve endüstrileşme birbirini tetiklemiştir. “Ankara'da kentleşmeyi ve endüstriyel gelişimi aynı anda zorunlu kılan iki etmenin, birincisinin artan nüfusun temel ihtiyaçlarının karşılanması, ikincisinin de kentin yeni rejimin modernleşme sahnesi olarak, yurt çapında modernleşme çabalarının somut bir simgesi olarak gösterilmesi isteğidir.” (Saner, Severcan, 2009: 49). Erken Cumhuriyet döneminde Ankara, cumhuriyet ideolojilerinin benimsenmesinde ve yaygınlaştırılmasında örnek, öncü ve öğretici kent olma misyonu üstlenmiştir. Modern-çağdaş ve milli değerlerle bütünleşen modernite projesine göre, Ankara'nın bir simge olarak planlı bir şekilde kentleşmesinin, rejimin başarısını kanıtlayacağı inancı, beraberinde bu ihtiyaca cevap verecek bir kent planı hazırlanmasını getirmiştir. Bu yönde atılan ilk adım 16 Şubat 1924'te “Ankara Şehremaneti Kanunu”nun çıkarılması ve Ankara Şehremaneti'nin kurulmasıdır.

Ankara'nın ilk imar planı “Carl Lörcher Planı” (1924-1925)

Ankara'nın 30 Mayıs 1924 tarihli ilk planının müellifi Dr. Christoph Carl Lörcher'dir. Ankara'nın planlı kentleşmesi kapsamında hazırlanan bu plan, “hem artan nüfusun konut, sağlık, eğitim vb. ihtiyaçlarına cevap verirken, hem de modernleşme kaygılarına cevap verebilecek kurguya dair ilk girişim niteliğindedir” (Saner ve Severcan, 2009). Carl Lörcher

planı iki aşamada hazırlanmıştır. 1924 Lörcher Planı ‘Eski Şehir’in gelişim yönünü belirlemek ve var olan yapı stoğunun nasıl değerlendirileceğine ilişkin kararları içermiştir. Ancak hızlı nüfus artışı ile birlikte bugünkü Kızılay ve çevresinin (Yenişehir) yönetim mahallesi olarak planlanması gerekliliği ortaya çıkmıştır. 1925’te ‘Yeni Şehir’ için hazırlanan plan ise kentin gelişim yönünü belirlemiş, Eski Şehirden güneye (Çankaya yönüne) doğru konut yoğunluklu, aynı zamanda yönetim mahallesine de yer veren bir yapılaşma önerilmiştir (Saner ve Severcan, 2009). Kentin ulaşım ve tren yolu olanakları, endüstri tesisi kurma potansiyeli, yeşil alanların ve kent estetiğinin irdelenmesi gibi hususlar, örnek kent kurma yaklaşımında yol gösterici olmuştur (Cengizkan, 2004a). 1924 ve 1925 tarihli iki plan sonraki beş yıl boyunca Ankara kentinin gelişimini belirlemiş ve yönlendirmiştir.

1925 tarihli Yenişehir Planı’nda, Eski Şehir ile Yeni Şehir ’in ilişkisi teğet biçimde düşünülmüştür. Planın aynı yıl içinde güneydeki bu alanda toprak gereksinimini ortaya çıkardığı; 13 Aralık 1924’te çıkarılan 583 sayılı yasa ile 400 hektarlık bir kamulaştırmanın (Büyük Kamulaştırma) yapıldığı bilinmektedir (Cengizkan, 2004a). Bu kamulaştırma “Endüstri Bölgesi” ve “İstasyon Bölgesi” gibi kamu alanlarının gerçekleştirilmesine olanak sağlamıştır.

Lörcher Planı’nda tanımlanan Endüstri Bölgesi, istasyonun genişletilmesi, endüstri bağlantılarının sağlanması ve endüstri bölgesi olarak kullanılmak üzere demiryoluna paralel olarak 3 kilometre uzunluğunda ve 400 metre genişliğindeki (bugünkü Maltepe Semt) engebesiz bir alandır (Cengizkan, 2004a). Bu endüstri bölgesi, geçmişi 19. yüzyılın sonlarında kente demiryolunun gelişine kadar uzanan ve kenti kuzey ve güney bölümleri olarak ikiye ayıran geniş kamusal arazi şeridinin bir parçasıdır. Kente demiryolunun gelişi, aynı zamanda istasyon ve üretime dayalı birimler gibi kentsel hizmetlerin yer seçiminde de belirleyici olmuştur. Bu dönemde istasyon çevresinde depolama birimleri ve demiryolları bakım-onarım atölyeleri, gıdaya dayalı üretim tesisleri görülmektedir. Bu açıdan kendiliğinden demiryolu etrafında gelişen endüstriyel gelişiminde endüstri bölgesinin yer seçiminde etkili olduğu düşünülmektedir.

Kamulaştırmadan sonra, Yeni Şehir olarak inşa edilecek alanın modern bir altyapı ile donatılmasına yönelik, kentin elektrik ve havagazı ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulacak fabrikanın yeri; Eski Şehir ve Yeni Şehir’in teğet geçtiği noktada ve ikisine de aynı uzaklıkta

İstasyonun güneydoğusunda yer alan bölge olarak belirlenmiştir (Saner ve Severcan, 2009). Bu kapsamda AMEHF'nin yerini gösteren ilk belge, aynı zamanda Ankara'nın ilk planı da olan 1924-1925 Lörcher Planı'dır.

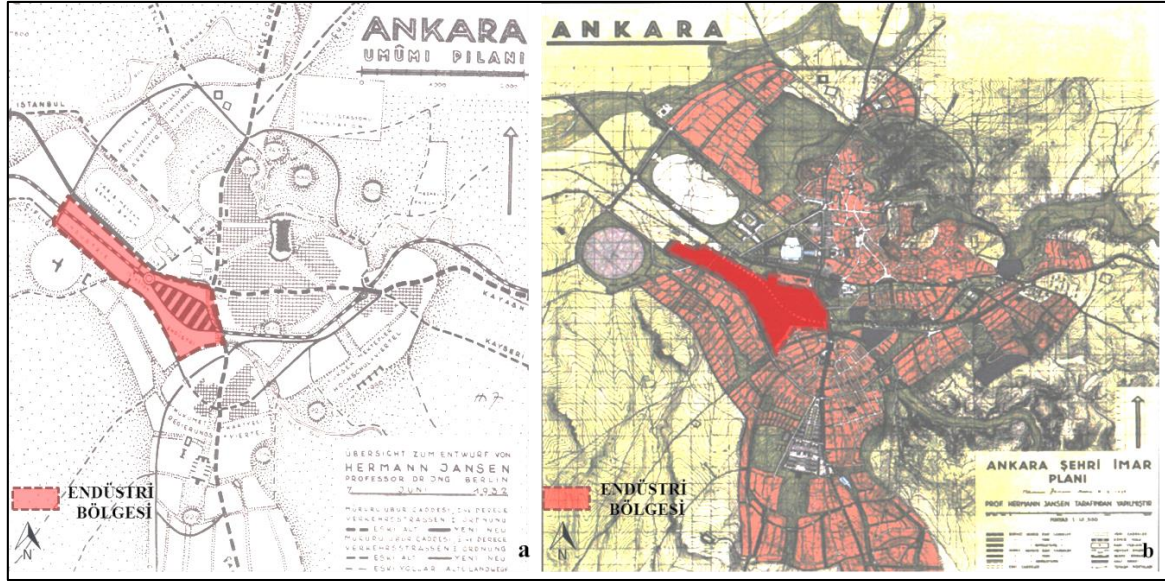

Harita 5.1. 1924-1925 tarihli Lörcher planında endüstri bölgesinin konumu (a), Lörcher planında AMEHF konumu (b) (Goethe Institut, 2010a)

Hermann Jansen Planı (1928-1932)

Ankara kentinin 1920'lerde 20.000-30.000 civarında olan nüfusu, 1928'e kadar 107.000 civarına ulaşmıştır (Goethe Institut, 2010a). 1924-25 Lörcher Planının düşük yoğunluklu plan kararlarına karşın plan tamamlanmadan kentte yaşanan hızlı nüfus artışı, kamulaştırma kararlarına rağmen arsa spekülasyonunun engellenememesi vb. nedenlerle yetersiz kalmıştır. Ankara kentinde yaşanan hızlı nüfus artışının kentleşme üzerindeki etkilerini yönetmek ve nüfusa göre gelişimini önceden planlamak üzere yeni bir plan yarışması düzenlenmiştir. Bu kapsamda 1927'de hazırlanan Hermann Jansen'in 'Ankara Bölgeleme (zoning) Planı' 1928'de 'Ankara İmar Planı' ise 1932'de yürürlüğe girmiştir. (Cengizkan, 2004a).

Jansen'in, Ankara Bölgeleme (zoning) Planı, bugünkü Yenışehir'den başlayarak saat yönünde döndüğünde kurguladığı Sanayi, Havaalanı ve Hipodrom, İşçi mahallesi, Okullar mahallesi, sonunda yine Yeni Şehir'in güneyinde Kır Evleri mahallesi ile bitmektedir (Cengizkan, 2004a). Lörcher'in temel prensiplerine sadık kalınarak hazırlanan bu planda endüstri etkinlikleri için, Gar Binası ile Yeni Şehir arasında demiryolu hattı boyunca uzanan bölge seçilmiş ve bir anlamda Ankara'nın ilk endüstri bölgesi tasarlanmıştır.

Harita 5.2. 1928 tarihli Jansen bölgeleme planında endüstri bölgesinin konumu (a), 1932 tarihli Jansen imar planı (b) (ABB, 2018)

Jansen planında ki endüstri bölgesi, Lörcher planından izler taşımaktadır. Bunun nedeni; plan yarışmasından önce yarışmacılara verilen direktifler arasında yer alan “İstasyonun gelişmesi göz önünde bulundurulmalıdır, Ankara Sivas hattı ile İstasyon arasındaki arazi sanayi ve fabrikalara özgülenmelidir.” (Cengizkan, 2004a) ifadeleridir.

Ayrıca endüstri bölgesine ilişkin, Jansen Planının plan açıklama raporu sayılabilecek raporunda; “Sanayi sahası, şehir halkının duman ve gazlardan sıhhati haleldar olmaması için şehrin garbında intihap edilmiştir.” (Cengizkan, 2004a) ifadeleri yer almaktadır. Bu kapsamda endüstri bölgesinin yer seçiminde, ulaşım kolaylığı (demiryoluna, istasyona ve havaalanına yakınlığı) ve hâkim rüzgârların yönünün, kentin batısında yer alan istasyon civarının endüstri kullanıma ayrılmasına neden olduğu söylenebilir.

Erken Cumhuriyet Döneminde Ankara kentinde oluşan sanayi aksı ve endüstrileşme sürecinin tanığı ve kanıtı olan AMEHF

Cumhuriyet’in Başkenti Ankara’nın örnek, öncü ve öğretici bir kent olması misyonu çerçevesinde ilk imar planı deneyimleri ile eş zamanlı Türkiye’nin iktisadi politikasında, ekonomik kalkınma ve sanayileşmenin teşvik edildiği bu süreçte, Ankara’da sanayileşme anlamında bir atılım yapıldığı görülmektedir. 1950’li yıllara kadar büyük oranda devlete dayalı olarak gelişim gösteren Ankara sanayisi henüz karayolları ağı fazla gelişmediğinden

Lörcher ve Jansen planının da etkisiyle genellikle demiryolu güzergâhı üzerinde özellikle Maltepe bölgesi çevresinde konumlanmıştır. Bir bakıma Maltepe bölgesinin erken Cumhuriyet döneminde Ankara’da önemli sanayi yerleşkelerine ev sahipliği yaptığı ve sanayileşme konusunda gelişme kaydeden ilk semt olduğu söylenebilir.

Yeni Türkiye’nin kurulması sürecinde, Ankara’nın bir çeşit savaş karargâhı olması ve ulaşımın demiryolu ile yapılması, istasyonunun yakın çevresini harp gereçleri üretimi için önemli bir merkez haline getirmiş; nitekim İmalat-ı Harbiye atölyeleri istasyonun batısındaki süvari kışlası binalarına kurulmuştur. Yine harp ihtiyaçlarına yönelik üretim yapılması amacıyla Ankara’da 1923’te istasyonun batısında bir Fişek Fabrikası bir de Marangoz Fabrikası, 1925’te Mühimmat fabrikası, 1926’da Kayaş Kapsül Fabrikası, 1928’de ise Elmadağ Barut ve Dinamit Fabrikası, 1935’te ise Türk Kuşu Uçak Fabrikası kurulmuştur (Koç ve Baskıcı, 2013: 56-82).

Ankara’nın Başkent ilan edilmesinden sonra kentte yaşanan hızlı nüfus artışı gıda sanayisinin gelişimini de hızlandırmıştır. 1925 yılında modern gıda sanayi kuruluşlarının yer aldığı Atatürk Orman Çiftliği kurulmuştur. Atatürk Orman Çiftliği üzerinde kurulan Ziraat Aletleri Fabrikası, Süt Fabrikası, Bira Fabrikası, Gazoz Fabrikası ve Çimento Fabrikası dikkati çeken üretim tesisleridir. 1943 yılında ise Atatürk Orman Çiftliği içerisinde Şarap ve Buz Fabrikalarının açıldığı bilinmektedir (Koç ve Baskıcı, 2013: 57-59).

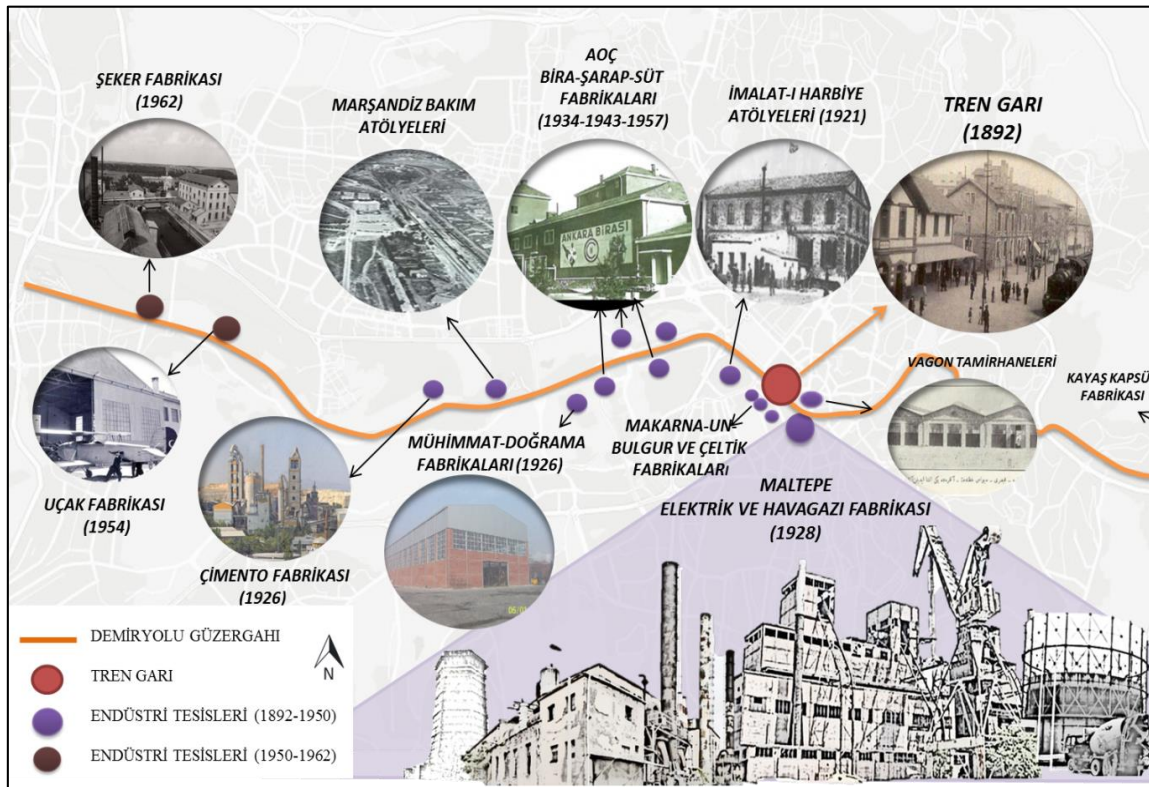
Başkent Ankara’nın modern bir kent olarak yapılanmasını tamamlaması amacıyla elektrik, havagazı gibi kentsel altyapı hizmetleri bu dönemde sanayinin bir başka kolu olarak ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda, ilk elektrik santrali 1924 yılında Ankara Belediyesi tarafından Bent Deresi’nde kurulmuştur. 1926 yılında Güvercinlik’teki Ankara Çimento Fabrikası’nın yanına ikinci bir santral kurulmuştur (Koç ve Baskıcı, 2013: 60). Santrallerin artan talep karşısında yetersiz kalması sonucunda, 1928 yılında, Lörcher ve Jansen planlarında ayrılan yerde ise AMEHF kurularak kente hizmet vermeye başlamıştır.

AMEHF konumu itibariyle Ankara’nın endüstriyel gelişiminde ve diğer endüstri faaliyetlerinin yer seçiminde de etkili olmuştur. Böylece kente demiryolunun gelmesiyle, depolama vb. faaliyetlerle kendiliğinden gelişimi başlayan Maltepe bölgesi, 1950’li yıllara kadar Ankara’nın ilk endüstri bölgesi olarak hizmet vermiştir. Maltepe bölgesine ilişkin 1945’de yapılan bir incelemede; bu civarda Değirmencilik Şirketi Un Fabrikası, Şemsi Demirkan’a ait Yayla Makarna

Fabrikası, Çanakçı Kardeşler'e ait Bulgur ve Çeltik fabrikasının ve Soğuk Hava Deposu ve Buz Fabrikası, Oksijen Fabrikasının yer aldığı bilinmektedir (Koç ve Baskıcı, 2013: 59, 89, 120).

Bu bölümde: Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'nin endüstrileşme politikaları ve bu politikaların Ankara kenti üzerindeki yansıması ilk planlama deneyimleri ile birlikte değerlendirilmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Ankara kentinde demiryolu hattı boyunca oluşan sanayi aksı (Harita 5.3.) tespit edilmiştir. Bazı sanayi tesislerinin yerlerine ilişkin sadece bölge anlamında bilgiler bulunduğu harita üzerindeki yerler kesin olmayıp sadece sanayi tesislerinin bulunduğu bölgeye işaret etmektedir.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde henüz karayolları ağı fazla gelişmediğinden kentin gelişiminde rol oynayan etmen demiryolları güzergâhı ve istasyon çevresi olmuştur. AMEHF de kentsel ölçekte dönemi açısından sanayi yapılarının kentsel konumunun taşımacılıkla ilintili olması durumunu tanımlayacak niteliktedir. AMEHF, tekil bir endüstri yapısı değil parçası olduğu sanayi aksı ve demiryolu bağlantıları ile (Londra King's Cross Gazometreleri, İzmir Havagazı Fabrikası ve Yedikule Gazhanesi örneğinde olduğu gibi) kentsel ve ülkesel ölçekteki ilişkiler ağının da parçası konumundadır.

Harita 5.3. Ankara'da demiryolu hattı boyunca gelişen sanayi aksı ve AEMHF

Türkiye’de Erken Cumhuriyet Dönemi’nde modernleşme ve hızlı kalkınma çabaları Başkent Ankara’ya kent karakteri olarak yansımıştır. Yeni devletin endüstrileşme politikalarıyla planlı olarak oluşturulan sanayi aksının temel ve ilk yapılarından birisi de AMEHF’dir. AMEHF; kentsel ve tarihsel konumuyla endüstri yerleşkelerinin yer seçimini, kuruluşunu ve gelişimi, ülkenin ekonomik politikalarını, bu doğrultuda kentin endüstri odaklı büyüme eğilimlerini, modernleşme-çağdaşlaşma sürecini ve mekânsal değişim sürecini (King’s Cross, Viyana ve Oberhausen Gazometreleri örneğindeki gibi) günümüze aktarmaktadır.

AMEHF Cumhuriyet’in ilk yıllarının tanığıdır. Türkiye’nin ve Ankara kentinin endüstrileşme sürecine tanıklık etmiş olması, öncü bir örnek niteliği taşımasıyla birlikte teknoloji ve üretimin yanında kentleşme tarihinin tanığı ve kanıtı olarak EM değerlerini taşımaktadır.

5.1.3. Liberal dönemde (1950-1980) Ankara kentinde sanayinin gelişimi

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren çoğunlukla devlet yatırımlarıyla gerçekleştirilen endüstriyel üretim 1950’lerden itibaren özel sektör lehine gelişmeye başlamış, bu süreçte devlet yatırımcı olmak yerine özel sektör girişimlerini destekleyici bir rol üstlenmiştir. (Bademli, 1987: 50-51). Bu dönem erken Cumhuriyet dönemindeki devletçi modelden kısmen muhafazakâr liberal ekonomiye geçiş dönemidir. Bu geçişte kentler, erken Cumhuriyet dönemindeki modernite ve sanayileşmenin değil kentleşme hızının ön plana çıktığı bir ortama dönüşmüştür (Gültekin ve Aslan, 2019).

Bu dönemde yeni iktisadi politikalar çerçevesinde, Marshall yardımından faydalanarak tarımda makineleşme, sulama, enerji üretimi, karayollarının yapımı, çimento ve şeker sanayi alanında çeşitli yatırımlar yapılmıştır. Eş zamanlı olarak Ankara kentinde 1954 yılında Türk Traktör Fabrikası, 1958 yılında Yem Fabrikası, 1962 yılında ise Ankara Şeker Fabrikası Yücel-Uybadin planında öngörülen sanayi aksı üzerinde (kentnin batı koridorunda) kurulmuştur.

Yücel-Uybadin Ankara Nazım Planı (1957)

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de yoğunlaşan kentleşme hareketiyle özellikle büyük kentler, kırdan göç eden nüfusun baskısı altına girmiştir. Jansen

Planındaki 1978 yılı hedefli 300.000 kişilik nüfusa 1950’li yılların başında ulaşılmıştır (ABB, 2018). Bu gelişmeler sonucunda, kentin gelişiminin gerisinde kalan plan yerine Ankara için yeni bir plan yapılması gerekliliği ortaya çıkmış ve 1955 yılında uluslararası bir yarışma açılmıştır. Bu yarışma sonucu Nihat Yücel ve Raşit Uybadin tarafından hazırlanan ve yaklaşık 12.000 ha’lık bir alanı kapsayan nazım imar planı 1957 yılında onaylanmıştır.

Özel sektörün endüstriyel yatırımlarının olduğu bu dönemde önceki dönemde olduğu gibi demiryoluna yakın ancak kentin dışında ve karayollarına yakın yerlerdeki ucuz arsalar büyük ölçekli endüstriyel alanlar için elverişli hale gelmiştir (Tekeli, 1994: 182-188). Bu farklılığa neden olan politik değişimlerden biri de taşımacılıkta karayollarına önem verilmesi olmuştur. Aynı zamanda bu dönem endüstri tesislerinin kent içindeki konumlarının ve çevreye etkilerinin sorgulanmaya başladığı yıllardır. Bu sebeplerle 1957 Yücel-Uybadin planında, endüstri tesislerinin yer seçiminde önceki planlardan farklı kriterler benimsenmiştir. Kent; batı, kuzey ve doğu yönlerinde bir çevre yolu ile kuşatılmıştır. Sanayi aksı ise kentsel yerleşmenin dışında, batı aksında önerilmiştir. Özellikle 1960’lı yıllardan sonra Yücel Uybadin Planına göre açılan karayolları ve çevre yolu, kent içi erişilebilirlik ilişkilerini değiştirmiştir. Bu gelişmelerin yanı sıra fabrikaların elektrik fabrikasına yakın konumlanması zorunluluğunun ortadan kalkması (elektrik enerjisinin dağıtımında enterkonnekte sisteme geçilmiş), elektrik fabrikasının artık tek seçenek olmayışı gibi nedenlerle de AMEHF haricindeki diğer endüstri tesisleri yer değiştirmeye başlamış, Maltepe bölgesi 1960’lı yıllardan sonra endüstri bölgesi görünümünden uzaklaşmaya başlamıştır (Saner, Severcan, 2009). Uygulama İmar Planı olarak bugünde yürürlükte olan bu plan, Ulus-Kızılay merkezlerinin aşırı yoğunlaşmasına yol açmıştır. 1968 tarihli Bölge Kat Nizamı Planı ve imar planı değişiklikleri ile de fazlaca değişikliğe uğramıştır.

Maltepe Sementinin bir endüstri bölgesi niteliğini çoğunlukla yitirmesi 1970’li yıllara denk gelmektedir. Bu dönemde, Ankara’da kamu ve özel sektöre ait endüstri yatırımları için özellikle karayolu üzerinde veya yakınında olan alanlar tercih edilmiştir. Endüstriyel üretimde özellikle “ASELSAN tesisleri ve OSTİM gibi” siteler İstanbul yolu üzerindeki Macunköy mevkiinde yoğunlaşmıştır. Benzer şekilde havaalanı yolu üzerindeki tesisler ve Siteler gibi endüstriyel tesisler karayolları boyunca gelişmiştir (Saner, Severcan, 2009). Ankara endüstriyel anlamda bir değişim içindeyken, “demiryolu bakım ve onarım tesislerinin Marşandize taşınması, 1970’li yılların sonunda toptancı halinin taşınması, 1980’li yılların başında diğer depolama işlevli yapıların yıkılması, 1983 yılında Elektrik

Fabrikasının, 1989 yılında da havagazı fabrikasının üretime son vermesi ile Maltepe endüstri alanı kimliğini çoğunlukla yitirmiştir” (Saner, 2004).

5.1.4. 1980’lerde başlayan dışa dönük sanayileşme, neoliberalleşmeye dayalı ekonomi politikaları

1980’li yıllar ekonomiyi serbestleştirme ve dışa açılma politikalarıyla birlikte küresel sermayenin genişlemesini sağlayacak politikaların devreye sokulduğu dönemdir. 1980’lerden sonra, “yeni ekonomik merkezlerin kentlerin farklı noktalarına kayması ve yatırımların da bu alanlara aktarılması, eski kent merkezlerindeki çöküntüyü hızlandırmıştır. Buna paralel olarak nüfus artışı, yüksek arazi değerleri ve sosyal çevre etkisiyle, kent içinde konumlanan sanayinin desantralizasyonu ortaya çıkmıştır.” (Kazas, 2008). Teknolojide yenilikler, kapasite artırma gereksinimleri vb. sebeplerle, giderek kent içinde kalan sanayi yapılarının bazılarının kent dışına OSB’lere vb. taşınması, bazılarının ise kentsel rant vb. sebeplerle işlevsiz kalan sanayi alanlarının artan rekabet koşulları ile birlikte neoliberal politikalar çerçevesinde, kentsel dönüşüme konu olan alanlar olarak görülmesi ve işlevsiz bırakılarak tasfiye edilmesi süreci bu dönem ve sonrasına denk gelmektedir. EM’nin kentsel konumuna dayalı yüksek arsa ederi ve yeni birçok işlevi barındıracak alan büyüklüğü imar rantına açılmasına ivme kazandırmaktadır. Bu süreçte neoliberalleşmenin öngördüğü ekonomik yeniden yapılanmanın eşliğindeki yeni yerleşme-yapılaşma siyasalarıyla kent mekânı dönüşüme odaklı sermaye piyasasına terk edilmektedir.

5.2. Ankara Maltepe Elektrik ve Havagazı Fabrikasının Kuruluş Öyküsü ve Yapılaşma Süreci

AMEHF’nin taşınmaz kültürel miras değerleri ile birlikte EM değerleri bu bölümde, fabrikanın yer seçimi ve kuruluş öyküsü, fiziksel, mekânsal, mimari ve sosyal özellikleri ile yapılaşma ve gelişme/değişme süreci üzerinden değerlendirilecektir.

5.2.1. Yer seçimi ve kuruluş öyküsü

19. yüzyıl itibariyle İstanbul ve İzmir’de modernleşmenin göstergesi ve gereği olarak kentin havagazı ile aydınlatılmasına başlanmış ve havagazı üretim tesisleri giderek yaygınlaşmıştır. 1920’lerde Başkent Ankara’nın modern-çağdaş bir kent olarak yapılanmasını tamamlaması ve modern yaşamın gereği olan altyapı hizmetleriyle (elektrik, havagazı gibi kentsel altyapı

hizmetleri) donatılması gerekliliği öncelik kazanmıştır. Bu kapsamda ilk elektrik santrali 1924'te Bentderesi'nde, ikinci elektrik santrali ise 1926'ta Güvercinlik'te kurulmuştur (Koç ve Baskıcı, 2013: 60). Elektrik enerjisi ihtiyacının hızla artması ve mevcut santrallerin yetersiz kalması, artan talebi karşılayamaması sonucunda daha geniş çaplı girişimlerde bulunulması gerektiği ortaya çıkmıştır. Bu gereksinimleri karşılamaya yönelik Başkent Ankara'nın elektrik ve havagazı işletmesi imtiyazı daha önce kurulmuş tesislerin (1924'te Bentderesi'nde, 1926 yılında Güvercinlik'te kurulan santrallerin) işletilmesi de dâhil olmak üzere, 24 Mart 1927 tarihinde 60 yıllığına Alman Didier firmasına verilmiştir. Didier Şirketi, elektrik üretim, işletim ve dağıtım işlerinden sorumlu olacak 'Alman Electricitats-Lieferangs-Gesellschaft' ile havagazı üretim, işletim ve dağıtım işlerinden sorumlu olacak 'Alman Stettiren Chamote-Fabrik Actien Gesellschaft' şirketlerinin konsorsiyumunda oluşmuştur. 24 Mart 1927 tarihinde imtiyazı alan Şirket 10 Ekim 1928 tarihinde Ankara Belediyesine bağlı olmak üzere, 1924-1925 tarihli Lörcher planında tanımlanan alanda AMEHF'yi kurmuştur (Saner ve Severcan, 2009, 54-55). AMEHF, Ankara'nın ilk havagazı ve ilk kok kömürü ile çalışan elektrik ve havagazı üretim tesisidir. 'Alman Aktien Elektrischen Gesellschaft' firması tarafından tasarlanan ve inşa edilen yerleşkenin mimarı ve mühendisi Werner Issel'dir (Goethe Institut, 2010b). AMEHF, kentteki ilk havagazı fabrikası olmasından kaynaklanan (Silahtarağa Elektrik Santrali örneğinde olduğu gibi) EM değerine sahiptir.

Fabrikanın yer seçiminde ise havagazı için gerekli kok kömürü nakliyatı sırasında, aynı kaynaktan elektrik santrali için gerekli kömüründe sağlanabilecek olmasının, Elektrik ve Havagazı fabrikasının bir arada kurulmasının nedeni olduğu söylenebilir. Elektrik fabrikası hem akaryakıt hem de kömür enerjisi ile çalışabileceğinden (nitekim 1933'te termik santral olarak hizmet vermeye başlamış) yer seçiminde havagazı fabrikasına kok kömürünün ulaştırılmasının belirleyici olduğu söylenebilir (Saner ve Severcan, 2009). O dönemde ise, hammadde nakliyatının gerçekleştirilebileceği tek ulaşım sistemi demiryoludur.

AMEHF'nin yerini gösteren ilk belge 1924 tarihli Lörcher Planıdır (Bkz Harita 5.2). AMEHF'nin yer seçiminde; hammadde nakliyatının gerçekleştirilebileceği tek ulaşım sistemi demiryolu olduğundan demiryoluna yakınlık, demiryolu ile kesintisiz biçimde bağlantı kurulabilmesi, diğer yandan üretilen elektrik ve havagazının ihtiyaç duyulan yerlere transferinin de en az maliyetle sağlanması (elektriğe oranla transferi daha zor olan ve özelleşmiş donatı gerektiren havagazı için döşenecek borularının olabildiğince kısa

olması vb.) gereklilikleri önemli kıstaslardandır (Saner ve Severcan, 2009: 53). Ayrıca havagazı üretiminde soğutma aşamasında kullanılabilecek İncesu deresinin alandaki konumu (AMEHF aynı zamanda İncesu deresinin güzergâhının değiştirilmesinin de tanığıdır), demiryolunun kente gelişi ile Maltepe semtinde kendiliğinden başlayan endüstriyel gelişim, aynı zamanda eski şehire (Ulus) olan yakınlığı 1924 Lörcher planında yerinin belirlenmesinde etkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte bu yer seçiminin yeni yerleşim alanlarının yerini ve kentin gelişme yönünün de belirlenmesinde etkili olduğu düşünülebilir. Nitekim 1925 Lörcher yeni şehir (Kızılay-Çankaya) planında AMEHF'nin yeni yerleşim ile eski yerleşim alanlarının merkezindeki konumu bu durumu açıklamaktadır. Başka bir deyişle, Yeni Şehrin yerini belirleyen temel faktörlerden biri de elektrik ve havagazı fabrikasına yakınlık olmuştur. Bu durum, AMEHF'nin kentleşme tarihinin tanığı ve hatta kanıtı olmasından kaynaklanan EM değerini oluşturmaktadır.

5.2.2. Fabrikaya özgü nitelikler, değişme, gelişme süreci

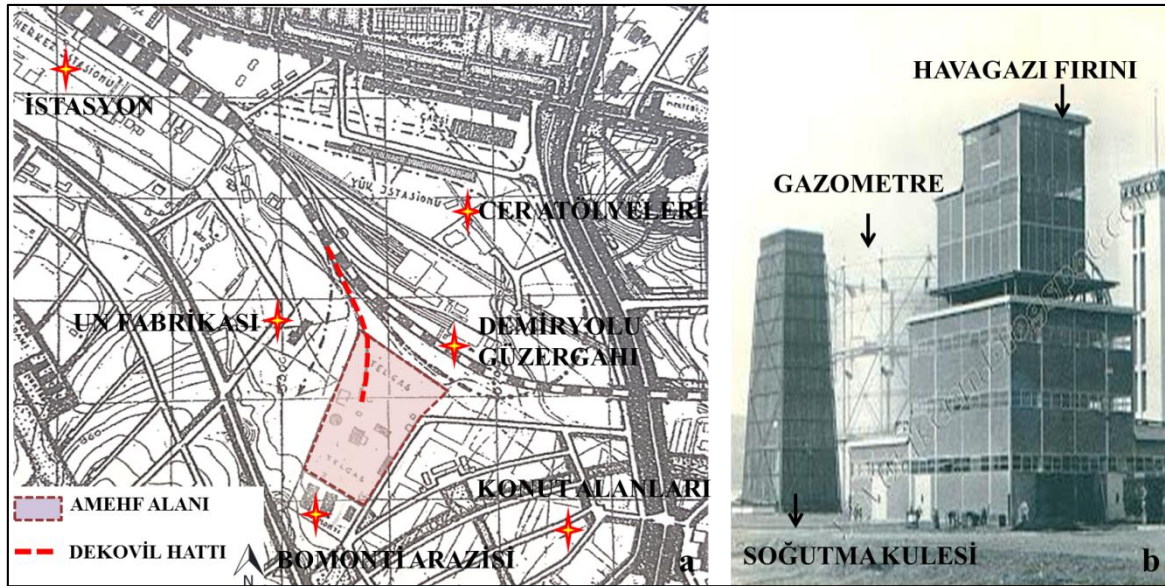
AMEHF, ilk aşamada, 1924-1925 tarihli Lörcher planı ile 1928 tarihli Jansen planında öngörülen sanayi aksında, elektrik ve havagazı fabrikası için ayrılan alanda; güneyinde Bomonti arazisi, kuzeyinde demiryolu, batısında un fabrikası ve diğer sanayi tesisleri ve doğusunda Toros Sokak'la sınırlı olacak şekilde Alman Didier firması tarafından 10 Ekim 1928'te inşa edilmiştir.

Bu bölümde fabrikanın fiziksel, mekânsal, mimari ve sosyal özellikleri ile gelişme/değişme süreci üç dönem halinde incelenmektedir. Bu ele alışıta AMEHF doğrudan üretim ile ilgili yapılar ve ekipmanları ile dolaylı olarak üretim ile ilgili yapılar (idare binaları, lojmanlar, hizmet binaları, sosyal tesisler vb.) ayrı ayrı incelenmekte ve bu kapsamda fabrikanın EM değerleri tanımlanmaktadır.

AMEHF'nin erken kuruluş dönemi ve gelişmesi (1928-1939)

1932 tarihinde yürürlüğe giren Jansen Ankara İmar Planında (Harita 5.4-a) ve o yıllarda gelişmekte olan fabrika alanının sınırları, mevcut durumu ve demiryolu ile olan ilişkisi izlenebilmektedir.

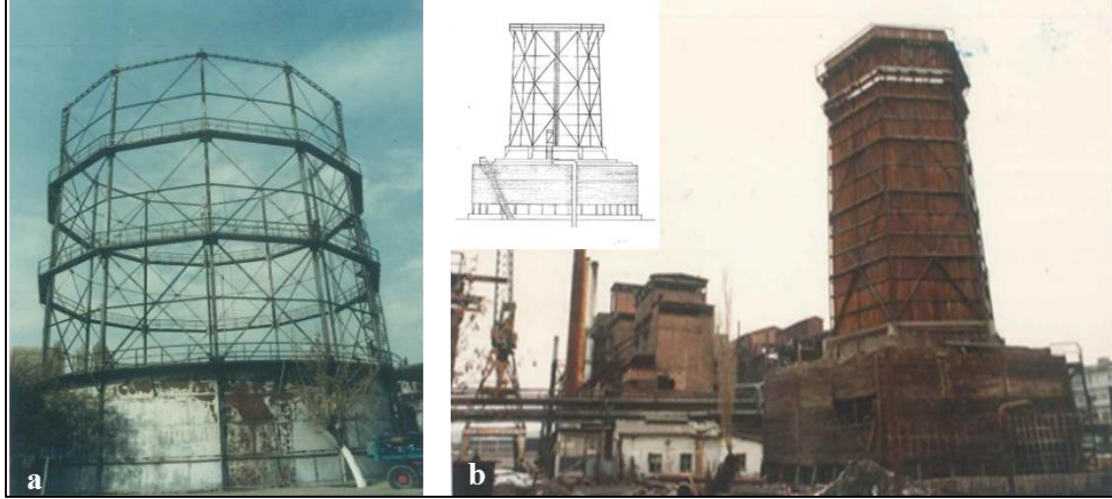
AMEHF yerleşkesi içerisindeki ilk yapı olan ana elektrik santrali 1928’de o dönem Bomonti Bahçesi olarak bilinen ve içinde Bomonti Gazinosunun bulunduğu alanın kuzeyinde, Lörcher planında fabrikaya ayrılan alanın merkezinde inşa edilmiştir. Elektrik santralinin inşasından bir yıl sonra fabrika alanının kuzey kesiminde 3’er kamaralı, kok kömüründen her biri günde 3000 m³ gaz üretme gücünde iki adet havagazı fırını (1 ve 2 ocakları olarak bilinen) inşa edilmiştir (EGO, 1973). Bu fırınlar kente ve çevresine havagazı sağlayan ilk fırınlar olma özelliğine sahiptir. AMEHF tesisleri konstrüktif yapı itibariyle pişirilmiş toprak, ahşap, metal konstrüksiyonların işlevleri gereği olduğu günün özelliğini ve imalat tarzını sergilemektedir. Söz konusu yapı elemanları bir bütünlük içinde kullanılmıştır.

Harita 5.4. 1932 tarihli Jansen Planında AMEHF’nin konumu (a), 1930’lu yıllar AMEHF görünüşü (b) (Saner ve Severcan, 2009; İşcen, 1928)

Havagazı fırınlarının inşasından hemen sonra üretimle ilgili ilk dönem yapıları olan, tümü Didier Şirketi tarafından yapılan gazometre, iki adet soğutma kulesi, pompa istasyonu, dekovil hattı, kükürt arıtma tesisleri ve atölye binaları tamamlanmıştır. Fabrika üretiminin hammaddesi olan kok kömürünün taşındığı dekovil hattı Jansen Planında (Bkz. Harita 5.4) net olarak gözükmemekte olup fabrika alanının kuzeyinden girerek pompa istasyonuna kadar ulaşmaktadır. 1929’da inşa edilen pompa istasyonu, dekovil hattının batısında yerleşkedeki ilk havagazı deposunun doğusunda yer almıştır. 1929’da altıgen formu fabrikanın ilk dönem yapılarından olan soğutma kulesi (Harita 5.4-b), 1930’da bu soğutma kulesinin doğusunda ikinci bir soğutma kulesi (Resim 5.1-b) ve 6000 m³ hacimli silindirik formu fabrikanın ilk gazometresi (Resim 5.1-a) inşa edilmiştir (EGO, 1973). Fabrikanın erken kuruluş yıllarında,

dekovil hattının kuzeyinde, hatta paralel olacak şekilde, Tok Sokağı cephe veren kükürt arıtma üniteleri (Resim 5.2) konumlandırılmıştır. Fabrikada yer alan üretim ile doğrudan ilişkili bu yapı ve tesisler dönemin endüstriyel teknik ve teknolojileri ile endüstriyel mimari anlayışıyla şekillenmiştir.

Resim 5.1. 1990'larda AMEHF yerleşkesi ilk gazometresi (a), soğutma kulesi (b) (KTB Arşivi, 1991-2019)

Fabrikanın erken kuruluş yıllarında üretim ile doğrudan ilişkili yapılar dekovil hattı ve çevresinde yoğunlaşmıştır. Bu hat yerleşke içindeki mekânsal farklılaşmada da belirleyici olmuştur. AMEHF de yer alan üretimle doğrudan ilişkili yapılar mevcut yerleşim yerlerinden uzak, demiryoluna ve diğer endüstri tesislerine yakın olan batı ve kuzey kesimlerde yer almıştır. “1930 yılında kentte 477 havagazı abonesi vardır. 1928-1930 yılları Eski Ankara ve Yeni Şehrin elektrik direk ve telleri dikilmesine, havagazı borularının döşenmesine sahne olmaktadır.” (Cengizkan, 2004a).

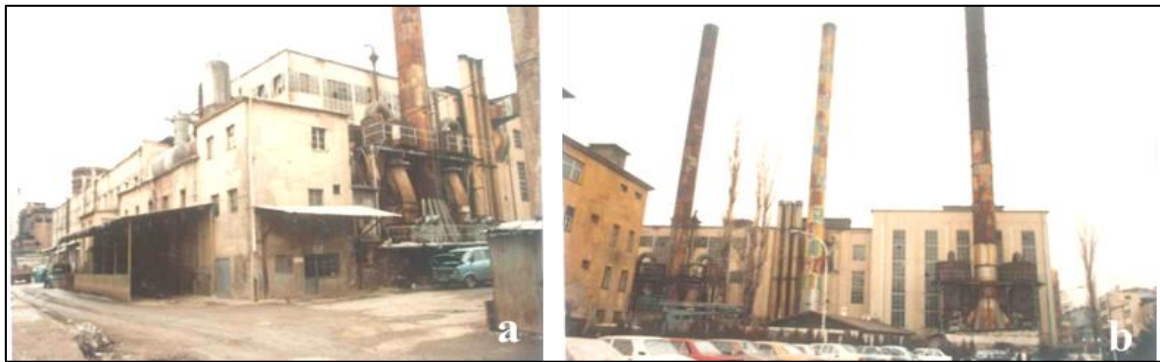
Resim 5.2. 1990'larda AMEHF kükürt arıtma tesisleri (a-b) (KTB Arşivi, 1991-2019)

1930’larda doğalgaz hizmet binası ile EGO lojmanları arasında yer alan bölgede tamir atölyesi ve doğrama atölyesi (Resim 5.3) inşa edilmiştir. Tamir atölyesi tek katlı olup zemin+2 katlı hizmet binasına bitişik konumdadır. Doğrama atölyesi, tek katlı, dikdörtgen formlu, dar cephesi Celal Bayar Bulvarına cephelidir.

Resim 5.3. 1990’larda AMEHF tamir atölyesi (a), doğrama atölyesi (b) (KTB Arşivi, 1991-2019)

1935’te kentte hızla artan nüfusa karşın artan havagazı ihtiyacının karşılanması amacıyla fabrika alanının kuzeyinde 1-2 ocaklarının bulunduğu alanda 3-4 ocakları olarak bilinen havagazı üretim ocakları işletmeye açılmıştır. Bu ocakların işletmeye açılmasıyla üretim kapasitesi 6.000m³’ten 12.000 m³’e çıkmıştır (EGO, 1973). 1936’da ise yerleşke içerisindeki ilk yapı olan ana elektrik santrali, kentin artan elektrik ihtiyacının karşılanması amacıyla termik santral haline getirilmiş ve işletmeye açılmıştır (Saner, Severcan, 2009). Bu gelişmelerden, kentin artan ihtiyaçları doğrultusunda fabrika alanının üretim kapasitesindeki artış ve mekânsal değişim izlenebilmektedir. 1936’ya kadar birbirinden bağımsız çalışan elektrik ve havagazı fabrikasını Zonguldak’tan gelen kok kömürünün bütünleştirdiği söylenebilir.

Resim 5.4. 1990’larda AMEHF elektrik üretim tesisleri (a), bacaların görünüşü (b) (KTB Arşivi, 1991-2019)

Bu dönemde üretime dolaylı olarak katkıda bulunan idari ve sosyal tesisler de eş zamanlı olarak gelişim göstermiştir. Bunlar; 1929 yılında yapımına başlanan üç adet idari bina ile bir genel müdür lojmanı (konuk evi) ve hizmet evi binasıdır. Yerleşkenin ilk yıllarında üretim ile ilişki yapılar, nispeten yerleşim bölgelerinin uzağında, fabrika alanının batısında dekovil hattı boyunca sıralanmıştır. İdari ve sosyal tesis ile lojmanlar ise fabrika alanının doğusunda, yerleşim bölgelerinin yakınında Toros Sokağa cephe verecek şekilde yer seçmiştir. Fabrikada yer alan üretime dolaylı olarak katkı sağlayan idari ve sosyal tesisler dönemin mimari anlayışıyla şekillenmiş olup uluslararası mimarlık üslubunu yansıtmaktadır.

1929'da Toros Sokağa cepheli genel müdür lojmanı (konuk evi), bodrum üzeri zemin+1 katlı yapı, yığma sistemde, pencereleri 1/2 dikdörtgen formda ve simetrik olacak şekilde inşa edilmiştir (Resim 5.5). AMEHF içerisinde ilk inşa edilen yapılardan biridir. Günümüzde 29228 ada 4 parselde yer alan bina halen ayakta olup kullanılmamaktadır. Toros Sokağa bakan cephesinde zemin ve 1. katta balkon çıkması bulunmakta, zemin kattaki balkon bahçeye açılmaktadır. Bu yapı dönemin mimari anlayışıyla şekillenmiş olup uluslararası mimarlık üslubunu yansıtmaktadır.

Resim 5.5. 1990'larda AMEHF genel müdür lojmanı (a), günümüzde genel müdür lojmanı (KTB Arşivi, 1991-2019)

Ego Genel Müdürlüğü; Toros Sokağa cepheli, kuzeybatı-güneydoğu yönde uzanan, uzun dikdörtgen forma sahip, bodrum+zemin+2 katlı olarak, yığma harman tuğla malzeme ile batı yönlü kısmı 1929'da, doğu kısmı 1931'de inşa edilmiştir (Resim 5.6). Toros Sokağa cephe veren doğu cephesinde, zemin kat ile birinci kat arasında, cephe boyunca uzanan, dışa taşkın dikdörtgen profilli geniş bir silme bulunmaktadır. Bu yapı dönemin mimari anlayışıyla şekillenmiş olup uluslararası mimarlık üslubunu yansıtmaktadır.

Resim 5.6. 1990'larda EGO genel müdürlüğü doğu cephesi (a) 2010'da batı cephesi (b) KTB Arşivi, 1991-2019; Goethe Institut b, 2010)

Bu dönemde; Tok Sokağı cephesi, Havagazı Fabrikası Müdürlüğü (Resim 5.7-a) betonarme sistemde, zemin+2 katlı olarak inşa edilmiştir. Yerleşkenin ilk gazometresinin kuzeyinde yer almaktadır. Toros Sokağı cephesi, kuzeybatı-güneydoğu yönde uzanan, dikdörtgen forma sahip, zemin+1 kattan oluşan, doğalgaz hizmet binası (Resim 5.7-b) 1929'da, EGO Lojmanlarının güneyinde, yığma sistemde inşa edilmiştir.

Resim 5.7. 1990'larda EGO genel müdürlüğü (a), doğalgaz hizmet binası (b) (KTB Arşivi, 1991-2019)

1930'lu yıllarda konut kültüründe işçi konutlarının önemli etkileri olduğu söylenebilir. Ankara'da konut yokluğu nedeniyle her kurum kendi konutlarını inşa etmiştir. AMEHF'nin yeni (Yenişehir, Kızılay) ve eski (Ulus, Hamamönü) yerleşim alanlarına yakın olması nedeniyle çalışanların konut ihtiyacı çoğunlukla mevcut yapı stokundan karşılanmıştır. Yerleşkede yer alan az sayıda lojman, üretimin sürekliliği kaygısıyla inşa edilen (teknik sorumluların, mühendislerin, şeflerin vb. kullanımına yönelik) lojmanlardır (Severcen ve Saner, 2009).

ve Otobüs İşletme Müessesesi (EGO) Genel Müdürlüğü haline gelmiş ve fabrikaların mülkiyeti EGO Genel Müdürlüğüne geçmiştir (Tekeli, 1982).

AMEHF Yerleşkesinin İkinci Dönem Gelişimi (1939-1965)

1939-1949 yılları arasında fabrikada önemli bir gelişim/değişim yaşanmamıştır. Bu durumun nedenlerinden biri; bu yıllarda II. Dünya Savaşı'nın başlamış olması, Türk-Alman ticari ilişkileri, ulaşım yollarının kapanması, Almanya'dan sipariş edilen teçhizatın fabrikaya ulaşamamasıdır (Saner ve Severcan, 2009). Bir diğeri ise bu savaşın Türkiye'ye sıçraması göz önünde bulundurularak ekonomik politikaların savaş ve ordu gereksinimlerine göre düzenlenmeye başlamış olduğu bu dönemde, devlet öncülüğünde sanayileşme sürecinin yavaşlamış olmasıdır. AMEHF'de bu dönemde önemli bir gelişme olmaması yine Türkiye'nin ekonomi politikalarını aktarmaktadır.

Artan havagazı ihtiyacını karşılamak üzere; 1949'da 20.000 m³ gaz üretme kapasitesine sahip 5-6 numaralı havagazı ocakları, 1950'de fabrika alanının kuzeybatısında 40.000 m³ gaz depolayabilecek kapasitede ikinci bir gazometre yapısı, 1954'de 11-13 ocaklarının doğusunda bir ısı merkezi, 1956'da 20.000m³ gaz üretme kapasitesine sahip 7-8 havagazı ocakları inşa edilmiştir. Bu dönemde havagazı abone sayısı 25.333'e çıkmıştır (EGO, 1973). Havagazı fabrikasının alternatifi olmadığından sürekli genişlerken, bu dönemde Elektrik fabrikasının genişlemesi büyük oranda durmuştur. Bunun sebebi ise, "1955'te elektrik enerjisi ihtiyacının Etibank enterkonnekte sisteminden karşılanmaya başlaması bu sistemin Güvercinlik ve Maltepe'de gerçekleşen üretimden daha verimli ve ekonomik olmasıdır."(Saner ve Severcan, 2009).

Aynı zamanda bu dönemde kent içindeki endüstriyel tesislerin, konumlarının ve özellikle çevreye etkilerinin (hava kirliliği, halk sağlığı vb.) sorgulanmaya başlamıştır. Erken Cumhuriyet dönemindeki modernite ve sanayileşme politikaları 1940'lardan itibaren hız kaybetmiş, 1950'lerden sonra ise devlet öncülüğünde sanayileşme özel sektör lehine gelişmeye başlamıştır. Bu ortamda diğer kentler gibi Ankara'da da kentleşme hızı ön plana çıkmıştır. Böylece 1957'de yürürlüğe giren Yücel-Uybadin planında, endüstri tesislerinin yer seçiminde, önceki planlardan farklı kriterler (Bkz. Bölüm 5.1.3) benimsenmiştir. Bu plan kararları doğrultusunda AMEHF haricindeki diğer endüstri tesislerinin yer değiştirmesiyle bu bölge endüstri bölgesi görünümünden uzaklaşmaya başlamıştır.

1960'da havagazı üretiminin artırılması amacıyla 9-10 ocakları, merkezi jeneratör tesisatı, iki adet soğutma kulesi (1931 yılında inşa edilen soğutma kulesinin güneyinde ve aynı aks üzerinde), üçüncü bir gazometre (Bomonti arazisi üzerinde gözüken üç adet yapının ikisi, alanın EGO Genel Müdürlüğünün mülkiyetine geçmesinden sonra yıkılmış, yerine bu Gazometre yapılmıştır) yapılmıştır. Bu yıllarda mevcut dekovil hattı eski Bomonti alanındaki gazometreye kadar uzatılmıştır (EGO, 1973). 1963'te üretim kapasitesi 67.000m³ olan, 11-12-13 olarak bilinen son havagazı ocakları (Resim 5.8), mevcut ocaklarının doğusunda ve batısında iki adet vinç (Resim 5.9.) artan ihtiyaçlar doğrultusunda bu dönemde yapılmıştır.

Resim 5.8. 1990'larda havagazı fabrikası doğu görünüşü (a), batı görünüşü (b) (KTB Arşivi, 1991-2019)

Resim 5.9. 1990'larda AMEHF vinç yapıları (KTB Arşivi, 1991-2019)

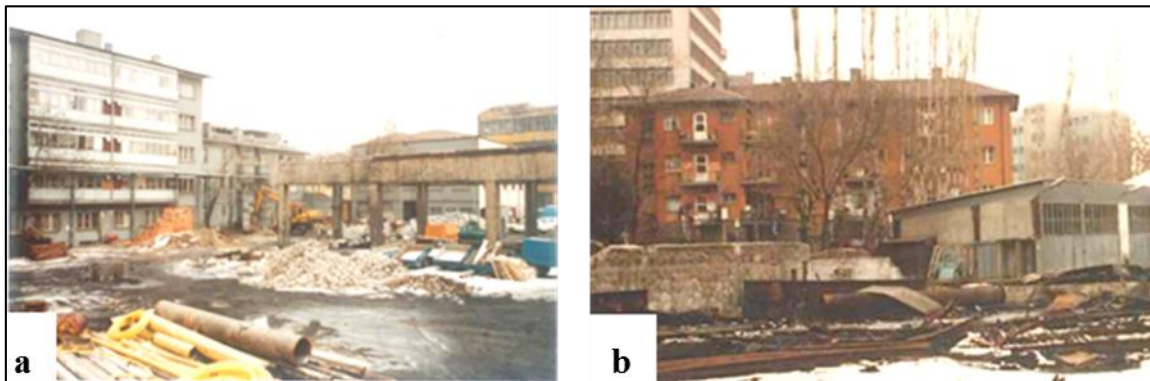
1965 yılında inşa edilen, dikdörtgen formlu, kompresör binası (Resim 5.10-a) ise birinci gazometrenin güneyinde ve Tok Sokağa cephelidir. Bu bina 1990 yılından itibaren EGO tarafından camii olarak kullanılmıştır (Saner ve Severcan, 2009). Camii, günümüze ulaşan

yapılardan olup ibadete açıktır. Tek atölyeleri ise (Resim 5.10-b) betonarme sistemde zemin+3 katlı olarak bu yıllarda yapılmıştır.

Resim 5.10. 1990'larda Kompresör binası (a), TEK atölyeleri (b) (KTB Arşivi, 1991-2019)

Bu dönemde üretim ile doğrudan ilişkili bu yapılar dışında, üretime dolaylı olarak yardımcı idari ve sosyal tesislerde eş zamanlı olarak gelişim göstermiştir. 1960'da mevcut EGO Lojmanlarının bitişiğinde Toros Sokağına cepheli zemin+4 kattan oluşan ikinci EGO lojman binaları (Resim 5.11-a) aynı yıllarda parselin batısında Tok Sokağına cepheli TEK lojmanı (Resim 5.11-b) inşa edilmiştir. Toros Sokağına cepheli, kuzeybatı-güneydoğu yönde uzanan dikdörtgen forma sahip, zemin+3 kattan oluşan bitişiğinde aynı formun ve aksın devam ettirildiği EGO Genel Müdürlüğü yapısına (1931 tarihli) bitişik idare binası ile Tok Sokağına cepheli Havagazı Fabrikası Müdürlüğüne bitişik konumda bir camii de bu dönemlerde yapılmıştır.

Resim 5.11. 1990'larda EGO lojman binaları (a), TEK lojmanları (b) (KTB Arşivi, 1991-2019)

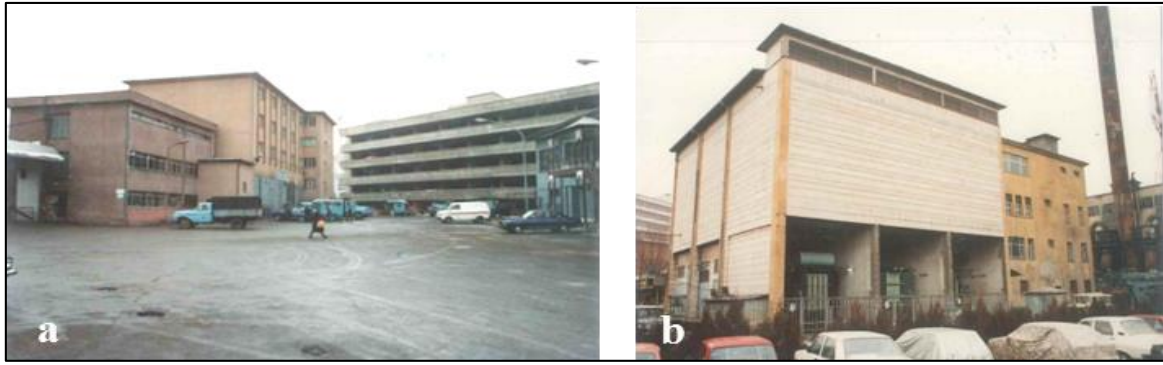
Jansen Planında (Bkz. Harita 5.3) eski Bomonti alanında gözüken üç yapının ortasında yer alan yapı eski Bomonti Gazinosu olarak bilinmektedir. 1960'lardan sonra EGO Genel

Müdürlüğünün yemekhane ve atölye binası (Resim 5.12.) olarak kullanılmıştır. Yerleşkede yer alıp günümüze ulaşan nadir yapılardandır. Bu yapı uluslararası mimarlık üslubunu yansıtmaktadır. Ancak herhangi bir koruma kararı bulunmamaktadır.

AMEHF yerleşkesinin üçüncü dönem gelişimi/duraklaması ve kapatılması (1965-1985)

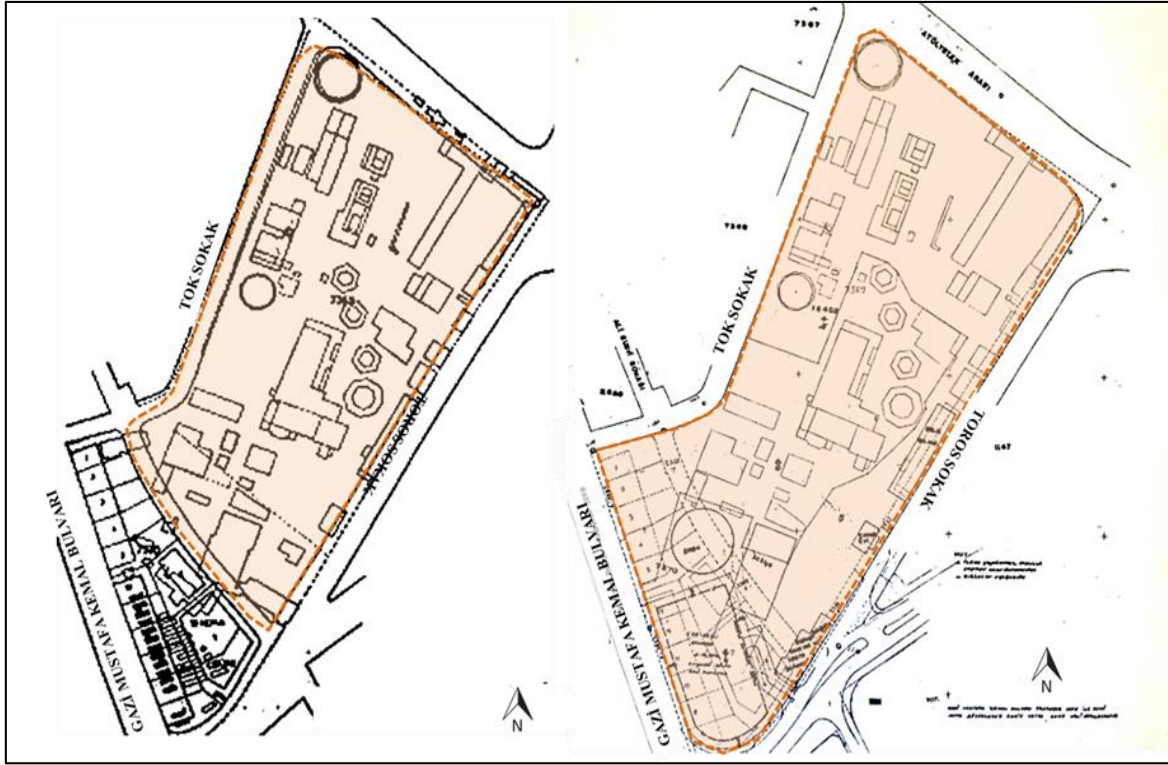
1968’de yerleşkenin merkezinde yer alan elektrik üretim tesislerinin güneyinde yeni bir elektrik santrali, ambar, yemekhane binası (Resim 5.13-b.) 1970’de; uzun cephesi Celal Bayar Bulvarına cepheli, tek katlı torna atölyesi, aynı yılda fabrika alanının kuzeyinde yer alan atölye yapısına dik şekilde bağlanan yeni bir atölye yapısı daha yapılmıştır. 1978’de eski Bomonti alanın doğusunda, EGO Genel Müdürlüğü giriş kapılarının arasında kalan kısımda idari bina ve 1981’de bu yapıya bitişik Bakım ve Onarım UPRS Daire Başkanlığı (Resim5.13-a) idare binası inşa edilmiştir.

Resim 5.13. 1990’larda Bakım ve Onarım UPRS Daire Başkanlığı (a), elektrik santrali, ambar, yemekhane binası (b) (KTB Arşivi, 1991-2019)

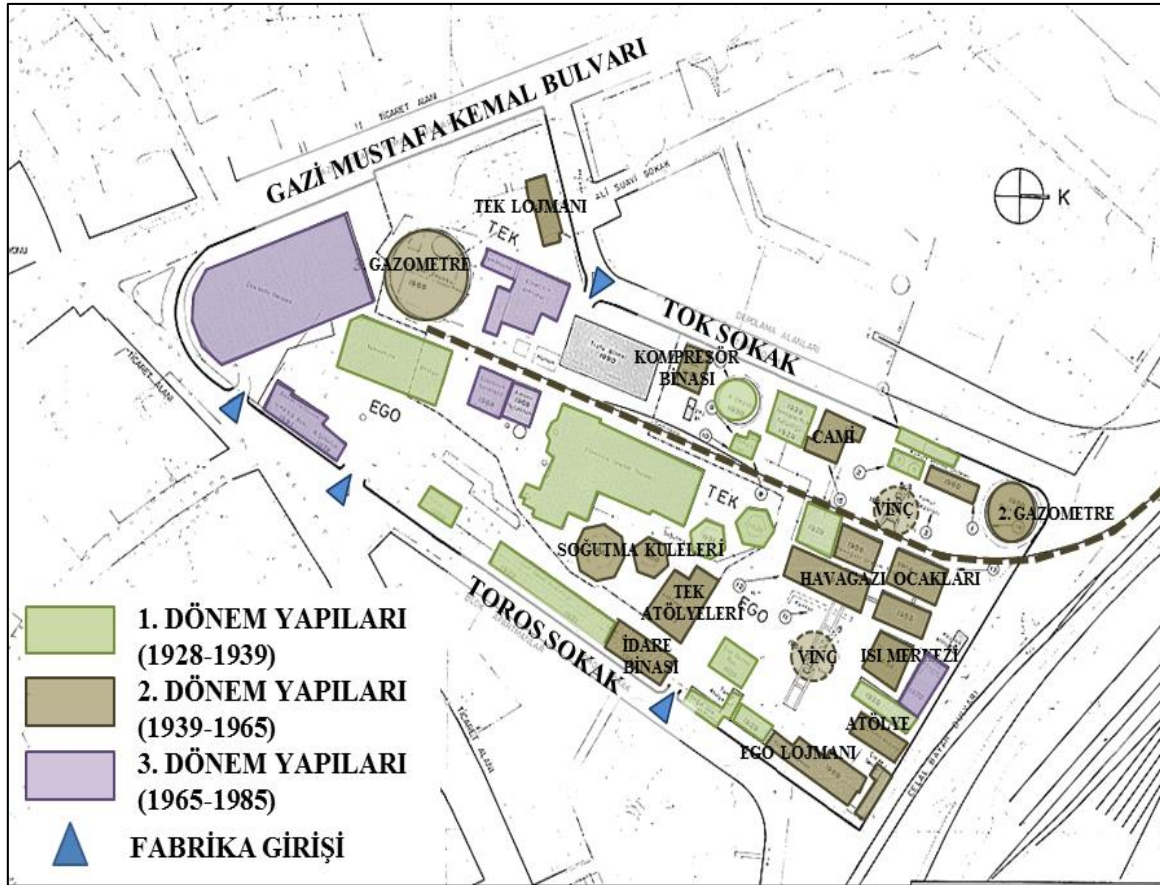
1980 sonrasında Fabrika alanının eski Bomonti alanının güneyine doğru genişleyen Gazi Mustafa Kemal Bulvarına bakan cephesinde sanayi dışı kullanımlar yer almaya başlamıştır. Bu kısımda, içerisinde idari ofislerinde yer aldığı Maltepe Çok Katlı Otoparkı’nın da (Bkz. Resim 5.14-a) yapıldığı yıllardır. Bu durumun nedeni, Yücel-Uybadin planında Maltepe’nin, merkez Kızılay’ın bir uzantısı olacak şekilde planlanmış olmasıdır. Bu dönemde artık AMEHF’nin sınırları güneyde Gazi Mustafa Kemal Bulvarı’na, kuzeyde ise Celal Bayar Bulvarına dayanmıştır.

1982’de EGO, elektrik ve dağıtım işlerini Türk Elektrik Kurumuna (TEK) devretmesi ile Havagazı Fabrikası ve Elektrik Fabrikası alanları fiziksel bir eşikle birbirinden ayrılmış ve 1983 yılı itibari ile Maltepe yerleşkesindeki elektrik üretimi sonlandırılmış, bununla birlikte Havagazı ve Elektrik Fabrikası arasındaki ortak yaşam ilişkileri de son bulmuştur. 1989’da ise havagazı üretimi sonlandırılmıştır (Severcan, 2006).

Harita 5.7. 1965 tarihli ve 1985 tarihli vaziyet planlarında AMEHF yerleşkesinin sınırları ve gelişimi (KTB Arşivi, 1991-2019)

Yücel-Uybadin planı sonrası Maltepe semtinin kent merkezi Kızılay'ın bir uzantısı şeklinde olması, plandaki 'Merkezi İş Alanı'nın sınırını oluşturması, 1968 Bölge Kat Nizamı Planında alanda yüksek yoğunluklu yapılaşma önerilmesi vb. nedenlerde artan arsa değerleri sonucunda AMEHF genişlemesi bu dönemde durmuştur. Bu nedenlerle birlikte ekonomik (işletme ömrünü tamamlayan yapıların bakım-onarımlarının yüksek maliyeti, kömür transferinin maliyeti yüksek bir seçenek haline gelmesi vb.) ve çevresel nedenler (kentte artan hava kirliliği vb.), doğalgaz üretimine geçilmesi, Elektrik santrali dışında elektrik üretim kaynaklarının varlığı vb. sebepler AMEHF'nin kapanması sürecinde etkili olmuştur.

Harita 5.8. AMEHF yerleşkesinin üçüncü dönem gelişimi/duraklaması (1965-1985) (KTB Arşivi, 1991-2019)

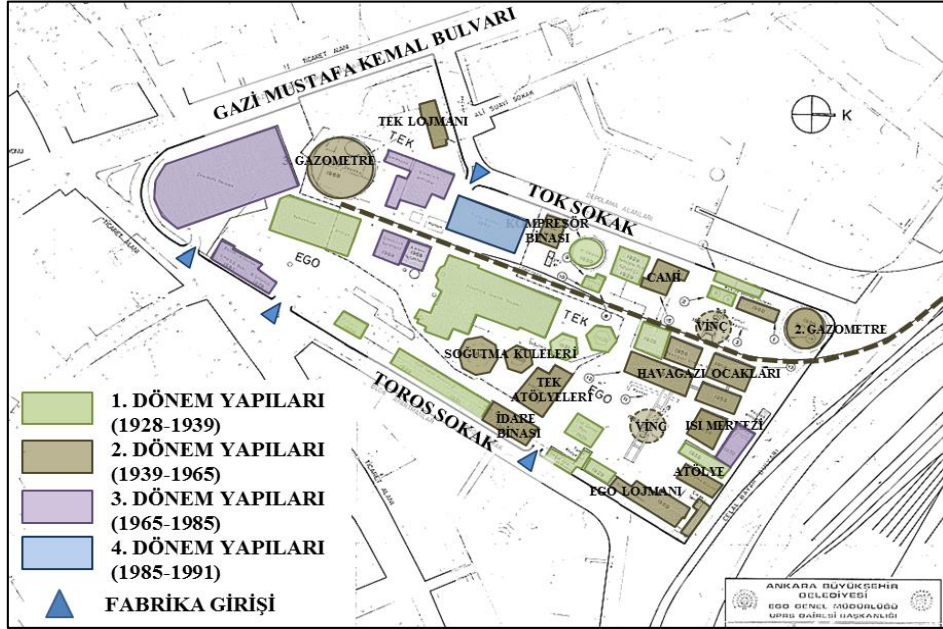
AMEHF yerleşkesinin kapatılmasından sonraki dönem (1985-1991)

1990’da yerleşkenin Tok Sokak girişinde inşa edilen ‘Trafo Binası’, TEİAŞ Maltepe GIS Trafo Merkezi (Resim 5.14-b) olarak günümüzde de kullanılmaktadır.

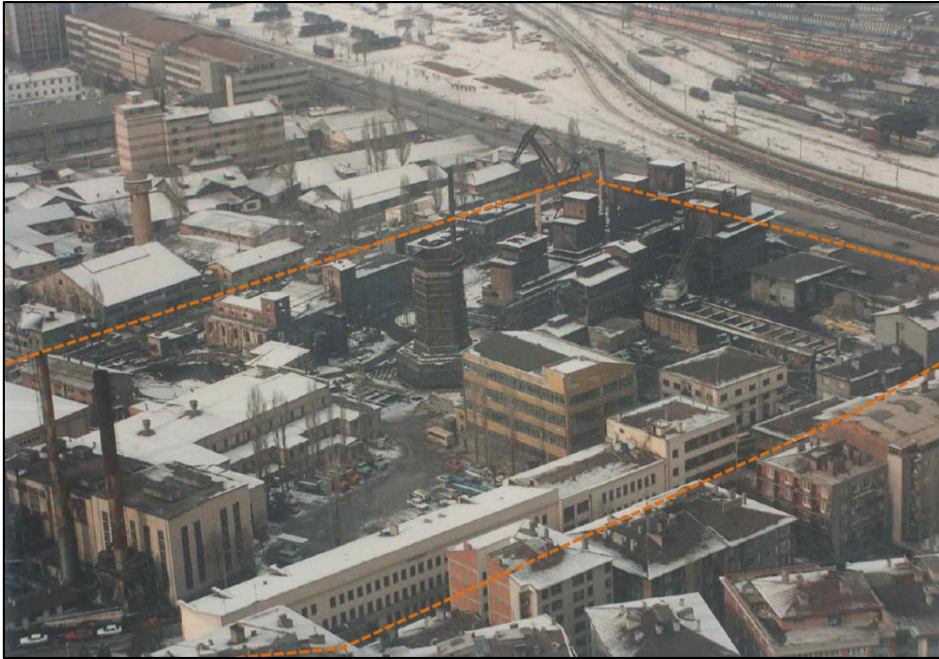

Resim 5.14. 1990’lı yıllar Maltepe Çok Katlı Otoparkı (a), TEİAŞ trafo merkezi (b) (KTB Arşivi, 1991-2019)

Bu dönemde mevcut tesisler depo, idari vb. amaçlarla kullanılmışlardır. İlerleyen yıllarda ise prefabrik yapılar (kantin vb. olarak kullanılan) ve Maltepe Pazarı alanda inşa edilmiştir. Fabrika yerleşkesinin son dönemindeki duraksama dönemi Harita 5.9’da izlenebilmektedir.

Harita 5.9. AMEHF yerleşkesinin dördüncü dönemi (1985-1991) (KTB Arşivi, 1991-2019)

Resim 5.15. 1990’larda AMEHF kent içindeki silüeti (KTB Arşivi, 1991-2019)

5.3. Değerlendirme

AMEHF yerleşkesi, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşuna tanıklık etmiş olup, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde endüstri yerleşkelerinin kuruluşunu ve gelişimi, aynı zamanda kentin ekonomisi, büyüme eğilimleri, politik ve fiziksel durumundaki değişimleri de günümüze aktarmaktadır. Bu halde AMEHF yerleşkesi endüstrileşme sürecinin tanığı ve kanıtı olma değerine (Viyana Gazometreleri ve Oberhausen Gazometreleri örneğinde olduğu gibi) EM değerine sahiptir. AMEHF yerleşkesi konumu itibariyle endüstriyel tesislerin ve kentsel gelişiminin yönünü belirlemiş olmasıyla da kentleşme tarihinin tanığı ve kanıtıdır.

AMEHF kentsel ölçekte dönemi açısından sanayi yapılarının kentsel konumunun taşımacılıkla ilintili olması durumunu (Londra King's Cross ve İzmir Havagazı Fabrikası örneğinde olduğu gibi) tanımlayacak niteliktedir. AMEHF, tekil bir endüstri yapısı değil parçası olduğu sanayi aksı ve demiryolu bağlantıları ile kentsel ve ülkesel ölçekteki ilişkiler ağının da parçası (Oberhausen Gazometresi örneğinde olduğu gibi) konumundadır. Bu kapsamda kentleşme tarihine tanıklık etmesi, bütüncül olması ve çevresel değerleri de barındırması açısından büyük öneme sahiptir.

Cumhuriyet'in modernite projesi doğrultusunda Başkent'in çağdaş, öncü ve örnek bir kent olarak yapılaşmasını tamamlaması amacıyla kurulan AMEHF, Başkent Ankara'nın endüstrileşme sürecinde öncü bir örnek niteliği taşıması, kentteki ilk sanayi yapılarından biri olması enderlik değeri (Silahtarağa Elektrik Santrali ve Dolmabahçe Gazometresi örneğinde olduğu gibi) oluşturmaktadır.

Kentin tekno-tarihsel profilinin katmanlarından biri olmasının yanı sıra, ait olduğu dönemin üretim biçimini, tekniklerini, yapım teknolojilerini de aktarmaktadır. Bu haliyle fabrikanın teknik ve teknolojik değeri de bulunmaktadır.

Mimari yapıların estetik değerlerini tanımlamak ve yorumlamak için kullanılan kriterler, terminoloji ya da üslup AMEHF gibi endüstri tesislerinin miras değerlerinin tanımlanması veya belirlenmesi için tam anlamıyla yeterli olamaz. Ancak, Erken Cumhuriyet döneminde inşa edilen farklı işlevlerdeki birçok yapı gibi "AMEHF'de uluslararası mimarlık üslubunun sanayi yapılarının özelliklerini taşımaktadır. Ayrıca konstrüktif yapı itibariyle taş, tuğla, ahşap, metal konstrüksiyonların işlevleri gereği olduğu döneminin yapı

Üretim teknolojisini ve imalat-inşaat tarzını sergilemektedir.” (Goethe Institut b, 2010). İlevlerine göre ekillenmi üretim yapılarının yanı sıra e zamanlı gelişim gösteren konuk evi, sosyal tesis, lojman ve yemekhane binası da aynı üslubun izlerini taşımaktadır. AMEHF yerleşkesinde yer alan özellikle erken kuruluş döneminde inşa edilen yapılar mimari üslubuyla EM kapsamındadır.

AMEHF’nin 61 yıl boyunca (1928-1989 yılları arasında) işlev görmesi, kentin imajına, görsel alışkanlık ve anlamlar yüklemekte kent dokusu içinde masif bir siluet olarak görsel bir değer taşımaktadır. Ayrıca toplumun mekânsal hafızasındaki yadsınamayacak bir yeri bulunmakta ve bulunduğu çevrede önemli bir kimlik duygusu oluşturmaktadır. AMEHF bu özellikleri ile simgesel değere ve kullanım sürekliliğinden kaynaklanan öneme sahiptir.

AMEHF, insanların yaşamlarına dair kayıtların parçası olarak sosyal fabrika niteliği ile mekânsal gelişimi ve kurgusuyla bunun yanı sıra mekânı belirleyen ve birlikte düşünülmesi gereken anı, bellek ve tarihi değerleriyle EM statüsündedir.

Özetle AMEHF yerleşkesi, bir kent modern dünyayla tanışırken getirdiği uluslararası mimari karakterler ve dönemin gelişmiş mühendislik tekniklikleri ile salt fabrika yapısı olmasının ötesinde Ankara’nın kimliğini yansıtan bir EA ve EM niteliği taşımaktadır.

Çizelge 5.1. AMEHF'nin EM değerlerini belirleme-tanımlama

Sıra No	Uluslararası EM belirleme-tanımlama kriterleri	AMEHF EM Değerleri	
1	Endüstriyel Gelişimin ve/veya Endüstrileşme Sürecinin Tanığı ve Kanıtı Olması - Zaman ve Tarih Kısıtlı Olmaması	Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna tanıklık etmiş olup, bu dönemde endüstri yerleşkelerinin kuruluşunu ve gelişimi, kentin ekonomisi, büyüme eğilimleri, politik ve fiziksel durumundaki değişimleri de günümüze aktarmaktadır.	
2	Evrensellik ve/veya Enderlik Değeri	Endüstrileşme sürecinde öncü bir örnek niteliği taşıması, kentteki ilk sanayi yapılarından biri olması enderlik değeri oluşturmaktadır.	
3	Kentleşme Tarihindeki Tanıklığı/Önemi	Konumu itibarıyla endüstriyel tesislerin ve kentsel gelişiminin yönünü belirlemiş olmasıyla kentleşme tarihinin tanığı ve kanıtıdır.	
4	Hammadde, Enerji, Ulaşım Ağları vb. Bağlılığından Kaynaklanan Çevresel Değer	4.1. Kentsel	Tekil bir endüstri yapısı değil parçası olduğu sanayi aksı ve demiryolu bağlantıları ile kentsel ve ülkesel ölçekteki ilişkiler ağının da parçası konumundadır.
		4.2. Ulusal	
		4.3. Uluslararası	Hammadde, enerji ve ulaşım ağlarına ilişkin uluslararası bağlantıları bulunmamaktadır.
5	Bütünlük Durumu	Fabrika alanı günümüzde parsel bütünlüğünü korumaktadır.	
6	Teknik/Teknolojik ve Bilimsel Önem	Kentin tekno-tarihsel profilinin katmanlarından biri olmasının yanı sıra, ait olduğu dönemin üretim biçimini, tekniklerini, yapım teknolojilerini de aktarmaktadır.	
7	Mimari Üslubu	Konstrüktif yapı itibarıyla taş, tuğla, ahşap, metal konstrüksiyonların işlevleri gereği olduğu döneminin yapı üretim teknolojisini ve imalat-inşaat tarzını sergilemektedir. Yerleşkede yer alan ilk dönem yapıları uluslararası mimarlık üslubunun sanayi yapılarının özelliklerini taşımaktadır	
8	Üretim ile Doğrudan veya Dolaylı olarak Bağlantılı İşlevi Olması	Fabrika yerleşkesinde üretime doğrudan katılan yapılar (havagazı fırını, elektrik üretim tesisi, kükürt arıtma tesisi vb.) ile dolaylı olarak katılan yapılar (lojmanlar, idari tesisler, yönetim birimi vb.) bütünlük içinde bulunmaktadır.	
9	İşlevsel Süreklilik	61 yıl boyunca (1928-1989 yılları arasında) işlevini sürdürmüştür. Günümüzde özgün işlevini sürdürememektedir.	

Çizelge 5.2. AMEHF'nin EM değerlerini belirleme-tanımlama

Sıra No	Uluslararası EM belirleme-tanımlama kriterleri	AMEHF EM Değerleri
10	Sağlamlık ve Kullanılabilirlik düzeyi	Günümüzde; eski Bomonti Gazinosu, tescilli konuk evi, Enerjisa İdare binası, EGO Cami, TEİAŞ Maltepe GIS Trafo Merkezi, Elektrik Santrali dışında bütün yapılar yıkılmıştır.
11	Özgünlük değeri	11.1. Malzeme Konstüriktif yapı itibariyle taş, tuğla, ahşap, metal konstrüksiyonların işlevleri gereği olduğu dönemin yapı üretim teknolojisini ve imalat-inşaat tarzını sergilemektedir.
11	Özgünlük değeri	11.2. Yapım tekniği-Projelendirme Projelendirilmesi Alman Didier şirketi tarafından yapılmış, özellikle gazometre ve havagazı fırını dönemin yapıım tekniğini ve uluslararası üslubu aktarmaktadır.
		11.3. Konum Yeni devletin endüstrileşme politikalarıyla planlı olarak oluşturulan (Lörcher ve Jansen Planı) sanayi aksının temel ve ilk yapılarından olup, dönemi açısından endüstri yapılarının kentsel konumunun taşımacılıkla ilintili olması durumunu açıklamaktadır. Sanayi aksındaki konumu itibariyle endüstriyel tesislerin ve kentsel gelişiminin yönünü belirlemiştir.
12	Sosyal ve Kültürel önem	Erken Cumhuriyet döneminde, kentin ve kentlilerin yaşamını biçimlendiren ve düzen değişikliklerine yol açan nitelikleriyle, modern yaşama katkı sağlayan nitelikleriyle, sosyal fabrika niteliğiyle, insanların yaşamlarına dair kayıtların parçası olarak sosyal değerleriyle, anı ve bellek değerleriyle sosyal ve kültürel önem taşımaktadır.
13	Simgesel önem	Toplumsal mekânsal hafızasında yeri ile (özellikle gazometre ve bacaları ile) bulunduğu çevrede önemli bir kimlik duygusu oluşturmuştur. Kentin imajına, görsel alışkanlık ve anlamlar yüklemiş, bu bağlamda kent dokusu içinde masif bir silüet olarak görsel ve simgesel değer taşımaktadır.
14	Yer'in Ruhunu oluşturan (insanlar (people), işler (affairs), yer-arazi (land) ve insan eliyle yapılmış her şey (artifact) değerler	Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus devlet olarak kuruluşuna ve ekonomik kalkınma politikalarının uygulanma biçimine tanıklık etmiş ve sosyal fabrika niteliği ile Cumhuriyetin modernite projesine koşut çağdaş yaşamın öğrenildiği ve öğretildiği yer olarak, anı, bellek ve tarihi değerleri barındırmaktadır.
15	EA açısından araştırma ve belgeleme değeri	AMEHF "Endüstri Arkeolojisi" mirası sıfatını mahkeme kararı ile kazanmış olup araştırma ve belgeleme değerine sahiptir.

6. ANKARA MALTEPE ELEKTRİK VE HAVAGAZI FABRİKASININ KORU(NAMA)MA SÜRECİ

AMEHF'nin taşınmaz kültür varlığı olarak tescil süreci, tescil sonrası fabrikanın imar planlama sürecinin nasıl geliştiği bu süreçte fabrikanın korunmasına ve tescil edilmesine ilişkin tepkilerin ve girişimlerin neler olduğu hakkında ve fabrikanın korunması gerekli taşınmaz kültür varlığına ilişkin tescil kaydının kaldırılmasında hukuki sürecin nasıl geliştiği ve sonuçlandığına dair konular alt bölümlerde değerlendirilmektedir.

6.1. Fabrikanın Taşınmaz Kültür Mirası Olarak Tescil Süreci

AMEHF, 1989 yılında kapanmasının ardından belli bir süre için alandaki binaların TEK ve EGO Genel Müdürlüğünce idari amaçlı kullanılması söz konusu olmuştur. Ancak alanın kent merkezine, ulaşım arterlerine yakınlığı, büyük ve kullanılabilir açık alan stoğu, Gençlik Parkı, Kızılay meydanı gibi kentin kamusal alanlarına olan ulaşım kolaylığı, enerji politikası ve sistem değişikliği gibi nedenlerle ranta odaklı kentsel dönüşüm projelerinin odağı haline gelmiştir (Saner, Sevecan, 2009). AMEHF'nin ilk etapta 1989'da gazometre yapıları, havagazı ocaklarının dış cephe kaplamaları (tuğlaların büyük çoğunluğu) ve iç aksamaları, dekovil hattının 65 metrelik kısmı yerinden sökülmüştür (KTB Arşivi, 1991).

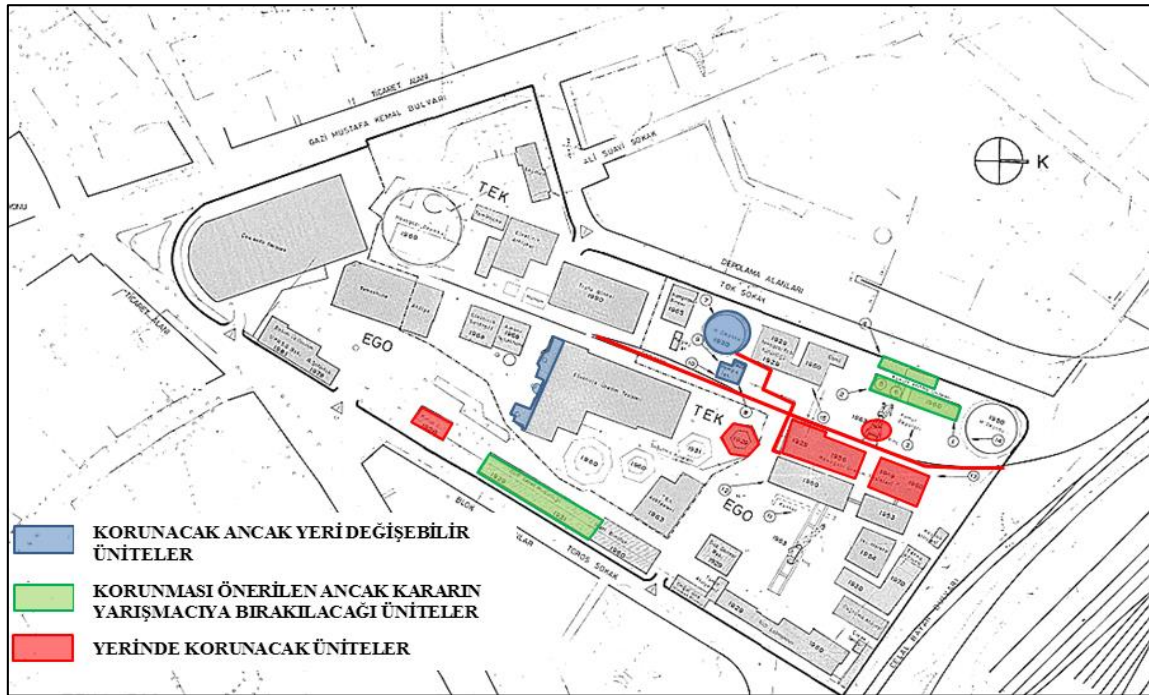
Bu gelişmelerden sonra fabrika alanındaki yıkım işlemlerine ilişkin ilk tepki TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi'nin gelmiştir. Ankara'da kent içi gaz hizmetinde doğalgaz kullanımına geçilmesi ile işlerliğini yitiren Havagazı Fabrikasının yanı sıra Maltepe Çok Katlı Otoparkı, TEK Elektrik Fabrikası arazisini içeren alanın korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilmesine ilişkin Ankara KVKBK'na başvurulmuştur. Bu başvuru üzerine alınan Ankara KVKBK'nın 19.03.1991 gün ve 1679 sayılı kararında; Tarihsel değeri olmayan değersiz ve çevreye uyumsuz yapıları yıkıp çevresel özelliklere uygun çağdaş mimari ile bütünleştirilerek yeni tasarımlarla çevrenin mimari niteliğinin yükseltilmesi ve çağdaş toplum gereksinimlerinin karşılanacağı kentsel mekânlar oluşturulması amacıyla;

- 11-12-13 havagazı ocakları dışındaki havagazı üretim tesisleri ile taşıma boruları, havagazı ocaklarının güneyinde yer alan soğutma kulesi, vinç ve dekovil hattının pompa istasyonuna kadar olan kısmı ve Toros Sokağına cepheli EGO genel müdür lojmanının

(konuk evi) yerinde korunmasına, verilecek işlevlerin ve gerekli koruma alanlarının yarışmacı tarafından önerilmesine,

- İlk koruma çalışmalarının yapıldığı yıllarda yalnızca 1930 yılı yapımlı gazometre ayakta kalabilmiştir. Bu gazometrenin, elektrik üretim tesislerine ait bacaların ve pompa istasyonunun taşınarak korunabileceğine,
- Kükürt arıtma tesisleri ile EGO Genel Müdürlüğü binalarının korunmalarının önerilmesine ancak kararın yarışmacıların görüşlerine bırakılmasına karar verilmiştir.

İlk koruma çalışmaları sırasında, alanda yer alan ve uluslararası mimarlık üslubunu yansıtan eski Bomonti gazinosu (yemekhane-atölye binası), EGO lojmanları, hizmet binaları koruma kararları kapsamında değerlendirilememiştir. Ayrıca 11-12-13 havagazı ocakları da kapsam dışı bırakılmıştır. Bu kapsamda konunun bütüncül bir yaklaşımla ele alındığı söylenemez.

Harita 6.1. Ankara KVKBK 19.03.1991 gün ve 1679 sayılı tescil kararı eki harita (KTB Arşivi, 1991-2019)

AMEHF'ye ilişkin; fabrikanın işlevini sürdüremeyecek ölçüde harap durumda olduğu, tescil kararından önce tesislerin büyük bir kısmının yıkıldığı ve yerine getirilmesinin mümkün olmadığı gibi gerekçelerle, Ankara KVKBK'nın 19.03.1991 gün ve 1679 sayılı koruma kararının iptali istemiyle açılan davaya ilişkin; Ankara 7. İdare Mahkemesinin 1991/687 Esas nolu ve 15.04.1992 tarihli ara kararı gereğince hazırlanan bilirkişi raporunda; EA olarak

belirtilen kavram kapsamında değerlendirilmek suretiyle fabrika da yer alan yapıların korunmaları gerektiği sonucuna varılmıştır. Mahkeme kararında ise; bu tesisin ithal bir teknoloji olarak tarihi perspektif içerisinde Ankara ve şehircilik itibarıyla önemli bir tesis olduğu, bazı bölümleri tahrip olsa da halen mevcut bölümlerden seçilmiş bir kısmının korunmasıyla dahi bu fabrikanın kent gelişiminde oluşturduğu basamak yer seçimi ve fiziki çehresiyle açıkça algılanabileceği, kurulduğu dönemin bilim ve teknik seviyesini gelecek kuşaklara aktarma görevini yüklenebileceği ve yeni bir fonksiyon ile hayatıyat kazanacağı gerekçeleriyle davanın reddine karar verilmiştir. Aslında bu hukuki süreç sonunda AMEHF'nin yerinde korunması gereken EA ve EM sıfatını kazandığı ve hukuksal koruma altına alındığı söylenebilir. Bu hukuki sürecin önemine bakılacak olursa; Türkiye'de EA teriminin, koruma mevzuatında yer almamasına rağmen resmi olarak ilk defa AMEHF için kullanıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

AMEHF tesislerinin 1989 yılında kapanmasının ardından yaklaşık 16 yıl boyunca işlevsiz ve bakımsız bırakılmıştır. Bu süreçten sonra 2006'ya gelindiğinde; AMEHF'nin uzun yıllar boyunca korumasız ve bakımsız kaldığı, tüm çelik elemanlar ve bu elemanlardan oluşan, üretim binaları, vinçler, bacalar, soğutma kulesi ve ek yapıların öncelikle işletme döneminin fiziksel ve kimyasal etkileri, sonrada kontrolsüz ve bakımsız olarak ortam etkilerine terk edilişin yarattıklarından oluşan yerel ve genel tahribat sonucu çökebilir konuma geldiği, kısmen sökülmüş ve demonte bir durumda olduğu, fiziksel ömrünü tamamladığı, can ve mal güvenliği açısından tehlike arz ettiği, yapının gerek gabarisi gerekse büyüklüğü nedeniyle restorasyonunun masraflı olacağı, rölövesinin çıkarılmasında zorluklar yaşanacağı, şehrin silüetini son derece etkileyen konumu vb. nedenler ile çevre için tehlike oluşturduğunu içeren teknik raporlar hazırlanmış ve AMEHF, ek binaları ve BEDAŞ'a ait elektrik santralının bacalarının tescil kaydının kaldırılması talebi gündeme gelmiştir.

Ankara KVKBK'nın 26.05.2006 gün ve 1545 sayılı kararında AMEHF ve ek binalarından; soğutma kulesi, vinç, havagazı deposu, raylar ve pompa istasyonu ile BEDAŞ'a ait elektrik santralının bacalarının 2863 sayılı KTVKK kapsamına giren özelliklerini kaybettiği gerekçesiyle tescil kaydının kaldırılmasına karar verilmiştir (KTB Arşivi, 2006). Kararda zikredilmeyip karar ekinde yer alan haritada işaretlenen havagazı üretim tesislerinin de bu karar ile tescil kaydı kaldırılmıştır. Ancak 13/03/2012 tarih ve 28232 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren “Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıklarının ve Sitlerin Tespit ve Tescili Hakkında Yönetmeliğin” 9. maddesinde “Bu Yönetmelik hükümlerine göre tescil edilmiş korunması gerekli taşınmaz kültür varlıklarının tescil kayıtlarının kaldırılması tescil işlemleri ile ilgili esaslara uygun olarak yürütülür.” hükmü yer almaktadır. Bu

kapsamda, korunması gerekli taşınmaz kültür varlıklarının işlevini kaybetmesi, harap durumda olması, rölöve ve restorasyonunun masraflı olması vb. gerekçeler tescil kayıtlarının kaldırılmasına gerekçe olmamakla birlikte anılan Yönetmelikte belirtilen tescile esas kültürel değerlerin kaybedildiği anlamına da gelmemektedir.

Ankara KVKBK'nın 26.05.2006 gün ve 1545 sayılı kararı ile AMEHF yerleşkesindeki koruma kararlarının kaldırılmasının akabinde; fabrika alanının EGO Genel Müdürlüğüne ait 10.300 m²'lik kısmında (eski 16402 ada 5 parsel) aynı gün Ankara Büyükşehir Belediyesince yıkım çalışmaları başlatılmıştır. Havagazı üretim tesisleri, kükürt arıtma tesisleri, kömür depoları, dekovil hattı ve vinç yapıları yıkılmıştır. Bu tarihte BEDAŞ'a ait elektrik santralinin bacaların yıkımı henüz gerçekleştirilmemiştir. Havagazı fabrikası ve ünitelerinin yer aldığı EGO Genel Müdürlüğüne ait alandaki yıkımlardan sonra eski 16402 ada 5 parsel (Bkz Harita 6.2.) kiraya verilmiştir. Bu alanda tek katlı prefabrik satış ünitelerinden oluşan, alanın tarihi kimliğine, karakterine, dokusuna ve yerin ruhu'na uygun olmayan günümüzde de kullanılan üzeri hafif yapı malzemeleriyle kapatılan giysi ve elektronik alet pazarı (Maltepe Pazarı) inşa edilmiştir. Maltepe Pazarının eski yerinde ise Çankaya Belediyesi ve İller Bankası'na AVM inşaatına başlanmıştır.

Ankara KVKBK'nın 26.05.2006 gün ve 1545 sayılı kararı ile AMEHF'nin korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescil kararının kaldırılmasına ilişkin çeşitli meslek odaları ve akademik çevrelerce tepkiler, protestolar ve alanın tekrar koruma statüsüne alınması gerekliliğine ilişkin başvurular olmuştur. Nitekim alanın koruma statüsünün kaldırılmasına ilişkin yaşanan hukuki süreç sonunda; AMEHF, Türkiye'de ilk kez yerinde korunması gereken EA ve EM statüsünü kazanmış olup hukuksal koruma altına da alınmıştır.

AMEHF'de yer alan yapılara ilişkin Ankara KVKBK'nın 26.05.2006 gün ve 1545 sayılı kararının, konunun hukuki boyut taşıması nedeniyle yeniden değerlendirilmesi gerekliliği ortaya çıkmış ve Ankara KVKBK'nın 14.06.2006 gün ve 1595 sayılı kararı ile tescilli parselde herhangi bir inşai ve fiziki uygulama yapılmamasına, konunun hukuki boyut taşıması nedeniyle parselin durumunun yeniden tespit edilmesine karar verilmiştir. Ankara KVKBK'nın 16.06.2006 gün ve 1600 sayılı kararında; konuya ilişkin tekrar yapılan inceleme ve 2 öğretim üyesi tarafından hazırlanan müteala raporu ile yapıların özelliklerini kaybetmiş olduğu ve onarılmasının bugünkü şartlarda mümkün olmadığı belirtildiğinden Ankara KVKBK'nın 26.05.2006 gün ve 1545 sayılı kararı ile alınan tescil kaydının kaldırılması kararının yerinde

olduğuna, durdurulan yıkım ve çıkan enkazın kaldırılması işlemlerine devam edilebileceğine karar verilmiştir. Ancak ilgili raporda yer alan gerekçeler tescili kaldırılan yapıların kültürel değeri ile ilgili olmayıp yapıların taşıyıcı sistemiyle ilgilidir. Dolayısıyla yukarıda da belirtildiği şekilde “Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıklarının ve Sitlerin Tespit ve Tescili Hakkında Yönetmeliğin” 9. maddesi kapsamında, yapıların tescile esas kültürel değeri kaybedildiği anlamına gelmediğinden tescilin kaldırılmasına esas şartlarda oluşmamaktadır. Bu aşamada yalnızca AMEHF alanında, Ankara KVKBK’nın 19.03.1991 gün ve 1679 sayılı kararı ile tescilli, yerleşkenin güneydoğusunda yer alan, Toros Sokağa cepheli ‘konuk evi’ yapısının korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı niteliği korunmuştur.

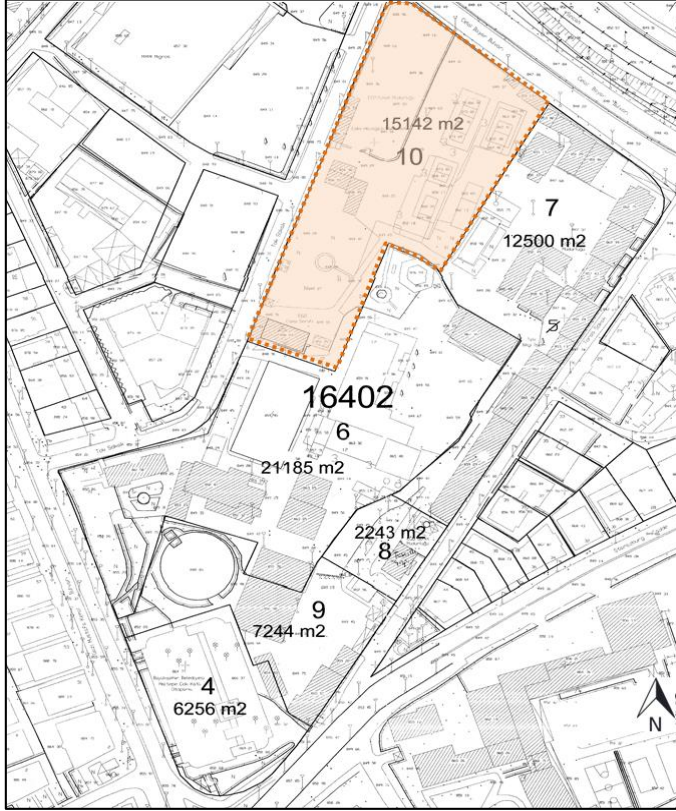
Ankara KVKBK’nın 26.05.2006 gün ve 1545 sayılı ve 16.06.2006 gün ve 1600 sayılı kararlarının, AMEHF ve yerleşkesinin EM niteliği taşıması nedeniyle iptal edilmesi istemiyle Mimarlar Odası tarafından 2. İdare Mahkemesinde davalar açılarak hukuki süreç tekrar başlamıştır.

6.2. Fabrika Alanının İmar Planlama Süreci

AMEHF alanında yapılan yıkım sonucu Havagazı Fabrikası ve ünitelerinin yer aldığı alanın (16402 ada 5 parselin EGO Genel Müdürlüğüne ait 10.300 m²’lik kısmının) boş olarak kiraya verilebilmesi ve yerleşkenin güneydoğusunda yer alan Toros Sokağa cepheli tescilli lojman yapısının yer aldığı alanda müstakil bir parsel oluşturulması amacıyla ABB Encümenince uygun bulunan ifraz krokisi Ankara KVKBK’nın 16.02.2007 gün ve 2110 sayılı kararı ile de uygun bulunmuştur. Bu kapsamda, AMEHF yerleşkesinin tamamında (16402 ada 5 parselin tamamı) yer alan tescil şerhinin kaldırılarak yalnızca yerleşkenin güneydoğusunda yer alan Toros Sokağa cepheli tescilli lojman yapısının yer aldığı alana (16402 ada 8 parsel) konulmasına, Havagazı Fabrikası ve ünitelerinin yer aldığı alanda kiralama işleminin (yeni ifraz krokisine göre 10 parsel) Belediyesince değerlendirilebileceğine karar verilmiştir.

Yıkılan Havagazı Fabrikası ve ünitelerinin (havagazı üretim tesisleri, kükürt arıtma tesisleri, kömür depoları, dekovil hattı ve vinç yapıları) yer aldığı yeni 16402 ada 10 parselde (Harita 6.2.) giysi ve elektronik alet pazarına (Maltepe Pazarı) ait tek katlı prefabrik satış ünitelerinden oluşan, alanın tarihi kimliğine, karakterine, dokusuna ve yerin ruhu’na uygun olmayan Maltepe Pazarının inşası da bu döneme denk gelmektedir. Maltepe Pazarının eski

yerine Çankaya Belediyesi ve İller Bankası'na AVM yaptırılması, Maltepe Pazarının ise yıkılan Havagazı Fabrikası ve ünitelerinin olduğu alana taşınması alan üzerindeki rant odaklı dönüşüm baskısını açıkça göstermektedir.

Harita 6.2. Ankara KVKBK'nın 16.02.2007 gün ve 2110 sayılı kararı eki ifraz krokisi ve kiralanması talep edilen alan (KTB Arşivi, 2007)

6.2.1. Fabrika alanının kentsel dönüşüm ve gelişim proje alanı ilanı ve 2010 tarihli ilk imar planı

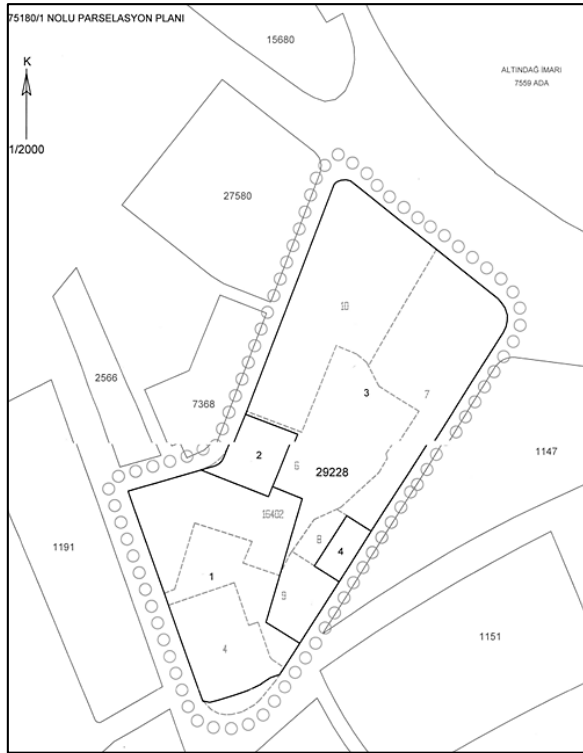
AMEHF yerleşkesinin (16402 adanın) bütününde; 2007 yılında mevcut binalara göre oluşturulmuş parsel hatlarının geometrisi bozuk ve mekânsal bütünlük arz etmeyen bir durum oluşturduğu, kullanılmayan AMEHF ve ek binalarının şehrin merkezinde terk edilmiş harabe görüntüsü veren kimliksiz bir bölge tanımlamasına neden olduğu, bölgeyi kentsel ölçekte yeni bir kimliğe kavuşturarak Başkent'e kazandırmak, değerli kent toprağı vasfını ve kent merkezi ile olan ilintisini güçlendirmek gibi gerekçelerle ABB Meclisinin 14.05.2010 gün ve 1516 sayılı kararı ile AMEHF yerleşkesinin (16402 adanın) bütünü 5393

sayılı Belediye Kanununun 73. maddesine⁴ istinaden bölge Maltepe Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Projesi Alanı (KD GPA) ilan edilmiştir (ABB, 2010). AMEHF yerleşkesinin (16402 adanın) bütününde, Maltepe KD GPA 1/5000 ölçekli Nazım İmar Planı (NİP) değişikliği ile 1/1000 ölçekli Uygulama İmar Planı (UİP) değişikliği; ABB Meclisinin 16.06.2010 gün ve 1818 sayılı kararı ile uygun bulunmuştur. Anılan planlara yapılan birtakım eklemeler (tescilli bacaların işaretlenmesi vb.) sonucunda, Ankara KVKBK'nın 30.11.2010 gün ve 5572 sayılı kararı ile anılan planlar 2863 sayılı KTVKK kapsamında uygun bulunmuştur. Ankara KVKBK'nca uygun bulunan planlar ABB Meclisinin 14.01.2011 gün ve 237 sayılı kararı ile tekrar onaylanmıştır.

Maltepe KD GPA ilan edilen alana ilişkin hazırlanan 2010 tarihli 1/5000 ölçekli NİP değişikliği ile 1/1000 ölçekli UİP değişikliği ve plan açıklama raporu üzerinde yapılan incelemelerde; toplam alanı 64.570 m² olan, mülkiyeti ABB, EGO, TEDAŞ ve TEİAŞ'a ait olan, Maltepe KD GPA ilan edilen 16402 nolu adaya ilişkin; mülkiyeti TEİAŞ'a ait, üzerinde söz konusu kurum tarafından kullanılan 154 kv'lık GIS Trafo Merkezi bulunan yerleşkenin batı sınırında Tok Sokağa cepheli 3085 m²'lik müstakil bir parsel (yeni 29228 ada 2 parsel) oluşturulmuştur. Yerleşkenin güney sınırı olan GMK Bulvarına cepheli, TEDAŞ mülkiyetindeki toplam 18.095 m²'lik alan (yeni 29228 ada 1 parsel) birleştirilerek, E:3.00, Hmax:Serbest yapılaşma koşullu, Kentsel Servis Alanı kullanımı verilmiştir. Yerleşkenin kuzey sınırı olan Celal Bayar Bulvarına cepheli ABB ve EGO Genel Müdürlüğü mülkiyetindeki toplam 42.600 m²'lik alan birleştirilerek (yeni 29228 ada 3 parsel) E:3.00, Hmax:Serbest yapılaşma koşullu Kentsel Servis Alanı kullanımı verilmiştir. Maltepe Çok Katlı Otoparkı'nın Toros Sokağa cepheli köşesinde Ankaray İstasyonu çıkış merdivenlerinin bulunduğu 790 m²'lik alan ise yola terk edilmiştir (ABB, 2010). 16402 adanın tüm parsellerini içeren 75180/1 nolu parselasyon planı (Harita 6.3.) ABB Encümeninin 19.08.2010 gün ve 1285 sayılı kararı ile onaylanmıştır (ABB, 2010).

⁴ 5393 sayılı Belediye Kanununun 73. maddesinde; "Belediye, belediye meclisi kararıyla; konut alanları, sanayi alanları, ticaret alanları, teknoloji parkları, kamu hizmeti alanları, rekreasyon alanları ve her türlü sosyal donatı alanları oluşturmak, eskiyen kent kısımlarını yeniden inşa ve restore etmek, kentin tarihi ve kültürel dokusunu korumak veya deprem riskine karşı tedbirler almak amacıyla kentsel dönüşüm ve gelişim projeleri uygulayabilir." hükmü yer almaktadır. Ancak 5393 Sayılı Belediye Kanununun 73'ncü maddesine dayandırılarak KD GPA ilan edilen AMEHF alanı kentsel dönüşüm açısından öncelik taşıyan bir alan olmadığı gibi, kentin tarihi ve kültürel dokusunu korumak amacına aykırı bir amaçla (Kentsel Servis Alanı kullanımı) kullanılmak üzere KD GPA ilan edilmiştir.

Ankara KVKBK'nın 19.03.1991 gün ve 1679 sayılı kararı ile tescil edilen AMEHF'nin bulunduğu 16402 adayı kapsayan 1/5000 ölçekli NİP ile 1/1000 ölçekli UİP değişikliğinin uygun bulunduğu Ankara KVKBK'nın 30.11.2010 gün ve 5572 sayılı kararının yürütmesinin durdurulması ve iptali istemiyle (Çankaya Belediye Başkanlığınca) Ankara 2. İdare Mahkemesinde açılan davada; Mahkemenin 13.10.2011 tarihli kararı ile dava konusu işlemin yürütmesinin durdurulmasına, 23.03.2012 tarihli ve 2012/475 sayılı karar ile de 'dava konusu işlemin iptaline' karar verilmiştir. Bunun akabinde Ankara I Numaralı KVKBK 14.08.2012 gün ve 26 sayılı kararı alınmış olup mahkeme kararlarına uyulmasına, kültür varlığının zarar görme ihtimali nedeniyle yargı süreci sonuçlanıncaya kadar alanda inşai ve fiziki müdahalede bulunulmamasına karar verilmiştir.

dönüştüğünde bir kültür varlığı olarak bulunduğu çevre ile anlamlı bir ilişki içinde olmayacağı, dava konusu planların, kültürel dokunun önemli bir parçası ve tarihin çok önemli bir tanığı olan Havagazı Fabrikasının yıkılmasını ve yerine kentsel servis alanı kullanımının gelmesini öngördüğü...” ibareleri yer almıştır (ABB, 2012).

6.2.2. Fabrika alanının kentsel dönüşüm ve gelişim proje alanına ilişkin 2012 tarihli ikinci imar planı

AMEHF alanında yer yapıların ve müstemilatlarının büyük bir kısmının; teknolojik olarak artık kullanılma imkânı olmaması, tesislere ait baca vb. yapıların can güvenliğini tehlikeye düşürmesi, alanın büyük kısmında yapılan yıkımlar sonucu, tam anlamıyla koruyarak yeniden canlandırma yaklaşımına müsait bir EM’den bahsedilemeyeceği gibi gerekçelerle alana ilişkin ABB Meclisinin 11.04.2012 gün ve 532 sayılı kararı ile yeni bir 1/5000 ölçekli NİP değişikliği onaylanmıştır (ABB, 2012). NİP değişikliği ve plan açıklama raporu üzerinde yapılan incelemede; parselasyon planı sonucu 29228 ada 1 parsel numarasını alan GMK Bulvarına cepheli TEDAŞ’a ait parselde herhangi bir değişikliğe gidilmediği mevcut durumun imar durumu olarak belirlendiği, Celal Bayar Bulvarına cepheli ABB ve EGO Genel Müdürlüğü mülkiyetindeki toplam 42.600 m²’lik alanın ifraz edilerek (tescilli bacaların bulunduğu kısımdan) 29228 ada 3 parselin güneyindeki yaklaşık 35.500 m² büyüklüğünde, E:4.5, Hmax:Serbest yapılaşma koşullu ‘Kamusal Tesis Alanı’ kullanımlı parsel oluşturulduğu, tescilli konuk evi parseli ile tescilli bacaların bulunduğu parselin bir kısmı tevhid edilerek 4500 m² büyüklüğünde yeni bir parsel (29228 ada 4 parsel) oluşturulduğu görülmektedir (ABB, 2012). Anılan plan değişiklikleri, alanın tescil kaydının kaldırılması kararının iptaline ilişkin dava sürecinin halen devam ettiği, bunun yanı sıra 30.11.2010 gün ve 5572 sayılı kurul kararı ile uygun bulunan 1/5000 ölçekli NİP ve 1/1000 ölçekli UİP değişikliğinin mahkeme kararı ile iptal edildiği ve mahkeme kararında belirtilen hususlarının göz önünde bulundurulmadığı gerekçeleriyle Ankara I Numaralı KVKBK’nca değerlendirilmemiştir (KTB Arşivi, 2012). Anılan planlar; Ankara 12. İdare Mahkemesinin 28.03.2013 tarihli ve 2012/931 Esas nolu kararı ile iptal edilmiştir (ABB, 2013).

6.2.3. Fabrika alanının kentsel dönüşüm ve gelişim proje alanına ilişkin 2013 tarihli üçüncü imar planı

AMEHF yerleşkesinde, mevcutta yatayda gelişen yapılaşmanın, dikeyde gelişmesi öngörülerek açık alan miktarının artırılacağı, alanın değerli kent toprağı vasfını ve kent

merkezi ile olan ilintisini güçlendirmek gerekçeleriyle hazırlanan 1/5000 ölçekli NİP değişikliği ABB Meclisinin 16.08.2013 gün ve 1556 sayılı kararıyla, 1/1000 ölçekli UİP değişikliği ise ABB Meclisinin 16.08.2013 gün ve 1557 sayılı kararıyla yeniden onaylanmıştır (ABB, 2013). Anılan plan ve plan açıklama raporunda yapılan incelemede; 29228 adanın toplam yüzölçümünün 63.812 m² olduğu, 42.632 m²'sinin ABB ve EGO Genel Müdürlüğü, 21.180 m²'sinin TEDAŞ ve TEİAŞ'a ait olduğu anlaşılmaktadır. ABB ve EGO Genel Müdürlüğü mülkiyetinde bulunan 29228 ada 3 parselde; E:4.00 Hmax:Serbest yapılaşma koşullarına sahip 'Kamusal Tesis Alanı' kullanımı, 29228 ada 1 ve 2 parsellerde E:2.5 Hmax:Serbest yapılaşma koşullarına sahip 'Kentsel Servis Alanı' kullanımı önerilmiştir. Tescilli konuk evi parselinin güneyinde kalan yaklaşık 2600 m² büyüklüğündeki alan kentsel servis alanı kullanımına ayrılmış olup E:4.00 Hmax:Serbest yapılaşma koşulu getirilmiştir (ABB, 2013). Bu aşamada; TCDD Gar Sahası Uygulama İmar Planı değişikliği kapsamında, Celal Bayar Bulvarının genişliğinin 30 metreden 40 metreye çıkartılması sonucu yerleşkenin Celal Bayar Bulvarına cepheli kuzey sınırının (29228 ada 3 parsel) 1850 m²'lik kısmı yolda kalmıştır. Ankara I Numaralı KVKBK'na ileten planlar mahkeme süreci devam ettiğinden değerlendirilmemiştir (KTB Arşivi, 2013).

6.2.4. Fabrika alanının kentsel dönüşüm ve gelişim proje alanına ilişkin 2016 tarihli dördüncü imar planı

Korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescilli konuk evi yapısının yer aldığı 29228 ada 4 nolu parselde; tescilli yapının toplam inşaat alanı parselin maksimum inşaat alanı ve çekme mesafeleri yönünden mevcut durum imar durumu olacak şekilde hazırlanan ve 1/5000 ölçekli NİP ve 1/1000 ölçekli UİP ABB Meclisinin 14.06.2016 gün ve 1181 sayılı kararı ile onaylanmış ve Ankara I Numaralı KVKBK'nun 01.03.2018 gün ve 5267 sayılı kararı ile de uygun bulunmuştur (KTB Arşivi, 2018). AMEHF yerleşkesinin tamamının 2010 yılında Maltepe KDGA olarak ilan edilmesi ve alanın 2010, 2012, 2013 ve 2016 yıllarında yüksek yoğunluklu birçok imar planına konu olması alan üzerindeki ranta odaklı dönüşüm baskısını açıkça göstermektedir.

6.3. Fabrikanın Taşınmaz Kültür Mirası Olarak Tescil Sürecine İlişkin Hukuki Süreç

AMEHF ve ek binalarından soğutma kulesi, vinç, havagazı deposu, raylar, pompa istasyonu ve elektrik üretim tesisi bacalarının taşınmaz kültür varlığı olarak tescilinin kaldırılmasına

ilişkin başlatın hukuki süreç tabloda yer almaktadır. 11 yıl süren hukuki süreç sonucunda AMEHF ve ek binalarından soğutma kulesi, vinç, havagazı deposu, raylar, pompa istasyonu ve elektrik üretim tesisi bacalarının, korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescil kararı yeniden gelmiş ve tekrar koruma statüsünü kazanmıştır (TMMOB).

Çizelge 6.1. AMEHF’ye ilişkin hukuki süreç

Davacı	Dava Konusu	Mahkeme Kararı	Sonuç
EGO Genel Müdürlüğü	AKTVKK’nun 19.03.1991-1679 sayılı tescil kararının iptali istemi	Ankara 7. İdare Mahkemesi 1991/687 E., 1993/19 K. nolu kararı	AMEHF’nin tarihi perspektif içinde Ankara ve şehircilik itibari ile önemli bir tesis olması sebebiyle davanın reddi
EGO Genel Müdürlüğü	Ankara 7. İdare Mahkemesinin 1991/687 E., 1993/19 K. nolu kararının temyizi	Danıştay 6.Dairesinin 26.11.1996 tarih, E. 1996/102, K: 1996/534 sayılı kararı	Havagazı fabrikası ‘sanayi arkeolojisi’ sıfatını kazanarak üstün kamu yararı adına hukuksal koruma altına alınması
TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi	AKTVKK’nın 26.05.2006 gün ve 1545 sayılı tescil kaydının kaldırılması kararının iptali istemi	Ankara 2. İdare Mahkemesinin 17/06/2008 günlü, E:2006/1559, K:2008/1247 sayılı kararı	Davanın reddi
TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi	Ankara 2. İdare Mahkemesinin 17/06/2008 günlü, E:2006/1559, K:2008/1247 sayılı kararının temyizi	Danıştay Altıncı Dairesinin 23/03/2009 günlü, E:2008/13179, K:2009/2994 sayılı kararı	Ankara 2. İdare Mahkemesinin kararı bozulmuştur.
Danıştay Altıncı Dairesi	Ankara 2. İdare Mahkemesinin 17/06/2008 günlü, E:2006/1559, K:2008/1247 sayılı kararının iadesi	Ankara 2. İdare Mahkemesi 21.03.2012 günlü; E:2012/376, K:2012/405 sayılı kararı	Davanın reddi yolundaki ilk kararda ısrarcı olunması
TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi	İsrar kararının düzeltilmesi için İdari Dava Daireleri Kuruluna itiraz	İdari Dava Daireleri Kurulu’nun 31.03.2016 tarih ve E:2015/863, K:2016/1335 sayılı kararı	Davanın reddi yolundaki ısrar kararının bozulması
İdari Dava Daireleri Kurulu	Dosyanın Ankara 2. İdare Mahkemesine iadesi	Ankara 2. İdare Mahkemesi 15.02.2017 tarih 2016/4216 E., 2017/970 K. sayılı kararı	AKTVKK’nın 26.05.2006 gün ve 1545 sayılı tescil kaydının kaldırılması kararının iptali-Bu karar ile Fabrika yapıları tekrar koruma statüsü kazanmıştır.
Kültür ve Turizm Bakanlığı	Ankara 2. İdare Mahkemesi 15.02.2017 tarih 2016/4216 E., 2017/970 K. sayılı kararı temyiz istemi.	Danıştay 14. Dairesinin 2017/1163 E. ve 2017/5266 K. Kararı	Temyiz talebi reddedilmiş ve karar onanmıştır.

AMEHF ve tesislerinin, hukuki olarak koruma statüsü kazanmasına kadar olan süreçte;

- AMEHF yerleşkesinin merkezinde yer alan elektrik üretim tesisine ilişkin Ankara I Numaralı KVKBK'nın 29.03.2017 gün ve 4211 sayılı kararında; elektrik üretim tesisinin can ve mal güvenliği açısından tehlike arz ettiğinin (asbest gazı vb.) ABB Kültür ve Tabiat Varlıkları Dairesi Başkanlığınca yapılan başvurular ve yapıların taşıyıcı sistemine ilişkin teknik raporlarda belirtildiği gerekçesiyle yıkımında sakınca olmadığına karar verilmiştir. Akabinde elektrik üretim tesisi ve bacaları tamamen yıkılmıştır.
- Yerleşkenin batı sınırında yer alan, Tok Sokağa cephe veren lojman binasının (TEK lojmanı) deprem tahkik raporu doğrultusunda güvenlik tehdidi oluşturmaya sebebiyle yıkım talebine ilişkin alınan Ankara I Numaralı KVKBK'nın 16.11.2017 gün ve 4939 sayılı kararında; lojman binasının yıkım işlemlerinin gerçekleştirilebileceğine karar verilmiştir. Akabinde TEK lojmanları yıkılmıştır.
- 29228 ada 1 ve 3 parsellerde bulunan 23 adet taşınmazın yıkımı talebi doğrultusunda alınan Ankara I Numaralı KVKBK'nın 22.03.2018 gün ve 5349 sayılı kararı ile korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı özelliği taşımadıkları anlaşılan taşınmazların yıkılmasında sakınca olmadığına karar verilmiştir. Anılan 23 adet taşınmaz içinde; üretim ile ilgili (ısı merkezi, havagazı ekipman ambarı ve depolar), üretim ile dolaylı olarak ilişkili çalışanlara yönelik hizmet binaları (EGO Genel Müdürlüğü binaları, idari binalar, cami vb.), enerji üretim merkezleri (Elektrik atölyeleri, jenaratörler, sayaç çözüm merkezi) gibi yapılar yer almaktadır
- Maltepe Çok Katlı Otoparkı'nın yıkımı talebine ilişkin alınan Ankara I Numaralı KVKBK'nın 19.04.2018 gün ve 5465 sayılı kararı ile otoparkın yıkılmasında sakınca olmadığına verilmiştir.

Günümüzde; yemekhane ve atölye binası (eski Bomonti Gazinosu), Maltepe Pazarı, Enerjisa idare binası, Ego Cami, Tok Sokak girişinde yer alan TEİAŞ Maltepe GIS Trafo Merkezi, elektrik santrali, güvenlik binaları ve prefabrik yapılar dışında (EK-1) bütün yapılar yıkılmıştır. AMEHF'nin kaderini belirleyen süreç sonunda ise Ankara kenti bir kültür ve endüstri mirasını yitirmiştir.

7. SONUÇ

Endüstri kültürünün “tarihsel, teknolojik, mimari, sosyal, bilimsel vb.” değerlerinin göstergeleri olan endüstri yerleşkeleri, yapıları, tesisleri, üretim sistemleri, kültür ve endüstri mirası kapsamındadır. EM alanları teknoloji ve üretim süreçlerine bağlı “somut-nesnel miras” yanında, çalışanlarının ve bağlı oldukları toplulukların anıları, hünerleri ve sosyal yaşamlarıyla bütünleşen yer’in ruhu bağlamıyla “somut olmayan mirası” da içermektedir.

“Küreselleşme, kentleşme ve yenileşme hareketleri, çağdaş toplumun dinamik yapısına paralel yoğun gereksinimler, yeni yerleşim alanı talepleri, buna karşın kent toprağının giderek azalması nedeniyle oluşan baskılar ve çevre sorunları”, endüstriyel ve kültürel miras üzerindeki tehditleri artırmaktadır. Bu tehditler karşısında miras alanlarının, kontrolsüz değişimlere ve kayıplara izin verilmeksizin etkin biçimde korunması, yaşatılması ve yönetilmesi gerekmektedir. Kültürel miras değerlerini kaybetme endişesi, 21. yüzyılda EM’yi de kapsayan “tematik alanlarda” koruma politikaları, kapsamı, ilkeleri ve yöntemleri çeşitlendirilmiştir. UNESCO’nun belirlediği tematik çerçevelere (Bkz. Çizelge 3.1) göre farklı tarihlerde, farklı coğrafya ve tipolojilerdeki EM’nin, WHL’e alındığı (Bkz. Bölüm 3.4.) görülmektedir. Birçok endüstri türünün listede yer alması ise (Madenler-Zollverein Kömür Madeni ve Sanayi Kompleksi-Almanya; Ulaşım yapı ve sistemleri-Dağ demiryolları-Hindistan; Endüstriyel peyzaj- Blaenavon Endüstriyel Peyzajı-İngiltere; Su yönetimi sistemleri-Canal du Midi-Fransa; Enerji sistemleri-D.F. Wouda Buhar Pompa-Hollanda; Endüstriyel yerleşimler- Ivrea 20. yy. sanayi şehri-İtalya vb.) bu alanın önemini ve kapsamını açıklamaktadır. Bununla birlikte EM tıpkı kültürel miras gibi insanlığın varoluşundan bugüne kadarki gelişme sürecinin ürünleri olarak Endüstri Devrimi ve sonrası ile sınırlı olmayıp, tarih öncesinden (Antik Liman-Bahreyn örneği) bugüne tarihlenmektedir. Ayrıca, günümüzde faaliyetini sürdüren yeni-modern-güncel endüstri yapı ve yerleşkelerinin de (Alfeld Ayakkabı Fabrikası-Almanya) WHL’de yer alması koruma açısından önem arz etmektedir.

Kültürel ve doğal mirasın korunması konusundaki yeni anlayış ve açılımlara göre; EM, kültürel mirasın ayrılmaz bir parçası olduğu ve kültürel miras alanına katkı sağladığı için somut ve somut olmayan değerleri ve yer’in ruhu ile birlikte mutlaka korunması-yaşatılması ve sürekliliğinin sağlanması gerekmektedir.

EM konusundaki güncel anlayış ve açılımlara göre; tematik alanlar, özneteliklerde (işlev, mimari, teknolojik düzey, vb.) ve yapım dönemlerinde çeşitlilik esas alınarak tez çalışması kapsamında incelenen uluslararası uygulama örnekleri (Bkz. Çizelge 3.2.) ile uluslararası yazın, sözleşme, tüzük, yönetmelik ve rehberlerle belirlenen hüküm, ilke ve tanımlar (Bkz. Bölüm 2) birlikte değerlendirilmiş ve uluslararası EM tanımlama- belirleme kriterleri tespit edilmiştir. Bu kriterler (Bkz. Çizelge 3.3.) kısaca:

- Endüstriyel Gelişimin ve/veya Endüstrileşme Sürecinin Tanığı ve Kanıtı Olması - Zaman ve Tarih Kısıtı Olmaması
- Evrensellik ve/veya Enderlik Değeri
- Kentleşme Tarihindeki Tanıklığı/Önemi
- Hammadde, Enerji, Ulaşım Ağlarına Bağlı Olmasından Kaynaklanan Çevresel Değer (Kentsel/Ulusal/Uluslararası)
- Bütünlük Durumu
- Teknik/Teknolojik ve Bilimsel Önem
- Mimari Üslup (Endüstriyel mimari)
- Üretim ile Doğrudan veya Dolaylı olarak Bağlantılı İşlevi Olması
- İşlevsel Süreklilik
- Sağlamlık ve Kullanılabilirlik düzeyi
- Özgünlük değeri (Malzeme/Yapım tekniği/Projelendirme/Konum)
- Sosyal ve Kültürel önem
- Simgesel önem
- Yer'in Ruhunu oluşturan değerler; insanlar (people), işler (affairs), yer-arazi (land) ve insan eliyle yapılmış her şey (artifact)
- EA açısından araştırma ve belgeleme değeri olarak belirlenmiştir.

Dördüncü endüstri devriminin yaşandığı günümüzde, endüstri yapı ve yerleşkelerinin, teknolojik olarak yetersiz kalmalarıyla işlevlerini yitirmeleri, kenti ve çevreyi kirletmeleri gibi çeşitli gerekçelerle kapatılmaları tüm dünyada karşılaşılan bir durumdur. Ancak, bu fabrikaların işlevini yitirmesi veya kapatılması miras değerleri kaybedilmeden kente yeniden kazandırılmasına engel olmamalıdır. Mimari, çevresel ve mekânsal değerleriyle yeniden değerlendirilen EM alanları çekici kent odaklarına dönüştürülerek, küreselleşme sürecinde giderek kimliksizleşen kentlere ayrıcalık ve kentsel rekabette

avantajlar sağlamaktadır. Tez çalışması kapsamında incelenen uluslararası EM koruma uygulama örneklerinin çeşitli koruma-yaşatma yöntemleri ile korunduğu anlaşılmaktadır. Bu yöntemler (Bkz. Çizelge 3.4.) kısaca:

- EM'nin özgün işlevini sürdürerek korunması yöntemi
- EM'nin herhangi bir müdahale olmadan ya da en az müdahaleyle özgünlüğünün bütünüyle sergilenmesi yöntemi
- EM'nin herhangi bir işlev değişikliği yapılmadan müze olarak kullanılması yöntemi
- Karma-kullanımla (özgün ve yeni işlev değişikliği) korunması yöntemi
- EM'nin işlev değişikliği ile kente kazandırılması yöntemi
- İşlev değişikliği ve bunu destekleyen yeni-modern yapı ilavesi yapılan yöntemi
- Yıkılıp, sadece biçim-form korunup yeniden yapılması yöntemi olarak sıralanabilir

Türkiye’de ise; EM konusunda üniversitelerde ve meslek odalarında yapılan araştırmalar dışında herhangi bir kurumsal yapılanma mevcut değildir. Bu nedenle, EM değerlerine sahip endüstri yerleşkeleri, yapıları, makine ve aletlerinin vb. EM olarak tespiti, envanterlerinin çıkarılması, belgelenmesi ve tescili henüz yapılmamıştır. Endüstri yapı ve yerleşkeleri EM niteliği değil mimari özellikleri önemsenerek taşınmaz kültür varlığı olarak korunma statüsüne alınmaktadır. Tez çalışması kapsamında, mimari özellikleri önemsenerek tescil edilen ve AMEHF ile benzer işleve, teknoloji ve niteliklere sahip koruma uygulama örnekleri incelenmiştir. Uluslararası ve Türkiye’de EM koruma süreci ve politikalarının (tespit-tescil kriterleri, yöntem ve teknikleri) karşılaştırılması sonucunda (Bkz. Çizelge 4.1.) aşağıdaki hususlar tespit edilmiştir.

Türkiye’de yürürlükteki mevzuatta EM’nin, kavram ve terim olarak yeterli içerikle açıklanmamasına rağmen koruma mevzuatıyla belirlenen kuralların genel çerçevesine uyduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak EM yapı ve yerleşkelerinin tespit ve tescil sürecinde;

- Endüstrileşme sürecinin tanığı ve kanıtı olan EM’lerin envanterinin çıkarılmadığı, bir bölümünün yasal koruma altına dahi alınmadığı,
- Endüstri yapıları ve yerleşkelerinin ülke ve kent ölçeğindeki misyonunun yadsındığı bütünlük değerinin göz ardı edildiği, genellikle tekil koruma uygulamalarının olduğu (Dolmabahçe Gazometresi gibi),

- 2863 sayılı KTVKK’nda, Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunda büyük tarihi olaylara sahne olmuş binalar ve tespit edilecek alanlar korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlığı olarak anılmasına karşın, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundaki büyük tarihi olaylardan birinin de endüstrileşme olduğu paralelinde bu dönemde inşa edilen endüstri yapı ve tesislerinin EM olarak değerlendirilmediği (AMEHF gibi),
- Yürürlükteki mevzuatta kültür mirasının tarihsel önemi olduğu belirtilmesine rağmen, endüstri yapı ve alanlarının kentleşme tarihindeki tanıklığından kaynaklanan değere sahip olduğunun göz ardı edildiği,
- Endüstri yapı ve yerleşkelerinin; işlevini uzun süre sürdürmesi kentin imajına, algısal alışkanlık ve anlamlar yüklemekte ve kent dokusu içinde masif bir siluet olarak simgesel ve görsel değer taşımaktayken, bundan kaynaklanan “Kullanım Sürekliliği” değerinin koruma uygulamalarında miras değeri olarak değerlendirilmediği,
- Genellikle EM’lerin mimari özellikleri önemsenerek korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edildiği, (Kuzguncuk Gazhanesi EM olarak değil, hizmet verdiği sarayın müstemilatı olarak değerlendirilmiştir) endüstri miras değerlerinin (somut ve somut olmayan) değerlendirilmediği anlaşılmaktadır.

Korumaya bakış açısından ve koruma kararlarından kaynaklanan sorunlar:

- Koruma altına alınan endüstri yapı ve yerleşkelerinin düzenli bakım ve onarımlarının yapılmadığı, işlevini yitiren EM’lerin yeniden kullanım kararlarının alınmadığı/geç alındığı veya atıl konumda bırakıldıkları (Dolmabahçe Gazhanesi ve Yedikule Gazhanesi örneğinde olduğu gibi),
- EM’lerin genellikle kent merkezindeki konumları dolayısıyla, kentsel dönüşüm, yeni projeler, yol yapımı-genişletmesi vb. çalışmalar esnasında yeterli araştırma ve belgeleme yapılmadan yıkıldığı, bu durumun EM’nin bütünlüğünü yitirmesine yol açtığı (Dolmabahçe ve Yedikule Gazhanesi örneğinde olduğu gibi),
- Endüstriyel yapı ve tesislere işlevleri ve mimari biçimleri gereği, diğer yapılara oranla daha az değer verildiği, kültürel miras olarak görülmediği (AMEHF örneğinde olduğu gibi) anlaşılmaktadır.

Finansmana ilişkin sorunlar:

- EM'ye ilişkin restorasyon, rekonstrüksiyon, yeniden kullanım, işlevlendirme vb. koruma uygulamalarının yüksek maliyetinden dolayı yeterli ödenek ayırlamadığı (Hasanpaşa ve Kuzguncuk Gazhanelerinde yıllardır süren restorasyon çalışmaları örneğinde olduğu gibi),
- İşlevlerini yitiren endüstri yapılarının düzenli bakım ve onarımlarının da yüksek maliyet gerekçeleriyle yapılmayarak bu alanların terk edildiği, doğal tahribata ilişkin önlem alınmadığı (AMEHF örneğinde olduğu gibi),
- Endüstri yapı ve tesislerinin kapatılması ve işlevini yitirmesi akabinde özgün yapı ve donanımlarına kontrolsüz müdahale yapıldığı, donanımın devredildiği veya satıldığı (Kuzguncuk Gazhanesi ve AMEHF örneğinde olduğu gibi) anlaşılmaktadır.

Küreselleşmeye bağlı olarak, neoliberalleşmenin öngördüğü ekonomik yeniden yapılanmanın eşliğindeki yeni yerleşme-yapılaşma siyasalarıyla kent mekânı dönüşüme odaklı sermaye piyasasına terk edilmektedir. Son onlu yıllarla kentin kültür mirasını ve hafızasını önemsemeyen bu politikaların yaptırım gücü giderek artmaktadır. Özellikle, üretim sistemlerindeki yeniliklerle sanayi tesis ve yerleşkelerinin atıl olduğu gerekçesiyle, EM'nin kentsel konumuna dayalı yüksek arsa ederi ve yeni birçok işlevi barındıracak alan büyüklüğünün imar rantına açılmasına ivme kazandırmasıyla ve koruma mevzuatıyla bu değerlere gereken sahiplenme sağlanamadığı için hızla kaybedilmektedir. AMEHF kültür ve EM değerleriyle, koruma(ma) sürecinde (Bkz. Bölüm 6) bu olgu kolaylıkla izlenebilmektedir. Yerleşkenin, uzun yıllar boyunca korunması-yaşatılması gereken bir kültür varlığı olarak benimsenmemesi, taşıdığı soyut ve somut EM değerlerinin yadsınması sonucu yerleşkedeki “maddi öğeler ile birlikte, maddi olmayan, bütünlüştük üretim biçimiyle oluşan sosyal bağlam ve yer'in ruhu” da yok edilmektedir. Günümüzde her ne kadar korunamamış olsa da, AMEHF taşıdığı EM özellikleri nedeniyle korunması, yaşatılması ve gelecek nesillere aktarılması gereken endüstri ve kültür mirasıdır.

Türkiye’de erken Cumhuriyet döneminde modernleşme ve hızlı kalkınma çabaları Başkent Ankara’ya kent karakteri olarak yansımıştır. Bu gelişmelerle, 1920’lerde Cumhuriyet’in Başkenti Ankara’nın örnek, öncü ve öğretici bir kent olması misyonu çerçevesinde, ilk imar planı deneyimleri ile eş zamanlı Türkiye’nin iktisadi politikasında sanayileşmenin teşvik edildiği bu süreçte, Ankara’nın modern-çağdaş bir kent olarak yapılanmasını tamamlaması ve modern yaşamın gereği olan altyapı hizmetleriyle (elektrik, havagazı gibi kentsel altyapı

hizmetleri) donatılması gerekliliği öncelik kazanmıştır. 10 Ekim 1928 tarihinde Ankara Belediyesine bağlı olmak üzere, 1924-1925 tarihli Lörcher planında tanımlanan alanda, Ankara'nın ilk havagazı ve ilk kok kömürü ile çalışan elektrik üretim tesisi AMEHF kurulmuştur. AMEHF konumu itibarıyla Ankara'nın endüstriyel gelişiminde, diğer endüstri faaliyetlerinin yer seçiminde, bununla birlikte yeni yerleşim alanlarının yerini ve kentin gelişme yönünün de belirlenmesinde etkili olmuştur. Yeni devletin endüstrileşme politikalarıyla planlı olarak oluşturulan sanayi aksının temel ve ilk yapılarından olan, kentsel ölçekte, dönemi açısından endüstri yapılarının kentsel konumunun taşımacılıkla ilintili olması durumunu tanımlayan AMEHF kentsel ve ülkesel ölçekteki ilişkiler ağının bir parçası olmuştur. AMEHF; Türkiye Cumhuriyetinin ulus devlet olarak kuruluşuna ve tanıklık etmiş, kentsel ve tarihsel konumuyla endüstri yerleşkelerinin yer seçimini, kuruluşunu ve gelişimi, ülkenin ekonomik politikalarını, ekonomik kalkınma politikalarının uygulanma biçimini, bu doğrultuda kentin endüstri odaklı büyüme eğilimlerini, modernleşme-çağdaşlaşma sürecini, mekânsal değişim sürecini, dönemin teknolojik düzeyini, mimarisini ve sosyal fabrika niteliği ile yerleşkedeki yaşamın sosyal ve kültürel niteliklerini, kent bütünüyle olan etkileşimi anı, bellek ve tarihi değerleriyle günümüze aktarmaktadır. Uluslararası EM belirme-tanımlama kriterleri ile AMEHF'nin karşılaştırılması sonucunda da, bu fabrikanın tüm bu değerleriyle kültürel ve endüstriyel miras statüsüne (Bkz. Çizelge 5.1.) sahip olduğu tespit edilmiştir.

İşlevini yitirmiş, terkedilmiş veya tahribata uğramış EM'lerin; zaman, doğa koşulları, rant kaygısı, değişen ekonomik eğilimler, sanayinin desantrilizasyonu, çevresel etmenler, kent merkezlerindeki konumu vb. nedenler bozulmasını ve yok olmasını hızlandırmaktadır. Bu koşullarda, bir koruma yöntemi olarak yapıların yeniden işlevlendirilerek kullanması bir çözüm olabilmektedir. Tez çalışması kapsamında incelenen uluslararası ve ulusal örneklerde, AMEHF ile benzer işleve sahip olan Havagazı Fabrikalarının veya bu fabrikalardan günümüze ulaşan Gazometre yapılarının, koruma-yaşatma yöntemlerinden yeniden işlevlendirme yöntemi ile korundukları (Bkz. Çizelge 5.2.) anlaşılmaktadır. Bu EM'ler, mekânsal açıdan kent merkezinde yer alması, geniş alana sahip olması ve endüstriyel estetik açısından çekici olması vb. faktörler ile farklı yeniden işlevlendirme çözümlerine olanak sağlamakta ve genellikle kültürel kullanımlarla korunarak süreklilikleri sağlanmaktadır. Yeniden işlevlendirme ve restorasyon çalışmaları sonrası bu alanlar kentin yeni çekim noktaları olarak kent kimliğine tekrar kazandırılmaktadır. Bu kapsamda

AMEHF'nin koruma-yaşatma yöntemlerinden yeniden işlevlendirme yöntemiyle korunabileceği ve sürekliliğinin sağlanabileceği düşünülmektedir.

Uluslararası EM koruma-yaşatma yöntemleri ve ilkeleri doğrultusunda; Türkiye'de EM'nin korunmasına ilişkin sorunlardan (Bkz. Bölüm 4.3.) yola çıkılarak AMEHF'yi de kapsayacak öneriler geliştirilebilir. Bunlar;

- AMEHF örneği üzerinden deneyimlenen sürece dayanarak, koruma mevzuatında gerekli düzenlemeler yapılmalı, etkin ve sürdürülebilir bir koruma için öncelikle EM, EA ve endüstri peyzajı tanımı, kapsamı, koruma değerleri vb. koruma mevzuatına açık bir şekilde girmelidir. EM'yi belirlemek ve yasal koruma altına almak için belirli ölçütler geliştirilmelidir. Bu şekilde etkin ve eşit temsiliyet sağlanabilir.
- EM'nin bulunduğu bölgeye ilişkin detaylı araştırma ve analizler yapılmalıdır. Endüstri yerleşkesinin konumu, döneminin üretim-pazar ilişkisi, tarihsel değeri, döneminin endüstri teknolojisi ve üretilen ürünün kullanım değeri, mimari üslup, yapım teknolojisi vb. sosyal ve kültürel değeri, işçilerin veya bağlı oldukları toplulukların sosyal yaşam biçimi, aktiviteleri, anıları, hünerleri vb. somut ve somut olmayan EM değerleri tanımlanmalıdır.
- EM'nin belgelenmesi ve envanterlenmesi sistematik bir biçimde yapılmalıdır. Bu kapsamda tehlike altında olan EM yapı, yapı grubu veya siteleri öncelikli ele alınmalıdır. Envanter çalışmaları, yazılı (anıt/sit fişi, ayrıntılı betimleme, tematik sınıflandırma, rapor, rölöve, çizim, eskiz vb.) ve görsel (fotoğraf, video kayıt vb.) öğeleri içermelidir. Bu çalışmalar; EM yapı, yapı grubu veya sit alanları ile birlikte EM donanımını, üretim sistemini ve aşamalarını, teknik ve teknolojik bileşenleri ve somut olmayan öğeleri de içermelidir. Belirli aralıklarla kontrol edilmeli ve EM son durum hakkında izleme raporları tutulmalıdır.
- EM'yi yasal koruma altına almanın, mirası korumak için yeterli olmadığı açıktır (Dolmabahçe ve Yedikule Gazhaneleri örneğinde olduğu gibi). Yasal koruma altına alınan yapı/yapı gruplarının korunması için danışman olabilecek uzmanlar grubu oluşturulmalı veya 27.11.2001 tarihli ve 26006 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren "Alan Yönetimi ile Anıt Eser Kurulunun Kuruluş ve Görevleri ile Yönetim Alanlarının Belirlenmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik" te yer alan 'Anıt Eser Kurulları' EM yerleşkeleri için de kurulmalıdır. Bu kapsamda; EM'nin

korunması ve geliştirilmesi, tanıtım ve teşhir, tematik gelişim ve vizyon gibi konuları kapsayan koruma ve geliştirme projeleri bu Kurullar tarafından hazırlanabilir.

- EM'nin üzerinde yapılacak her türlü fiziki ve inşai müdahale ya da tescil kararını kaldıracak kararlar, projeler vb. kararlar KVKBK ile birlikte Anıt Eser Kurulu tarafından da onaylanabilir. EM korunmaya değer niteliklerini yitirdiyse veya yapı tamamen ortadan kalktıysa, durumla ilgili yasal soruşturmanın yanı sıra, bu süreçte parselde herhangi bir inşai ve fiziki müdahale engellenmelidir. Böylece tescil kaydını düşürmek amacıyla, kullanıcılar veya mal sahipleri tarafından yapılacak müdahaleler (AMEHF olduğu gibi) engellenebilir.
- Öncelikle EM işlevini kaybetmeden ve/veya tahribata uğramadan mevcut yapıların ömrü uzatılarak özgün işlevleriyle korunmaları esas olmalıdır. İşlevlerini kaybeden EM'lerin ise özgün bağlamı büyük ölçüde korunarak yeniden işlevlendirilmesi halinde, kentin bellek ve kimlik ögesi olarak çekici odakları haline dönüştürülebilir.
- EM'nin özgün nitelikleri, EM ile ilgili yapı, yapı parçası, donanım gibi her türlü ayrıntının yerinde korunması ve sergilenmesi hedef olmalıdır. Donanım ve üretim sürecinin bileşenleri mevcut ise, gösteri amaçlı kullanımı ve tanıtımı sağlanmalıdır. Donanım ve üretim sürecinin bileşenlerini kısmen veya tamamen yitirmiş EM'ler ise mevcut izlerin sergilenmesi, belgeler yoluyla bilgi edinilen kısımların kısmen ayağa kaldırılması esas olmalıdır.
- EM koruma, onarma ve yeniden işlevlendirme çalışmalarının denetimli bir biçimde uygulanması sağlanmalıdır. Yeniden işlevlendirme projeleri, Anıt Eser Kurulu veya bilimsel bir kurul tarafından belirlenen ihtiyaç programı doğrultusunda ulusal veya uluslararası bir yarışma ile elde edilebilir. Ayrıca, Kültür Bakanlığı, Belediyeler, üniversiteler ve özel kişi/kurumlar tarafından yapılan restorasyon ve yeniden işlevlendirme uygulamalarının, aşamaları ve sonuçlarının yayınlanması teşvik edilmelidir.
- Şehir plancısı, mimar, makine, inşaat ve elektrik mühendisliği, sosyoloj vb. uzmanlardan oluşan çok disiplinli EM ve EA araştırma enstitüleri kurulabilir.
- Koruma konusundaki çalışmalara maddi veya teknik olarak destek veren uluslararası kurumlara (UNESCO, ICOMOS, Avrupa Konseyi vd.) başvurulabilir.
- EM ile ilgili TICCIH, ERIH, AIA, DOCOMOMO gibi uluslararası örgütlerle bağlantı kurulmalıdır. Bu örgütlerin uluslararası endüstri mirası güzergâhı projelerine veya uluslararası çalışmalarına başvuruda bulunulabilir.

- Ülkenin turizm stratejilerine EM turizmi de eklenmeli ve geliştirilmeli, bu kapsamda “bölgesel, yerel, kentsel, ulusal ve uluslararası boyutta” tanıtım programları oluşturulmalıdır.

AMEHF’ye ilişkin koruma-yaşatma önerileri:

- Etkin bir koruma için AMEHF’nin tekillikten ziyade bütünsel bir yaklaşım ve özgün anlamının korunacağı bir vizyonla tekrar değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda; ilişkili olduğu kentsel ve ulusal ağın (istasyon-demiryolu ağı-sanayi aksı vb.) birbirleri ile bağlantılarının analizi yapılmalı, ortaya çıkarılmalı ve bütüncül bir koruma yaklaşımıyla EM alanlarının sadece günümüz için değil gelecek kuşaklar içinde yaşatılması gerektiği bilinci oluşturulmalıdır.
- AMEHF’nin bütünleşik ve rasyonel koruma yaklaşımıyla bugünkü ve gelecekteki durum miras yönetimi yöntemiyle (Ironbridge Gorge, Alfeld Fagus Fabrikası ve Japonya’nın Meiji Endüstri Devrimi alanlarında olduğu gibi) değerlendirilmesi gerekmektedir.
- Bugünkü koşul ve yasal hükümler çerçevesinde, Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulunun 5.11.1999 gün ve 660 sayılı ilke kararında “Yok Olan Tescilli Yapılara İlişkin İşlemler” başlığı altında belirtilen, yeniden yapma (rekonstrüksiyon) uygulaması koşulsuz sağlanmalı ve bu süreçte parselde herhangi bir inşai ve fiziki müdahale engellenmelidir.
- Alanın bütüncül bir yaklaşımla ivedilikle değerlendirilmesi ve kente yeniden kazandırılması esas olmalı ve bu sürece tüm paydaşların katılımı sağlanmalıdır.

Koruma-yaşatma yöntemi kapsamında yeniden işlevlendirme;

- Öncelikle AMEHF alanın tanımlanması ve analizinin yapılması, alanın önemi ve değerlerinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu kapsamda; bölgeye ilişkin detaylı araştırma ve analizler yapılmalı, AMEHF’nin konumu, döneminin üretim-pazar ilişkisi, tarihsel değeri, döneminin endüstri teknolojisi ve üretilen ürünün kullanım değeri, estetik değeri, mimari üslup, yapım teknolojisi vb. sosyal ve kültürel değeri, işçilerin veya bağlı oldukları toplulukların sosyal yaşam biçimi, sosyal fabrika bağlamı, aktiviteleri, anıları, hünelerleri vb. somut ve somut olmayan EM değerleri tanımlanmalıdır.

- EM'ye ilişkin araştırma ve analizler, belgeleme çalışmaları ve envanter çıkarılması (Türkiye için önerilerde belirtildiği şekilde) çalışmaları sistematik bir biçimde yapılmalıdır. Bu kapsamda; yıkılmış olmasına rağmen, geçmişte var olup, tespiti ve tescili hiç gerçekleştirilmemiş olan kültür mirası değerine sahip tüm yapılar (lojmanlar, hizmet binası, 11-13 nolu havagazı ocakları, elektrik üretim tesisi vb.) ve miras değerleri de belirlenmelidir.
- Alanda yapılan çalışmalar, analizler sonucunda alanın özelliklerinin ve potansiyellerinin belirlenmesi, alana dair bir vizyon çalışmasının geliştirilmesi, bu doğrultuda politika ve stratejilerin belirlenmesi hedeflerin oluşturulması gerekmektedir.
- Yeniden kullanımda, yerleşkenin tarihsel değeri ve kentsel ve ulusal ilişkiler ağının bir parçası olmasından kaynaklanan önemi dikkate alınarak sadece yakın çevresine hizmet vermesinden ziyade kentsel ve ulusal anlamda bir vizyon getirilmelidir.
- Yeni işlev, kent kültürüne katkıda bulunan bir işlev olmalı ve kamuya açık kullanımlar tercih edilmelidir.
- Kent merkezi içinde konumlanan ve etrafında yoğun yapılaşma olan AMEHF'nin yeniden işlevlendirilmesi sırasında, bölgenin niteliklerinin de geliştirilmesi yönünde çalışılmalıdır.
- AMEHF'nin özgün işlevini sürdürüyor olsa da özgün anlamı ve mekânsal hiyerarşiler ve kurgu vb. mutlaka korunmalıdır. Bununla birlikte çekici bir odak haline gelmesi için yeni-modern yapı ilave (Viyana Gazometreleri örneğinde olduğu gibi) vb. yöntemleri de uygulanabilir. Bu arada eski ile yeni arasında uyumlu bir birliktelik yaratılmalıdır
- Vizyon ve uygulama aşamalarında bölgesel, yerel, kentsel, ulusal ve uluslararası boyutta tanıtım programları hazırlanmalı, sivil inisiyatifler (Hasanpaşa Gazhanesi örneğinde olduğu gibi) katılımcı olmaya teşvik edilmelidir.
- Tüm aşamalarda, rekonstrüksiyon ve yeniden işlevlendirme amacının yapıyı korumak, gelecek kuşaklara aktarmak ve EM'nin sürekliliğini sağlamak olduğu göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKLAR

- ABB. (2010). *Ankara Büyükşehir Belediye Meclisinin 14.05.2010 gün ve 1516 sayılı kararı ve eki Plan Açıklama Raporu*. Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi.
- ABB. (2012). *Ankara Büyükşehir Belediye Meclisinin 11.04.2012 gün ve 532 sayılı kararı ve eki Plan Açıklama Raporu*. Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi.
- ABB. (2013). *Ankara Büyükşehir Belediye Meclisinin 16.08.2013 gün ve 1556 sayılı kararı ve eki Plan Açıklama Raporu*. Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi.
- ABB. (2018). *2038 Başkent Ankara Nazım İmar Planı Plan Açıklama Raporu*. Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi.
- Ahunbay, Z. ve Köksal, G. (2006). İstanbul'daki endüstri mirası için koruma ve yeniden kullanım önerileri. *İTÜ Dergisi*, 5 (2), 127.
- Akbulut, M. R. ve Sorguç, C. (1994). *Gazhaneler*. (Cilt. 3, s.377-378). İstanbul: Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi.
- Bademli, R. (1987). Sanayinin yer seçimi süreçleri. Tekeli, İ. (Ed.), *Ankara 1985'ten 2015'e* içinde, (s.49-54). Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi EGO Genel Müdürlüğü.
- Bauman, A. (2002). The viennese gasometer-city: A container for gas becomes a container for people. *TICCIH Bulletin*, 16, 1-7.
- Borman, W. C., Hanson, M. A., Oppler, S. H., Pulakos, E. D. and White, L. A. (1993, May). The people in organization. *Organizational Management*, 76-79.
- Büyüktaşkın, H. A. ve Türkel, E. (2019). Geçmişten günümüze gazometre yapıları ve Dolmabahçe Gazometresi için olası işlevlendirme önerileri. *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, doi: 10.22520/tubaked.2019.19.004.
- Cengizkan, A. (2004a). *Ankara'nın ilk planı: 1924-25 Lörcher Planı/kentsel mekansal özellikleri, 1932 Jansen Planı'na ve bugüne katkıları, etki ve kalıntıları*. Ankara: Arkadaş ve Ankara Enstitüsü Vakfı.
- Cengizkan, A. (2004b). Silahtarağa Elektrik Fabrikası: Tarih, endüstri müzesi ve kent. *Arredamento Mimarlık Dergisi*, (07-08), 96-102.
- Cengizkan, A. (2006). İstanbul Silahtarağa Elektrik Santrali: Türkiye'de fabrika ve işçi konutları. *TMMOB Bülten Dergisi*, 45, 14-19.
- Çelikoğlu, I., Baylan, S., Dikmen, A. ve Köran, E. (2009, Temmuz). Fabrikada kahve keyfi: Tarihi havagazı fabrikası restorasyonu ve çevre düzenlemesi ile İzmirliilerin kullanımında. *Ege Mimarlık*, 70, 32-35.
- Dey, I. (1993). *Qualitative data analysis: A user-friendly guide for social scientists*. London: Routledge Publications.

- Dombrowsi, U. ve Wagner, T. (2014). Mental strain as field of action in the 4th industrial revolution. Variety management in manufacturing. *Procedia CIRP*, 17, 100-105.
- EGO. (1973). *Cumhuriyetimizin 50. yılında Ankara Elektrik, Havagazı ve Otobüs İşletme Müessesesi*. Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi.
- Fu, C.C. (2012). Enlightening the spirit of industrial heritage in Taiwan. TICCIH XV Congress, 2012: The international conservation for the industrial heritage taipei. *Taiwan*, 2, 22-35.
- Gunber, C. (1994). Prasentieren der identitatsbehalter, umbau des oberhausener gasometers für die ausstellung feuer und flamme. *Deutsche Bauzeitung*, 10, 70-77.
- Gültekin, N. T. (2016). Kültürel ve endüstriyel miras olarak Ankara Şeker Fabrikası. *İdealkent Dergisi*, 20, 906-935.
- Gültekin, N. T. ve Aslan, H. (2019, 2-4 Mayıs). 19. *Ulusal Bölge Bilimi ve Bölge Planlama Kongresi*. Kültür ve Endüstri Mirası Olarak Ankara Maltepe Havagazı Fabrikası, Giresun.
- Gültekin, N.T. ve Canpolat, A.N. (2019). Kültürel miras olarak kutsal mekânlar, kutsal kentler. Münir yıldırım ve Mehmet Sarıoğlu (Ed.), *Sosyal Bilimler Araştırmaları I*. içinde (s.75-91). Ankara: Akademisyen Kitapevi.
- Gültekin, N.T. ve Uysal, M. (2018). Kültürel miras bilinci, farkındalık ve katılım: Taşkale köyü örneği. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(15), 2037.
- Hobsbawm, E. J. (1998). *Sanayi ve imparatorluk*. Ankara: Dost Kitabevi.
- ICOMOS. (2004). *The world heritage list: Filling the gaps - an action plan for the future an analysis*. Paris, France.
- ICOMOS. (2005). *Filling the gaps an action plan for the future. Methodical approach to the representativity of the world heritage list*. München, Germany
- İnternet: (AIA). Web: <https://industrial-archaeology.org/about-us/>. adresinden 01 Eylül 2019'da alınmıştır.
- İnternet: 15 Bayram Geçti, Hasanpaşalı Bayram Edemedi!. (6 Eylül 2017). Gazete Kadıköy. Web:<http://www.gazetekadikoy.com.tr/gundem/15-bayram-gecti-hasanpasali-bayram-edemedi-h11084.html>, adresinden 20 Haziran 2019'da alınmıştır.
- İnternet: Akbalık, E. (2015, Nisan). Çok Boyutlu Temsil Aracı Olarak Mekan/Yer. *Alt-Üst Dergisi*, Web:<http://www.altust.org/2015/04/cok-boyutlu-bir-temsil-araci-olarak-mekanyer-esra-akbalik/>, adresinden 23 Nisan 2019'da alınmıştır.
- İnternet: Beylerbeyi Gazhanesi. Web: <http://siska.com.tr/portfolio-item/beylerbeyi-gazhanesi/>, adresinden 01 Eylül 2019'da alınmıştır.
- İnternet: Bir Başkentin Oluşumu: Yeni Başkente Doğru, Lörcher Planı. (2010a). *Goethe-Institut*. Web:<http://www.goethe.de/ins/tr/ank/prj/urs/geb/sta/loe/trindex.htm>, adresinden 23 Nisan.2019'da alınmıştır.

İnternet: Cengizkan, A. (2010). Türkiye İçin Modern ve Planlı Bir Başkent Kurmak: Ankara 1920-1950. *Goethe-Institut Ankara 2010 Dergisi*, Web: <http://www.goethe.de/ins/tr/ank/prj/urs/geb/sta/trindex.htm>, adresinden 20 Haziran 2019'da alınmıştır.

İnternet: Coleman, J. (2012, Ağustos). Kings Cross Regeneration. Web: <https://www.slideshare.net/JulianColeman1/kings-cross-regeneration>, adresinden 01 Eylül 2019'da alınmıştır.

İnternet: Council of Europe. (1990, Eylül). Recommendation on the Protection and Conservation of the Industrial, Technical and Civil Engineering Heritage in Europe. Web: https://www.culturamonde.pt/fotos/editor2/1990recomendacao_relativa_a_protecao_e_conservacao_do_patrimonio_tecnico_industrial_e_das_obras_de_arte_na_europa-conselho_da_europa.pdf, adresinden 23 Nisan 2019'da alınmıştır.

İnternet: Çobanoğlu, A.V. ve Yılmaz, H.F. (2017, Ocak). *Yedikule demiryolu tesisleri (Cer Atölyeleri)* Sanat tarihi raporu. Web: <http://www.erhanuludag.com/tr/yedikule-demiryolu-tesisleri-cer-atolyeleri-sanat-tarihi-raporu/>, adresinden 20 Haziran 2019'da alınmıştır.

İnternet: Docomomo. (2016). Web: <http://www.docomomo-tr.org>, adresinden 20 Haziran 2019'da alınmıştır.

İnternet: Dublin Principles. (2011, Kasım). *TICCIH Principles for the Conservation of Industrial Heritage Sites, Structures, Areas and Landscapes*. Web: <http://ticcih.org/about/about-ticcih/dublin-principles/>, adresinden 23 Nisan 2019'da alınmıştır.

İnternet: Eğilmez, M. (2017, Mayıs). Endüstri 4.0, Web: <http://www.mahfiegilmez.com/2017/05/endustri-40.html>, adresinden 23 Nisan 2019'da alınmıştır.

İnternet: Fagus Factory. (2017). Fagus Factory by Walter Gropius and Adolf Meyer. Web: <https://visuallexicon.wordpress.com/2017/10/11/fagus-factory-by-walter-gropius-and-adolf-meyer/>, adresinden 01 Eylül 2019'da alınmıştır.

İnternet: Fındıkçioğlu, G. (2010, Ocak). Ekonomistin Yorumu. Web: http://www.tskb.com.tr/images/PartDocuments/ECONOM%C4%B0ST%C4%B0N%20K%C3%96%C5%9EES%C4%B025_01_2010.pdf, adresinden 20 Haziran 2019'da alınmıştır.

İnternet: Gasholders. (2016). Gasholders London Architecture. Web: <https://gasholderslondon.co.uk/>, adresinden 01 Eylül 2019'da alınmıştır.

İnternet: Gasometer Oberhausen. Web: <https://www.gasometer.de/en/the-gasometer/industrial-culture>, adresinden 01 Eylül 2019'da alınmıştır.

İnternet: Google Earth. Web: <https://www.google.com.tr/intl/tr/earth/>, adresinden 01 Eylül 2019'da alınmıştır.

- İnternet: Grahame, J. (2014, Temmuz). Industrial Archaeology. Web: <http://www.archaeologyexpert.co.uk/industrialarchaeology.html>, adresinden 01 Eylül 2019'da alınmıştır.
- İnternet: Harrison, I. (2008). Infrastructure: A Field Guide to the Industrial Landscape. BBC. Web: http://dannypress.com/h/Infrastructure_Britain_Above.html, adresinden 20 Haziran 2019'da alınmıştır.
- İnternet: Hasanpaşa Gazhanesi. (2019). Gazhane enerji müzesi ve kültür yapıları. Web: <http://gursoyrestorasyon.com.tr/projeler/gazhane-enerji-muzesi-ve-kultur-yapilari>, adresinden 20 Haziran 2019'da alınmıştır.
- İnternet: IBA. (1999). S. M. Burggräf: Dissertation zur IBA Emscher Park. Web: <https://www.stiftung-deutscher-architekten.de/meldungen/detail/s-m-burggraef-dissertation-zur-iba-emscher-park/>, adresinden 01 Eylül 2019'da alınmıştır.
- İnternet: Ironbridge Gorge. (2016). Ironbridge Gorge in Top 20. Web: <https://www.shropshirestar.com/entertainment/2016/04/01/ironbridge-gorge-in-top-20-of-uks-most-visited-world-heritage-sites>, adresinden 22 Eylül 2019'da alınmıştır.
- İnternet: King's Cross. (2012). King's Cross Development. Web: <http://www.urban75.org/london/kings-cross-development-march-2012.html>, adresinden 01 Eylül 2019'da alınmıştır.
- İnternet: King's Cross. (2019). The History of King's Cross. Web: <https://www.kingscross.co.uk/>, adresinden 01 Eylül 2019'da alınmıştır.
- İnternet: Kolat, T. (2011, Aralık). Kömür ve Çelikten Kültür Endüstrisine Bir Dönüşüm Hikayesi: Ruhr Bölgesi. *Arkitera Dergisi*, Web: <http://www.arkitera.com/haber/komur-ve-celikten-kultur-endustrisine-bir-donusum-hikayesi-ruhr-bolgesi/>, adresinden 20 Haziran 2019'da alınmıştır.
- İnternet: Korkmaz, G. (2015, Nisan). Endüstri Yapılarının Dönüşümü: Viyana Gazometreleri. Web: <http://kot0.com/endustri-yapilarinin-donusumu-viyana-gazometreleri>, adresinden 23 Nisan 2019'da alınmıştır.
- İnternet: Mazak, M. (2015, Kasım). Kadıköy Gazhanesi. Web: <https://mehmetmazak.net/makale/3/333-kadikoy-gazhanesi>, adresinden 20 Haziran 2019'da alınmıştır.
- İnternet: Mülkiyeliler Birliği (2018). Web: <https://www.mulkiyeistanbul.org/Nakkastepe/mulkiyeliler-birligi-kultur-ve-sosyal-tesisleri>, adresinden 20 Haziran 2019'da alınmıştır.
- İnternet: Neaverson, P., Palmer, M. (2012, Ekim). Industrial Archaeology: Principles and Practice. Web: <https://www.taylorfrancis.com/books/9781134705085>, adresinden 26 Mart 2019'da alınmıştır.
- İnternet: Nizhny Tagil Charter. (2003, Temmuz). Nizhny Tagil Charter. Web: <http://www.international.icomos.org/nizhny-tagil-charter-e.pdf>, adresinden 23 Nisan 2019'da alınmıştır.

- İnternet: Quebec Declaration, (2008, Ekim). Québec Declaration on the Preservation of the Spirit of Place. Web: <https://whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-646-2.pdf>, adresinden 23 Nisan 2019'da alınmıştır.
- İnternet: Saklı, A. R. (2007, Ocak). Kapitalist Gelişim Sürecinde Fordizm ve Post – Fordizm. Ankara. Web: <http://ses.org.tr/wp-content/uploads/fordizmpostfordizm.pdf>, adresinden 20 Haziran 2019'da alınmıştır.
- İnternet: Santral İstanbul. Web: <https://www.santralistanbul.org/tr/hakkinda/>, adresinden 20 Haziran 2019'da alınmıştır.
- İnternet: Silahtarağa Elektrik Santrali. Web: <http://onderpiyade.com/silahtaraga-elektrik-santrali-kesif-calismalari/>, adresinden 20 Haziran 2019'da alınmıştır.
- İnternet: Tarihi Elektrik ve Havagazı Fabrikası. (2010b). *Goethe Institut*. Web: <http://www.goethe.de/ins/tr/ank/prj/urs/geb/ind/gas/trindex.htm>, adresinden 23 Eylül 2019'da alınmıştır.
- İnternet: Tarihi İstanbul. Web: https://twitter.com/tarih_foto, adresinden 01 Eylül 2019'da alınmıştır.
- İnternet: TICCIH. (1978). The Third International Conference on the Conservation of Industrial Heritage. Web: <http://ticcih.org/activities/congresses>, adresinden 23.04.2019'da alınmıştır.
- İnternet: TICCIH. (2000). Endüstri Mirasın Korunması İçin İşbirliği Çerçevesi. Web: <http://ticcih.org/about/icomosticcih-memorandum-of-understanding/>, adresinden 23 Nisan 2019'da alınmıştır.
- İnternet: TMMOB. Maltepe Havagazı Fabrikası. Endüstri Mirasının Korunması, Çalışmalar, Projeler. Mimarlar Odası Ankara Şubesi. Web: <http://www.mimarlarodasiankara.org/index.php?Did=2434>, adresinden 23 Nisan 2019'da alınmıştır.
- İnternet: Uludağ, E. (2017, Ocak). İzmir Havagazı Fabrikasının Mimari Olarak Gelişim Süreci. Web: <http://www.erhanuludag.com/tr/izmir-havagazi-fabrikasinin-mimari-olarak-gelisim-sureci/>, adresinden 20 Haziran 2019'da alınmıştır.
- İnternet: UNESCO. (2005). Meetings Referring to the Global Strategy. Web: https://www.icomos.org/world_heritage/gapsa-nnexes.pdf, adresinden 20 Haziran 2019'da alınmıştır.
- İnternet: Viyana Gazometre Projesi. (2006, Haziran). *Mimdap*. Web: <http://www.mimdap.org/?p=287%202006,%20http://kot0.com/endustri-yapilarinin-donusumu-viyana-gazometreleri/>, adresinden 20 Haziran 2019'da alınmıştır.
- İnternet: WHC. (1999). Hindistan Dağ Demiryolları <http://whc.unesco.org/en/list/>, adresinden 01 Eylül 2019'da alınmıştır.
- İnternet: WHC. (2011a). Fagus Factory in Alfeld-Almanya. <https://whc.unesco.org/en/list/1368>, adresinden 23 Nisan 2019'da alınmıştır.

İnternet: WHC. The Criteria for Selection. <https://whc.unesco.org/en/criteria/>, adresinden 24 Nisan 2019'da alınmıştır.

İnternet: WHC. (1978). Wieliczka ve Bochnia-Polonya. <https://whc.unesco.org/en/list/32/>, adresinden 23 Nisan 2019'da alınmıştır.

İnternet: WHC. (1986). World Cultural Heritage List, Ironbridge Gorge. <https://whc.unesco.org/en/list/371>, adresinden 23 Nisan 2019'da alınmıştır.

İnternet: WHC. (1987). World Cultural Heritage List, Potosi Endüstri Kenti-Bolivya. <https://whc.unesco.org/en/list/420>, adresinden 23 Nisan 2019'da alınmıştır.

İnternet: WHC. (1994). World Cultural Heritage List, Völklingen Ironworks. <https://whc.unesco.org/en/list/687>, adresinden 23 Nisan 2019'da alınmıştır.

İnternet: WHC. (1997). World Cultural Heritage List, Mill Network at Kinderdijk-Elshout. <https://whc.unesco.org/en/list/818>, adresinden 23 Nisan 2019'da alınmıştır.

İnternet: WHC. (1998). DF Wouda Buhar Pompa İstasyonu- Hollanda. <http://whc.unesco.org/en/list/>, adresinden 01 Eylül 2019'da alınmıştır.

İnternet: WHC. (2001). Humberstone and Santa Laura Saltpeter Works-Şili. <https://whc.unesco.org/en/list/1178>, adresinden 23 Nisan 2019'da alınmıştır.

İnternet: WHC. (2005). Blaenavon Industrial Landscape-İngiltere. <https://whc.unesco.org/en/list/984>, adresinden 23 Nisan 2019'da alınmıştır.

İnternet: WHC. (2008). World Cultural Heritage List, Völklingen Ironworks. <https://whc.unesco.org/en/list/687/gallery/>, adresinden 23 Nisan 2019'da alınmıştır.

İnternet: WHC. (2010). World Cultural Heritage List, Ironbridge Gorge Description. <https://whc.unesco.org/en/documents/136703>, adresinden 23 Nisan 2019'da alınmıştır.

İnternet: WHC. (2011b). World Cultural Heritage List, Sites of Japan's Meiji Industrial Revolution: Iron and Steel, Shipbuilding and Coal Mining. <https://whc.unesco.org/en/list/1484>, adresinden 23 Nisan 2019'da alınmıştır.

İnternet: WHC. (2013). World Cultural Heritage List, Völklingen Ironworks. https://whc.unesco.org/en/list/687/multiple=1&unique_number=813, adresinden 23 Nisan 2019'da alınmıştır.

İnternet: WHC. (2014). World Cultural Heritage List, Van Nellefabriek. <https://whc.unesco.org/en/list/1441/>, adresinden 23 Nisan 2019'da alınmıştır.

İnternet: WHC. (2015a). World Cultural Heritage List, Fagus Factory in Alfeld. <https://whc.unesco.org/en/list/1368/gallery/>, adresinden 23 Nisan 2019'da alınmıştır.

İnternet: WHC. (2015b). Sites of Japan's Meiji Industrial Revolution: Iron and Steel, Shipbuilding and Coal Mining. https://whc.unesco.org/en/list/1484/multiple=1&unique_number=2045, adresinden 23 Nisan 2019'da alınmıştır.

- İnternet: WHC. (2015c). Rjukan-Notodden Industrial Heritage Site. <https://whc.unesco.org/en/list/1486>, adresinden 23 Nisan 2019'da alınmıştır.
- İnternet: WHC. (2018). Ivrea, Industrial City of the 20th Century. <http://whc.unesco.org/en/list/1538>, adresinden 01 Eylül 2019'da alınmıştır.
- İnternet: Yedikule Gazhanesi 1956. Web: <https://tr.pinterest.com/pin/436849232590651929/>, adresinden 01 Eylül 2019'da alınmıştır.
- İnternet: Yedikule Gazhanesi. Web: <http://www.eskiistanbul.net/4937/yedikule-gazhanesi>, adresinden 01 Eylül 2019'da alınmıştır.
- İşçen, Y. (1928). *Eski Ankara fotoğrafları, Maltepe Havagazı Fabrikası [fotoğraf]*. Ankara Kent Yazıları, Ankara.
- Kaçar, A. (2016). Ruhr'un öğrettikleri: Türkiye'nin endüstriyel kültürünün korunması için bir model olarak dünya mirası zollverein. *İdealkent Dergisi*, 7 (19), 474-496.
- Kayın, E. ve Şimşek, E. (2009). İzmir Havagazı Fabrikası endüstri kompleksi üzerine yeniden düşünmek. *Ege Mimarlık Dergisi*, 70, 14-19.
- Kazas, J. (2008). *Endüstriyel miras kapsamındaki alanların kentsel yenilemeyi oluşturmadaki rolünün irdelenmesi "ödemiş örneği"*. Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kıraç, A. B. (2001). *Türkiye'deki tarihi sanayi yapılarının günümüz koşullarına göre yeniden değerlendirilmeleri konusunda bir yöntem araştırması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, MSÜ, İstanbul.
- Koç, B. ve Baskıcı, M. (2013). *Bozkırdan sanayinin başkentine: Ankara sanayi tarihi* (Birinci Baskı). Ankara: Ankara Sanayi Odası, 46-138.
- Köksal, G. (2005). *İstanbul'daki endüstri mirası için koruma ve yeniden kullanım önerileri*. Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Köksal, G. T. (2000). Kaybolan endüstri mirasımız ve bazı öneriler. *Domus M*, 8, 52-55.
- KTB Arşivi. (t.y.). *Kültür ve Turizm Bakanlığı Ankara I Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Havagazı Fabrikası Dosyası*, Ankara.
- Mazak, M. (2006a). İstanbul'da ilk modern aydınlatılan mekân Dolmabahçe Sarayı ve Dolmabahçe Gazhanesi. Kemal Kahraman (Ed.), *150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu Bildiriler* içinde (s. 59-69). İstanbul: TBMM
- Mazak, M. (2006b). Anadolu yakasının ilk sanayi tesislerinden biri: Kuzguncuk Gazhanesi ve Üsküdar. Coşkun Yılmaz (Ed.), *Üsküdar Sempozyumu* içinde (s.179-184). İstanbul: Üsküdar Belediyesi.
- Möller, D.P.F. (2016). *Guide to computing fundamentals in cyber-physical systems. Computer communications and networks*, Switzerland.

- Özdemir, M. (2011). Nitel veri analizi: Sosyal bilimlerde yöntembilim sorunsalı üzerine bir çalışma. *Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 323-343.
- Özkan, M., Al, A. ve Yavuz, S. (2018). Uluslararası politik ekonomi açısından Dördüncü Sanayi Endüstri Devrimi'nin etkileri ve Türkiye. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 6(2), 126-133.
- Özkan, T. ve Özdemir, E. (2017). Tekinsiz bir müphem alan: Yedikule Gazhane kompleksi. *Mimarlık Dergisi*, 393, (Ocak-Şubat).
- Pedroche, B. (2013). *London's lost power stations and gasworks*. The History Press.
- Raines, A.B. (2011). Wandeldurch(industrie)kultur [Change Through (industrial) Culture]: Conservation and renewal in the ruhrgebiet. *Planning Perspectives*, 26(2), 183-207.
- Resmi Gazete, (1983, Temmuz 23). 2863 sayılı *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu*. Ankara: Resmi Gazete, Sayı, 18113.
- Saner, M. (2004). *Transformation of old industrial district of Ankara and policial actors (Ankara'nın Eski Sanayi Bölgesinin Dönüşümü ve Politik Aktörler)*. Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Saner, M. (2012). Endüstri mirası: Kavramlar, kurumlar ve Türkiye'deki yaklaşımlar. *Planlama Dergisi*, (1-2), 53-66.
- Saner, M. ve Severcan, Y.C. (2009). Fabrika'da zorunlu sorumlu olarak barınmak: Ankara Maltepe Havagazı Fabrikası konutları. Cengizkan, A. (Ed.), *Fabrikada Barınmak* içinde (s.45-75). Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Schwab, K. (2016). *Dördüncü Sanayi Devrimi*. (çev. D. Zülfü). İstanbul: Optimist Yayınevi.
- Severcan, Y.C. (2006). *Regeneration problem of the maltepe gas and electric factory landscape within the context of conserving the industrial archaeological heritage*. Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Tanyeli, G. ve Aslan, D. (2001). Kadıköy Hasanpaşa Gazhanesi. *Arredamento Mimarlık Dergisi*, 9, 105-115.
- Tekeli, İ. (1982). Başkent Ankara'nın öyküsü. *Türkiye'de Kentleşme Yazıları* içinde, (s.276-278). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Tekeli, İ. (1994). Ankara'da tarih içinde sanayinin gelişimi ve mekânsal farklılaşması. *Ankara* içinde, (s.182-188). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Thorns, D. (2004). *Kentlerin dönüşümü*. İstanbul: CSA Global Yayın Ajansı.
- Toprak, Z. (1993). *Aydınlatma*. (Cilt. 1, s.478). İstanbul: Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi.
- Trinder, B. (1981). Industrial archaeology in Britain. *Archaeology*, 34(1), 8-16.

- Trinder, B. (2000). From FICCIM to TICCIH 2000: Reflections on 27 years. *TICCIH Bulletin*.
- Tunzelmann, N. V. (2003). Historical coevolution of governance and technology in the industrial revolutions. *Structural Change and Economic Dynamics*, 14(4), 370-371.
- Türkel, E. (2017). *Avrupa ülkelerindeki gazometre yapılarının çelik yapıların gelişimi bağlamında irdelenmesi ve Dolmabahçe Gazometresi için işlevlendirme önerisi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Wehdorn, M. (1993). Viyana Gazhanesinin yeniden işlevlendirme sorunsalı, *Arredamento Dergisi*, 10, 133-135.

EKLER

EK-1. AMEHF yerleşkesinde günümüzde yer alan yapılar

Maltepe Havagazı Fabrikası yerinde konumlanan Maltepe Pazarı günümüzdeki durumu

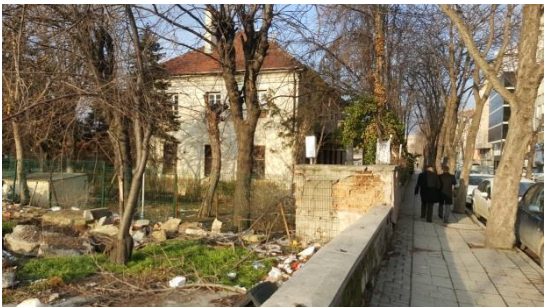
Maltepe Havagazı Fabrikası yerinde konumlanan Maltepe Pazarı günümüzdeki durumu

Maltepe Havagazı Fabrikası yıkım sonrası durumu

Maltepe Havagazı Fabrikası yıkım sonrası durumu

Korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescilli Konuk Evi

EK-1. (devam) AMEHF yerleşkesinde günümüzde yer alan yapılar

Çok Katlı Otoparkın bulunduğu bölgenin yıkım sonrası durumu

Eski Bomonti Gazinosu

Parselin günümüzdeki durumu

TEİAŞ Trafo Merkezi günümüzdeki durumu

EGO Cami günümüzdeki durumu

1990'lardan sonra yapılan prefabrik yapılar

EK-1. (devam) AMEHF yerleşkesinde günümüzde yer alan yapılar

Celal Bayar Bulvarı ve demiryolunun görünümü

Günümüzde Maltepe Elektrik ve Havagazı Fabrikasının kent içindeki genel görünümü

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : ASLAN, Hünkar
Uyruğu : T.C.
Doğum tarihi ve yeri : 19.11.1986, Ankara
Medeni hali : Evli
Telefon : 0 (537) 795 51 79
e-mail : hunkaraslan_86@hotmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Yüksek lisans	Gazi Üniversitesi / Şehir ve Bölge Planlama	Devam ediyor
Lisans	Gazi Üniversitesi / Şehir ve Bölge Planlama	2009
Lise	Etimesgut Anadolu Lisesi	2004

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2012-Halen	Kültür ve Turizm Bakanlığı	Şehir Plancısı

Yabancı Dil

İngilizce

GAZİ GELECEKTİR